T.C

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PANDEMİ DÖNEMİNDE BEYAZ YAKALI KADIN ÇALIŞANLARIN EV İÇİ EMEĞİNDEKİ DEĞİŞİM

Elif ÜÇERLİ

2501190904

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ateş USLU

İSTANBUL - 2023

ÖZ

KAMUSAL ALANDAN ÖZEL ALANA: PANDEMİ DÖNEMİNDE BEYAZ YAKALI KADIN ÇALIŞANLARIN EV İÇİ EMEĞİNDEKİ DEĞİŞİM

Elif Üçerli

COVID-19 pandemisi toplumsal hayatı derinden etkiledi. Kapanma döneminden ağırlıklı ölçüde etkilenen kesimlerden biri de evden çalışmaya geçen beyaz yakalılar oldu. Evden çalışmanın mesai saatlerini esnekleştirmesi, sokağa çıkma yasakları ve virüs tehdidiyle birleşince pek çok sosyal, psikolojik ve fizyolojik yan etkiyi de beraberinde getirdi. Kadın çalışanların kamusal alandan özel alana geçişi ise mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin derinleşmesi ve ev içi karşılıksız emeğin artması tehdidini meydana getirdi. Ataerkil ilişkiler sisteminde hali hazırda eşitsiz olan ev içi iş yükü bölüşümü, kadınların özel alana dönüşüyle birlikte bir kez daha sorgulanır hale geldi. Bu çalışmada beyaz yakalı kadın çalışanların evden çalışma deneyimleri, çalışma boyunca karşı karşıya kaldıkları eşitsizliklerin toplumsal cinsiyet boyutu ve ev içi karşılıksız emeklerinde artış olup olmadığı, beyaz yakalıların sınıfsal konumu kapsamında incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Ev içi karşılıksız emek, görünmeyen emek, ataerki, beyaz yaka, pandemi, COVID-19, toplumsal cinsiyet, kadın.

ABSTRACT

FROM PUBLIC SPACE TO PRIVATE SPACE: THE CHANGE IN DOMESTIC LABOUR OF WHİTE COLLAR WOMEN EMPLOYEES DURING THE PANDEMIC PERİOD

Elif Üçerli

The COVID-19 pandemic has deeply affected public life. One of the social sectos that were mainly affected by the closure period was the white collars who began to working from home. The flexible working hours of working from home, combined with curfews and the threat of virus, have brought with many social, psychological and physiological side effects. The transition of women employees from the public to the private sphere has created the threat of deepening the existing gender inequality and increasing of unpaid domestic labor. The division of domestic workload, which is already unequal in the patriarchal relationship system, has once again become questioned with the return of women to the private sphere. In this study, the experiences of white-collar female employees working from home, the gender dimension of the inequalities they faced throughout the study, and whether there is an increase in their unpaid domestic labor, will be examined within the scope of the class position of white-collar employees.

Keywords: Unpaid domestic labour, invisible labour, patriarchy, white-collar, pandemic, COVID-19, gender, woman.

ÖNSÖZ

Öncelikle bu çalışmada bana ilham veren, karşılaştığı tüm zorluklar karşısında yılmadan mücadele eden ve bana her zaman destek olan annem Filiz Onaylı'ya teşekkürü borç biliyorum. Çalışmamın bir diğer ilham kaynağı da pandemi süreci dahil olmak üzere her zaman hayatın her alanında sözünü sakınmayan, yaşam mücadelemizi sürdüren ve yaşamını emeğiyle kazanan tüm mücadeleci kadınlar. Siz bana sadece bu çalışmada değil, attığım her adıma ilham kaynağısınız. Çalışmama hem kendimin hem de tüm dünyanın hala izlerini silmekte zorlandığı pandemi sürecinde başladım ve pandemiyi geride bıraktığımız şu günlerde sonlandırıyorum. Bu süreçte gecesini gündüzüne katıp son derece kötü koşullar altında çalışmak zorunda kalan tüm sağlık emekçilerine saygılarımı ve teşekkürlerimi sunuyorum. Bu süreçte yaşadığım her zorlukta yanımda olan, daima teşvik edici davranan, hayatı benim için anlamlı kılan sevgili dostlarım Elvan Öksüz'e, Ezgi Önalan'a, Buse Söğütlü'ye, Berkay Ustabaş'a, Uğur Demirbilek'e ve Deniz Çevik'e de özelen teşekkür ederim. Yine üniversitenin anlamını keşfetmemi sağlayan, üniversite hayatımı anlamlı kılan, "burada okumak hayatta verdiğim en doğru karardı", dedirten, tanımaktan çok büyük onur ve mutluluk duyduğum, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki tüm hocalarıma sonsuz teşekkürler. En büyük teşekkürü ise lisans ve yüksek lisans sürecimde her zaman yanımda olan, bana inanan, sadece bilgi-birikimiyle değil, mütevazı karakteriyle de bana çok fazla şey öğreten tez danışmanım sevgili Ateş Uslu'ya sunuyorum. Desteği olmasaydı bu çalışmayı tamamlayamazdım.

Elif Üçerli

İstanbul 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....ii

ABSTRACT.....iii

ÖNSÖZ.....iv

KISALTMALAR LİSTESİ.....viii

GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM

SINIF TARTIŞMALARI VE BEYAZ YAKALILAR

1.1. Marx ve Weber'de Toplumsal Sınıflara Bakış.....7

1.1.1. Marx ve Engels'te Üretim İlişkileri ve Toplumsal Sınıflar.....8

1.1.2. Weber'de Sınıf, Statü ve Parti Kavramları.....11

1.1.3. Marx ve Weber'in Sınıf Analizlerine Dair Genel Bir Değerlendirme.....14

1.2. Güncel Sınıf Tartışmaları: Beyaz Yakalıların Toplumsal Sınıflar İçinde Konumlandırılması.....16

1.2.1. Marx ve Weber Sonrası Yorumlar ve Eleştiriler.....17

1.2.2. Yeni Orta Sınıf Tartışmaları ve Beyaz Yakalılar.....21

1.2.3. Beyaz Yakalılara Dair Genel Bir Değerlendirme.....25

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET REJİMİ VE GÖRÜNMEYEN EMEK

2.1. Toplumsal Cinsiyet Rejiminin Niteliği.....28

2.1.2. Bir Olgu Olarak Toplumsal Cinsiyet.....30

2.1.3. Ataerkil Sistem ve Ataerki Kavramı.....31

2.2. Kapitalizm ve Kadınların Kamusal Alana Çıkışı.....35

2.2.1. Erken Dönem Kapitalizm.....35

2.2.2. Sanayi Kapitalizmi ve Proletaryanın Doğuşu.....37

2.3. Ev İçi Karşılıksız Emek Ya Da Görünmeyen Emek.....39

2.3.1. Görünmeyen Emeğin Niteliği: Yabancılaşma Tartışmaları.....41

2.3.2. Kapitalizm ve Ev İçi Emeğin Özgül Yeri: Yeniden Üretim.....42

2.3.3. Ev İçi Emek Gerçekten de Karşılıksız mı?.....44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇALIŞAN KADINLARIN ÖZEL ALAN DENEYİMLERİ

3.1. Covıd-19 Pandemisi ve Kapanma Döneminin Etkileri.....47

3.1.1. Pandemi, Ekonomik Kriz ve Kadın İstihdamı.....47

3.1.2. Pandemide Ev İçi İş Yükünün Bölüşümü.....48

3.2. Mülakat Değerlendirmeleri: Pandeminin Mesleki İş Yüküne Olan Etkisi.....49

3.2.1. Pandeminin Mesleki İş Yüküne Olan Etkisi.....51

3.2.2. Çalışma Saatlerinin Esnekleşmesi.....52

3.2.3. Ofis Ortamının Yarattığı Sosyalliğin Ortadan Kalkması.....53

3.2.4. Ev Mesaisi ile İş Mesaisinin Birbirine Karışması.....54

3.3. Pandeminin Sosyal Hayata ve Kişisel Alana Olan Etkisi.....55

3.3.1. Sosyal Hayat ve Hobiler.....56

3.3.2. Ev İçinde Özel Alan Bölüşümü.....60

3.4. Pandeminin Psikolojik ve Fizyolojik Etkileri.....62

3.5 Ev İçi Emek Miktarındaki Değişim.....68

3.5.1. Ev İşleri, Organizasyon ve Farkındalık: Pandemiyi Evde Tek Kadın Olarak Geçiren Görüşmeciler.....69

3.5.2. Anneler ve Kızları: Pandemiyi Çekirdek Ailesiyle Geçiren Çocuksuz Görüşmeciler.....83

3.5.3. Çocuklu Kadınlar.....92

3.5.4. Sürecin Görüşmecilerde Yarattığı Duygular ve Karşılıklı Anlayış.....97

SONUÇ.....102

KAYNAKÇA.....108

KISALTMALAR LİSTESİ

CEO : Chief Executive Officer

COVID-19 : Corona Virus Disease-2019

DİSK : Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

KESK : Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu

STK : Sivil Toplum Kuruluşu

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

TMMOB : Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği,

TTB : Türk Tabipler Birliği

GİRİŞ

2019 yılının Aralık ayında ilk kez Çin'in Wuhan kentinde görülen, Türkiye'de ise ilk resmi vakanın 11 Mart 2020 tarihinde açıklandığı COVID-19 pandemisi 2020 yılının neredeyse tamamının dünya çapında, karantinayla geçmesine neden oldu. Virüsün yayılma hızı, bilinmezliği ve uzun süre etkin bir tedavinin geliştirilememesi, toplumda yaygın bir kaygı ve panik halini de beraberinde getirdi. Yaklaşık iki yıl süren ve 2022'nin ortası itibariyle toplumsal bir mesele olmaktan çıkan COVID-19 krizi, Dünya Sağlık Örgütü'nün, Mayıs 2023'te, COVID-19'un artık küresel bir acil durum olmadığına dair yaptığı açıklamayla, resmi olarak da sonlandı.[1] Mart 2023 itibariyle Türkiye'de virüse yakalanmış insan sayısı 17 milyon açıklanırken, bu süreçte virüs nedeniyle hayatını kaybeden insan sayısı da 102 bin olarak açıklandı.[2]

COVID-19 sürecinin toplumsal hayatta yarattığı etki, sadece sağlıkla sınırlı kalmayarak, körüklenen ekonomik krizi ve krize bağlı yaşanan politik gelişmeleri de beraberinde getirdi. Gerçekliği inkar edilemeyecek bir işsizlik dalgası ve bunlara ek olarak kapanmanın getirdiği sosyal, psikolojik etmenler toplumsal yaşamı derinden etkiledi. Eğitim öğretim bir yıl boyunca online sistemler üzerinden devam etti. Pek çok iş yeri evden çalışma hayatına geçti. Tıbbi maskeler tabiri caizse günlük aksesuar haline geldi. Günün belirli saatleri dışında sokağa çıkmak yasaklandı. Online görüşme uygulamaları sosyal hayatın, iş ve eğitim yaşamının bir parçası haline geldi. Dersler, arkadaş buluşmaları, paneller, söyleşiler, nişan törenleri, doğum günleri, iş toplantıları ve benzeri sayısız aktivite, online platformlar üzerinden gerçekleşmeye başladı. Online hayatın yanı sıra, bu süreçte fabrika ve depo çalışanları, kuryeler ve en çok da sağlık çalışanları virüs tehdidi altında işe gitmek zorunda kaldı ve çalışma şartları sertleşti, iş güvenliği koşulları neredeyse ortadan kalktı.

Pandeminin yarattığı bir diğer zorluk ise evden çalışma hayatı ve bu durumun getirdiği yeni düzen oldu. Bu süreçte **beyaz yakalı** diye tabir edebileceğimiz, bilgisayar başından çalışabilen geniş bir kesim de evden çalışmaya başladı. Daha önce

---

[1] **NTV,** (Çevrimiçi) https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/dso-duyurdu-covid-19-artik-kuresel-bir-acil-durum-degil,G42D4UV3wkKbvUlFVu9kTg, 05.05.2023.

[2] **Sağlık Bakanlığı,** (Çevrimiçi) https://covid19.saglik.gov.tr/, 05.06.2023.

ofis vs ortamda çalışan beyaz yakalılar, ofis ortamının evden sağlanabiliyor olması nedeniyle evden çalışma koşullarına en kolay ayak uyduran kesim oldu. Ancak bu durum dışarıdan bakıldığında son derece rahat, ve çalışan açışından karlı görünse de, yemek başta olmak üzere temel çalışan giderleri ve elektrik gibi ofis giderlerinin iş veren için azalıp çalışanın kendi imkanları dahilinde karşılamaya başlaması; ek olarak kapanma ve evden çalışmayla beraber kamusal alandan uzaklaşmanın kişinin sosyal alanını evle sınırlandırması açışından, evden çalışma olgusunun sorgulanmasına neden oldu.

Evden çalışmanın tartışmaya açtığı temel konulardan biri de "Ev içi iş bölümünün nasıl gerçekleşeceği?" sorusu oldu. Özellikle çocuklu ve her iki ebeveynin de çalıştığı ailelerde, kapanma öncesi kadınların ev içinde harcadıkları emek gücü görece sınırlı olsa da, pandemiyle beraber kadın çalışanların evden çalışmaya başlayarak kamusal alandan özel alana dönmesi toplumsal cinsiyet kodlarının kamusal alandaki esnekliğini kısıtlamaya başlamıştır. Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsiz iş bölümü koşullarında ev içi emek yükü kadınların sırtına bindirilmektedir. Kadınların kamusal alana katılımı ve iş hayatında aktif yer almalarıyla özellikle görece eğitimli ve bilinçli olarak nitelendirebileceğimiz kesimlerde bu iş bölümünün kadın ve erkek fertler arasında dengeli şekilde kurulması yönünde bir eğilim olduğu varsayılır. Bununla beraber evden çalışma ve aile fertlerinin özel alana dönüşünün geleneksel iş bölümü kodlarını yeniden aktifleştirip aktifleştirmediği sorusu, özellikle kadına yönelik aile içi şiddetin arttığı bu süreçte araştırılmaya değer bir konudur.

Beyaz yakalı çalışanlar denince akla ilk gelen sorulardan biri "beyaz yakalıların hangi sınıfa mensup olduğu"dur. Güncel sınıf tartışmaları bu soruya pek çok farklı bakış açısıyla cevap sunmaktadır. Bu bağlada temel tartışmalardan biri kafa emeği ve kol emeği kavramları ve bu kavramlar arasındaki ayrımdır. Sınıf denince akla ilk gelen isimlerden biri olan Karl Marx sınıflar arasındaki ayrımı üretim araçlarının sahipliğine dayandırmaktadır.[3] Toplumsal tabakalaşmaları tespit ederken, sınıf çatışmasını toplumun ilerletici gücü olarak değerlendirmeyen ve sınıfın yanında statüyü de dikkate

[3] Tülin, Öngen, "Marx ve Sınıf", **Praksis**, No: 8, 2002, s. 21.

alan Weber'de ise işçi sınıfı ve orta sınıf arasındaki ayrımın temelinde kafa ve kol emeği ayrımı yatmaktadır.[4]

Marx ve Weber'in düşüncelerini yorumlayan, eleştiren, ilerleten pek çok isim, sınıf tartışmalarına çeşitli katkılar sunmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle Marx ve Weber'in sınıf tahlilleri, ardından ardıllarının yürüttüğü sınıf tartışmaları incelenecek ve "Beyaz yakalılar işçi midir?" sorusunun cevabı aranacaktır. Bu sorunun çalışma açısından önemi, görüşme yapılacak kesimin sınıfsal pozisyonunu tespit etmek ve karşı karşıya kaldıkları zorlukları bu bağlamda daha iyi analiz edebilmektir.

Sınıf tartışmalarının yanı sıra çalışmanın üzerinde duracağı diğer konu da toplumsal cinsiyet bağlamında ev içi emek tartışmasıdır. Sanayi kapitalizminin doğuşu ve fabrikaların ortaya çıkış, yoğun bir iş gücü ihtiyacını doğurmuş ve o zamana kadar zanaat olarak nitelendirilen pek çok üretimin makineler tarafından gerçekleştiriliyor olması kalifiye eleman ihtiyacını azaltmıştır. Kapitalizm öncesinde toplumsal üretimin evde yapılması kadınların bu üretime sunduğu katkıyı gizlerken, işçi sınıfının doğduğu bu dönemde toplumsal üretimin ev dışına taşması piyasada ucuz iş gücü olarak yer alan kadınların toplumsal üretimdeki paylarını görünür kılmış ve toplumsal bir sıçramanın da başlangıcını oluşturmuştur. Kadın hareketinin yükseldiği ve ataerkil kodların sorgulandığı bu dönemde ataerki ve kapitalist üretim ilişkilerinin uyum içinde çalışması piyasanın, kadınların ev içi emeğinden artı değer elde etmesiyle sonuçlanmış ve kadınlar kamusal alandan çekilerek yeniden ev işlerine dönmüştür. Buna göre kadınların evde harcadıkları emek, piyasaya karışmadığı için karşılığı verilmez ve piyasadaki iş gücünün yeniden üretimine katkı sağlarken aynı zamanda kadınlar, burada ürettikleri değer için ücret almamaktadır. Bu iş bölümünün meşrulaştırılması ataerki denilen eşitsiz toplumsal cinsiyet rejimi aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Günümüzde, ataerkil kodlar baki olmakla beraber, kadınların kamusal alanda ve iş yaşamında aktif rol oynuyor oluşu, eğitimli beyaz yakalı kadınlar açısından ev içi iş bölümünde önemli bir denge aracıdır. Bununla beraber, çocuk bakımından eğitimine, fiziksel olarak olmasa bile zihnen ve duygusal olarak evi çekip çevirme

[4] Hasan Kürşat Akcan, "Yanılsamalı Sınıf Pozisyonu: "Yeni Orta Sınıf Hareketliliği", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013, s.14.

sorumluluğunun hala kadınların üzerine olduğunu söylemek mümkündür. Yani kısaca, iş bölümü görece dengeli olsa bile evi *dert etme yükü,* hala kadına aittir. Pandemide toplumun belirli kesimlerinin kamusal alandan özel alana dönüş yaşadığı görüldü. Bu kesimlerin başında ise beyaz yakalılar gelmekte. Bu bağlamda beyaz yakalı kadınların, çalışarak da olsa yeniden özel alana dönmesi, karşı karşıya kalma potansiyelleri olan iş bölümü dengesizliğine dair merak uyandırmaktadır.

Çalışmanın amacı, beyaz yakalı kadın çalışanların evden çalışmaya başladıkları dönemde, kamusal alandan özel alana dönüşlerinin gündelik hayatlarını, ev içi emek sürecine katılımlarını, ev içi iş bölümünün neresinde yer aldıklarını araştırmak, pandeminin çalışan kesim içinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirip derinleştirmediğini incelemektir. Pandemi sürecinin henüz bitmiş olması, ilk kapanma ve evden çalışma sürecinin üzerinden ise henüz 3 yıl geçmiş olması ve hala belli başlı sektörlerde hibrit çalışmanın devam ediyor olması, bu çalışmayı özgün ve yeni kılan temel unsurlardan birini oluşturmaktadır.

COVID-19 pandemisi tüm dünyada yakın tarihin rastlanmamış siyasal, ekonomik ve sosyal sürecini beraberinde getirdi. Elbette bu sürecin kendisi başlı başına bir araştırma konusu olarak literatürdeki yerini de almış bulunmakta. Pandeminin öne çıkan başlıkları ise öncelikli ekonomik kriz, sağlık çalışanlarının karşı karşıya kaldığı zorluklar ve evden çalışmanın insan hayatına etkileri oldu. DİSK, KESK, TMMOB ve TTB'nin ortak yayımladığı rapora göre pandemi nedeniyle başlayan kapanma sürecinde kadına yönelik şiddet gözle görünür biçimde artmıştır.[5] Bu veriler, kamusal alandan özel alana dönüşün sadece çalışan değil tüm kadınlar üzerinde belirgin bir etki yarattığını göstermektedir. Ev içi emek ise piyasaya katılmadığı için istatistiksel olarak ölçülmesi zor olan bir alandır, bu nedenle yapılan çalışmalar dar deneyime dayalı dar kapsamlı çalışmalardır.

[5] DİSK, KESK, TMMOB, TTMB, **#Kadına Yönelik Şiddete Son**, (Çevrimiçi) https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/DISK-KESK-TMMOB-TTBli-kad%C4%B1nlar.pdf, 02. 05.2022.

Pandemiyi kadınların ev içi emeğiyle kesişimsel olarak ele alan çalışmalardan biri, Yıldız Öztürk, Dilek Üstünalan ve Belce Metin tarafından yapılan ve *Feminist Tahayyül Akademik Araştırmalar Dergisi'*nde yayımlanan *"Pandemi Sürecinde Kadınların Ev İçindeki Deneyimleri ve Evde Kalmanın Duyguları"* isimli çalışmadır. Kamusal alan-özel alan ayrımına değinen ve çalışan annelerin deneyimlerini konu edinen bir diğer çalışma ise Özge Zeybekoğlu Akbaş ve Cansu Durgun'a ait olan *"Koronavirüs Pandemisi Sürecinde Özel Alanına Kamusal Alanı Sığdıran Çalışan Anneler"* başlıklı makaledir. Benzi Bezirgan Tanış'ın *"Covid-19 Pandemisi Sürecinde Kadın Emeğinin Görünümleri"* isimli makalesi, Ebru Işık'a ait *"Covid-19 Salgını ve Kadın Emeği: Türkiye'de Kadın Deneyimleri"* başlılı makaleler toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın emeği üzerindeki etkilerini incelerken Duygu Berberoğlu'nun 2021 yılında Ankara Üniversitesi'nde onaylanan *"COVID-19 Pandemi Sürecinin Yansımaları: Beyaz Yakalı Çalışan Kadınlar Örneği"* başlıklı yüksek lisans tezi de farklı iş kollarından beyaz yakalı kadın çalışanların kapanma sürecinde ev ve iş arasında süren yaşamlarının eşitsiz iş bölümü ekseninde nasıl şekillendiğini incelemiştir. Bunların yanında kadın sağlık çalışanları ve akademisyenler başta olmak üzere pek çok alanda kadın çalışanların yaşadıkları deneyim dikkate alınmış ve araştırma makalelerinden yüksek lisans tezlerine konu olmuştur. Çeşitli sivil toplum kuruluşları da bu alanda çalışmalar yürütmüş, pandemi sürecinin kadınlar üzerindeki etkileri hem aile içi şiddet, hem emek dönüşümü hem istihdam hem de psikolojik sonuçları itibariyle incelenmiştir.[6]

Çalışmada deneyimin daha sağlıklı anlaşılması için derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmıştır. Görüşmeler, pandemi sürecinde İstanbul'da ikamet eden, 1 yıldan uzun süredir bir erkekle (baba, ağabey, sevgili, eş, 18 yaşından büyük oğul) beraber yaşayan ve ücretli olarak çalışan beyaz yakalı kadınlarla sınırlı tutulmuştur. Çalışmada yukarıdaki koşullara uyan 15 görüşmeci yer almış, görüşmeler yüz yüze ve online şekilde gerçekleşmiş ve ortalama 40 dakika sürmüştür. Sürecin bütünlüklü olarak değerlendirilebilmesi için görüşmecilerin ev içi iş yükündeki artışın yanı sıra,

[6] Aslı, Aygüneş, Oğuz, Ok, "COVID-19 Pandemisi Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları İzleme Raporu", **Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi,** İstanbul, Aralık 2020.

sosyal, psikolojik ve fizyolojik olarak yaşadıkları değişimler ve mesleki iş yüklerindeki artış da incelenmiştir. Görüşmeciler; pandemiyi evde tek kadın olarak geçiren çocuksuz kadınlar, pandemiyi evde anne ve babalarının da dahil olduğu çekirdek ailesiyle geçiren çocuksuz kadınlar ve son olarak çocuklu kadınlar olmak üzere kategoride incelenmiştir. Çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç, 3 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde "beyaz yakalı" kavramı, sınıf tartışmaları çerçevesinde ele alınmış, ikinci bölümde toplumsal cinsiyet ve ev içi emek kavramı tartışılmış, üçüncü bölümde ise yapılan görüşmeler incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SINIF TARTIŞMALARI VE BEYAZ YAKALILAR

1.1. MARX VE WEBER'DE TOPLUMSAL SINIFLARA BAKIŞ

Sınıf kavramının kalıp halinde tek bir anlamı yoktur, sosyoloji, ekonomi ve siyaset biliminde, farklı düşünürler tarafından farklı kullanımlara sahiptir.[7] Sınıf tartışmalarının merkezinde yer alan konulara baktığımızda karşımıza ilk olarak kafa emeği ve kol emeği arasındaki ayrım çıkmaktadır. Sınıf denince akla gelen isimlerin başında Alman düşünür, iktisatçı, sosyolog ve felsefeci Karl Marx gelir. 1818 yılında Almanya'da dünyaya gelen ve 1883 yılında İngiltere'de hayatını kaybeden Marx, Hegel'den etkilenerek geliştirdiği diyalektik düşünceyi materyalizmle birleştirmiş, çalışma arkadaşı ve yakın dostu Friedrich Engels'le beraber, Avrupa'da kapitalizmin ekonomik ve toplumsal gelişimini inceleyerek bilimsel sosyalizmin temellerini ortaya koymuştur.

Marx, sınıflar arasındaki ayrımı üretim araçlarının sahipliğine dayandırmış, kafa ve kol emeği arasındaki ayrımın kökenini farklı sınıfsal konumlarla değil, farklı emek biçimleriyle ilişkilendirmiştir.[8] *Alman İdeolojisi*'nde vurguladığı üzere ona göre "bedensel ve zihinsel emek arasındaki en önemli bölünme kent ile kırın ayrılmasıdır".[9] Bu ifade Marx'ın kafa emeği ve kol emeği ayrımını tamamen yadsımadığını göstermektedir.

Sınıf tartışmaları konusunda öne çıkan bir diğer önemli isim ise Max Weber'dir. 1864 ve 1920 yılları arasında, günümüz Almanya topraklarında yaşayan Alman sosyolog, sınıfsal ilişkileri üretim araçlarının mülkiyeti derecesinde değerlendiren Marx'ın aksine toplumsal statü, meslek, eğitim, gelir gibi ölçütleri öne çıkarmaktadır. Statü, Weber'in toplumsal çözümlemelerde dikkate aldığı önemli bir

[7] Tülin Öngen, **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı**, Yordam Kitap, 2014, s. 43.

[8] Öngen, "Marx ve Sınıf", s. 21.

[9] Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi**, Çev. Tonguç Ok, Olcay Geridönmez, İstanbul, Evrensel, 2013, s. 56.

kavramdır. Weber ve Marx'ın sınıf tahlillerinin ortak noktasında ise iki düşünürün de maddi mülkiyetin varlığına atfettiği önem yer almaktadır.[10]

Weber'in sınıf tahlilinin Marx'tan ayrıldığı temel nokta zenginlik, para, statü ve meslek gibi üstyapı unsurlarına altyapı unsurlarından daha fazla önem atfetmesidir. Marx'ın aksine, Weber kafa ve kol emeği arasındaki ayrımı işçi sınıfı ve orta sınıf arasındaki ayrımın temeli olarak ele almıştır.[11] Kol emeğiyle ön plana çıkan mavi yakalı çalışanlar, işçi sınıfı diye tabir edilen kesimi oluştururken, kafa emeğiyle ön plana çıkan beyaz yakalılar orta sınıfa mensuptur. Çalışmanın bu bölümünde de kafa ve kol emeği arasındaki ayrımın sınıfsal farklılaşmada rol oynayıp oynamadı, sınıf tartışmalarının önde gelen iki ismi Marx ve Weber'in tahlilleri doğrultusunda tartışılacaktır.

1.1.1. Marx ve Engels'te Üretim İlişkileri ve Toplumsal Sınıflar

Karl Marx, Friedrich Engels ile beraber kaleme aldığı ve ilk olarak 1848 yılında yayımlanan *Komünist Manifesto*'da "Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir"[12] ifadelerine yer vermiştir. Yine aynı eserde, kapitalizm çağında toplum, burjuvazi ve proletarya olmak üzere iki kampa yani iki sınıfa ayrılmış olarak nitelendirilmektedir.[13] Bu denkleme göre burjuvazi mülkün ve üretim aletlerinin sahibi, proletarya ise üretim aletlerinin sahibi olmayan ancak üretimi gerçekleştiren sınıftır. Keza feodalizmde de benzer bir ilişki serf ve senyör arasında, köleci toplumda ise köle ve efendi arasında kurulmaktadır. Marx, sınıflara sosyolojik bir olgu olarak bakmamakla beraber, ona göre sınıf mücadelesinin tarihin itici gücü olmasının altında yatan sebep, sınıflar arasındaki güç ilişkisinin bu şekilde

[10] Kemal Aydın, "Max Weber, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma", **Journal of Economy Culture and Society**, No:57, 2018, s.252.

[11] Hasan Kürşat Akcan, "Yanılsamalı Sınıf Pozisyonu: "Yeni Orta Sınıf Hareketliliği", s. 14.

[12] Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, Çev. Nail Satlıgan, 2. bs., y.y., Yordam Kitap, 2014. s.37.

[13] **A.e.,** s. 29.

değişmesidir. Nitekim Marx'a göre sınıfı belirleyen esas olgu da sınıf mücadelesidir. Bu nedenle sınıfın kendisi dinamik bir olgu olma niteliğini taşımaktadır.[14]

Marx'ın toplumsal sınıflara dair çözümlemesini anlamlandırmak için öncelikle üretim, mülkiyet ve sermaye kavramlarını incelemek gerekiyor. Marx'a göre üretim, sadece maddi bir olgu olmamakla beraber, insanın maddi varlığını sürdürmesini sağlayan yeğane ve ilk tarihsel eylemidir.[15] İnsan, doğada hayatta kalmanın yollarını üreterek keşfeder. Toplumsal gelişim, üretimin devamlılığı ve üretim araçlarının gelişimiyle mümkün olur. Buradan devam ederek insan bilincinin, yani zihinsel üretimin de tıpkı fiziksel üretim gibi maddi dünyanın bir sonucu olduğu fikri, maddeciliğin temel taşlarından birini oluşturur.

Marksist literatürde sıklıkla değinilen bir diğer kavram ise üretim araçlarıdır. Üretim araçları kısaca, üretim faaliyetini gerçekleştirmek için gereken tüm araç ve gereç anlamına gelmektedir. Marx'a göre sınıfları belirleyen esas nokta, üretim aletlerinin kimin elinde olduğudur. Üretim aletlerinin sahibi olan sınıf, mülki olduğu gibi idari, siyasal ve ideolojik üstünlüğü de elde ederek sömürülen sınıfların kendisine biat etmesini sağlamaktadır. Marx'ın Komünist Manifesto'nun ilk bölümünde dile getirdiği sınıf savaşımları, üretim aletlerinin sahibi olan ve olmayan sınıf arasında gerçekleşmiş, Marx kapitalizm çağında bu iki sınıfı burjuvazi ve proletarya olarak kavramlaştırmıştır.[16]

Sermaye ise Marx tarafından "kendisini büyüten bir hareket içindeki değer"[17] olarak tanımlamaktadır. Sermaye birikimi toplumsal sınıfların tahlilinde önem arz etmektedir. Üretim araçlarının mülkiyeti, üretimdeki devamlılığın egemen sınıfların çıkarına işlemesini sağlarken; sermaye de üretim esnasında üretilen değerin, piyasaya

[14] Ahmet Bekmen, "MARKSİZM: 'Praksis'in Teorisi", **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, Haz. Belgin Çınar, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 9. bs., 2016, s. 195-196.

[15] Marx, Engels, **Alman İdeolojisi**,s. 58.

[16] Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, s.50.

[17] Gérard Duménil, Michael Löwy, Emmanuel Renault, **Marksizmin 100 Kavramı**, Çev. Gözde Orhan, 3. bs. y.y., Yordam Kitap, 2018, s.147.

sürülmek üzere değişim değeri haline gelmesidir. Bu durumda üretim aletlerine sahip olan sınıf, sermayenin de sahibidir. Marx, sermaye üzerinde derin incelemelerde bulunduğu *Kapital*'de, mülkiyeti toplumda dağınık halde bulunan üretim araçlarının ve yine toplumda dağınık halde bulunan mülkiyetin belli bir kesimin elinde toplanması ve geniş kitlelerin mülksüzleştirilmesini, sermayenin tarihsel başlangıcı olarak nitelendirmektedir.[18]

Marx'a göre kapitalizm çağında proletarya ve burjuvazi olmak üzere iki büyük sınıf vardır. Bununla beraber orta sınıfların varlığını görmezden geldiğini söyleyemeyiz. Nitekim *Komünist Manifesto*'da

"Orta zümreler, küçük sanayici, küçük tüccar, zanaatkâr, bütün bunlar orta zümreler olarak varlıklarını sürdürebilmek için burjuvaziye karşı mücadele ederler. Şu hâlde bunlar devrimci değil, muhafazakârdır. Dahası gericidirler, tarihin tekerleğini geriye doğru çevirmeye çalışırlar. Eğer devrimci bir yönleri varsa sırf proleterleşmek üzere oldukları için vardır; bu yönleriyle şimdiki çıkarlarını değil, gelecekteki çıkarlarını savunurlar, kendi bakış açılarını bir yana bırakır, proletaryanın bakış açısını benimserler"

ifadelerini kullanmıştır. En kaba haliyle kendi hesabına çalışan, şeklinde tanımlanan küçük burjuvazi, üretim aletlerinden tamamen yoksun olmamakla beraber üretimin devamı için burjuvazinin aksine kendi emek gücünü kullanmaktadır. Marx'a göre küçük işletmenin temelinde, emekçinin üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti yatmaktadır.[19] Marx'ın orta sınıflara değindiği tek eseri *Komünist Manifesto* değildir. 1848 Devrimleri'nin ardından Fransa'da gelişen süreci anlattığı, *Fransa'da Sınıf*

[18] Karl Marx, **Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Birinci Cilt: Sermayenin Üretim Süreci**, Ed. Nail Satlıgan, Oktar Türer, Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, y.y., Yordam Kitap, 2011. s.728.

[19] Marx**, A.g.e.,** s. 725.

Savaşımları ve *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* eserlerinde de küçük burjuvazi ve köylülere sıklıkla değinmekte, orta sınıflardan genel olarak "orta tabakalar" ya da "orta katmanlar" şeklinde bahsetmektedir. Marx'a göre bu grupların (orta sınıflar, köylüler ve küçük burjuvazi), burjuvazi ve proletarya arasında gerçekleşecek sınıf savaşımında proletaryanın safında hareket etmesi hem kaçınılmaz hem de her iki tarafın kurtuluşu için gereklidir.[20]

Bununla beraber Marx, kapitalizmin gelişimiyle burjuvazi ve proletaryanın arasında kalan sınıfların yok olacağını da vurgulamaktadır.[21] Orta sınıflar yeni üretim ilişkisine ayak uydurabilirse sınıf atlayacak, uyduramazsa elindekini de kaybedip proleter olacaklardır. Kapitalizmin gelişimi ve yaşanan toplumsal dönüşümlere bakıldığında günümüzde orta sınıfların tam anlamıyla ortadan kaybolduğu söylenemez ancak ekonomik kriz ve sınıflar arası uçurum arttıkça ortada kalabilmek de gittikçe zorlaşmaktadır. Orta sınıfların günümüzdeki konumuna çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylıca değinilecektir.

1.1.2. Weber'de Sınıf, Statü ve Parti Kavramları

Marx'a göre sınıflar arasındaki temel ayrım noktasını, üretim araçlarının mülkiyeti oluştururken; Weber'in toplum tahlilinde mülkiyet dışında ölçütler de yer almaktadır. Weber, sınıf çatışmasını Marx'ta olduğu kadar merkeze koymaz. Nitekim ona göre, sınıf olmanın ölçütü sınıf çıkarında değil toplumsal statü ve ekonomik çıkarlarda yatmaktadır.[22] Yine Weber'de sınıf kavramının Marx'ta olduğu kadar net ve katı bir tanıma sahip olmadığı görülmektedir. Sınıf ve statü yer yer iç içe geçen, birbirinden etkilenen ve karşılıklı etkileşimde bulunan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Marx, toplumsal bilincin alt sınıfta yani proletaryada olacağını söylerken Weber, Marx'ın aksine siyasi hareket potansiyelini üst sınıfa atfetmiştir.[23] İngiliz

[20] Karl Marx, **Fransa'da Sınıf Savaşımları: 1848-1850**, Çev. Sevim Belli, 3. bs., Ankara, Sol Yayınları, 1988, b.a.

[21] Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, s. 49-50.

[22] Öngen, **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi.**, s. 106-108.

[23] Cuff, Sharrock ve Francis, akt. Aydın, **a.g.e.**, s. 253.

sosyolog Anthony Giddens, Weber'in statü gruplarını sınıftan ayırdığını; sınıfın üretimle, statü gruplarının ise tüketimle ilişki halinde olduğunu vurgulamaktadır.[24]

Weber sınıf kategorilerinin temeline "mülkiyet" ve "mülksüzlük" kavramlarını yerleştirmiştir. Ona göre sınıfı yaratan unsur doğrudan doğruya ekonomik çıkarlardır.[25] Sınıf konumu biz dizi "olanaklar" derecesinde belirlenmektedir. Mük sahibi sınıf, ticari sınıf ve sosyal sınıf olmak üzere üç sınıf tipi tanımlamıştır. Ancak bu tipler farklı ekonomik seviyeden ve mülkiyet grubundan insanların karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu yapılardır. Mülk sahibi sınıf, "pozitif ayrıcalıklı" ve "negatif ayrıcalıklı" olmak üzere iki kategoride ele alınır. Pozitif ayrıcalıklılar insan, toprak, maden, fabrika gibi unsurlardan gelir elde ederken; negatif ayrıcalıklılar, "özgür olmayanlar", "sınıflarını yitirmiş olanlar", "borçlular" ve "yoksullardır". Bununla beraber mülk sahibi sınıfların hayatını idame ettirebilmek için mülklerinden ve kazanılmış vasıflarından yardım alan "orta sınıflar" da bulunmaktadır.

Weber, sınıf çatışmasını tamamen yadsımamakla beraber, sınıfın bir aradalığına daha fazla vurgu yapmıştır. "Ticari sınıflar" da mülk sahibi sınıflar gibi negatif ve pozitif olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu sınıfın pozitif ayrıcalıklıları çoğunlukla girişimciler, bankerler, finansörler ve eğitim sahibi profesyonellerdir. Negatifli ayrıcalıklıları ise işçilerdir. Bununla beraber bu katmanın orta sınıfı kendi işini yapan çalışan çiftçiler, devlet memurları ve istisnai bazı işçi gruplarıdır. Weber, "sosyal sınıflar" olarak nitelendirdiği katmanı ise "bir bütün olarak işçi sınıfı", "küçük bujuva", "mülksüz aydınlar ve uzmanlar" ve "mülkiyet ve eğitim aracılığıyla imtiyazlı hale gelmiş sınıflar" olarak tanımlamaktadır.[26]

---

[24] Antony Giddens, **İleri Toplumların Sınıf Yapısı: Marksist Yaklaşımın Eleştirisi**, Çev. Ömer Baldık, y.y., Birey Yayıncılık, 1999, s. 52.

[25] Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Çev. Taha Parla, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.269-271.

[26] Max Weber, **Economy and Society: An Outline Of İnterpretive Society**, Ed. by Guenther Roth, Claus Wittich, Trans. by Ephraim Fischoff et. al., 2nd Ed., w.place, University Of California Press, 1978, pp.301-305.

Weber'in *Ekonomi ve Toplum* eserinde tarif ettiği tanımlamalardan şu sonuca ulaşmak mümkündür. Her sınıf kendi içinde homojen değildir ve kabaca üst, orta, alt olmak üzere üç kategoriye ayrılır. Bu kategorizasyon pozitif, negatif ayrıcalık ve bunların arası olan orta sınıflar olarak şemalandırılmaktadır. Mülkiyet, yoksulluğun ve sömürünün esas ölçütlerinden birini oluşturmaz çünkü mülk sahibi sınıfın içinde de yoksullar vardır. Bununla beraber toplumsal sınıfların tahlili konusunda, Weber'in Marx ile arasındaki ayrım noktalarından biri de Weber'in sınıfı sömürü ile ilişkilendirmemiş olmasıdır.

Yukarıda bahsedildiği üzere Weber için statü kavramı sınıf kavramı kadar önemlidir. Statü toplulukları belirgin bir şekle sahip değildir ve genellikle dağınıktır. Weber'in toplumsal ilişkilerin salt mülkiyet ve ekonomiyle sınırlandırılmasına yönelik eleştirisi, statüye verdiği önemin zeminini oluşturan öğeler arasındadır. Statüyü belirleyen anahtar kavramlar "sosyal saygınlık" ve "hayat tarzı"dır. Bununla beraber mülkiyet de yer yer statü ölçütleri arasında yer alabilmektedir.[27]

Statü grubu mensubiyeti feodalizmin geç dönemlerine benzetilebilir. Feodal dönemde, burjuvazi güç kazandıkça üretim araçlarının mülkiyetini ele geçirmeye başlamış soylu sınıflar ise ekonomik üstünlüğü yavaş yavaş kaybetmiştir. Buna karşılık burjuvazinin siyasal gücü eline alması zaman almış, bu süreçte Fransa gibi kimi coğrafyalarda soyluluk statüsünü parayla satın almışlardır. Marx, burjuvazinin egemen sınıf haline geldiği süreci "sınıf savaşımı" ile açıklarken, Weber için sınıf savaşımı merkezde yer almamaktadır.

Weber'e göre partiler, sosyal güç ve iktidar kazanmaya odaklıdır ve eylemleri planlı hedeflere yöneliktir. Partiler, her zaman değil ama yer yer sınıf ya da statü tarafından belirlenen çıkarları da savunabilmektedir. Partinin yapısını belirleyen ise topluluktaki egemenliğin yapısı olur. Partiler de sınıflar da statü grupları da belli bir toplumsallaşma ve siyasal çevreye aittir ancak bu aidiyet bir tür hapsolma biçiminden

[27] Weber, **Sosyoloji Yazıları**, s. 271-278.

ziyade, partiler için bir toplumsallaşma ve siyasal sınırların ötesine geçme şeklindedir.[28]

Weber'in tanımlamaları her ne kadar Marx'tan son derece farklılık göstermiş olsa da sosyolog Barry Hindess, Weber'in sınıf teorisini Marx'ın görüşlerinin düzeltilmesi olarak kabul etmektedir.[29] Weber'den etkilenen bir diğer isim olan Dahrendorf ise sınıf savaşımını tamamen reddetmemekle beraber bu çatışmanın temeline üretim araçlarının mülkiyetini değil, otorite ve güç kaynaklarını koyar. Bu ayrımın sebebi olarak ise sanayi toplumlarında mülkiyet ve gücün aynı kişilerin elinde bulunmamasını ve yönetici sınıfın baskın sınıf haline gelmesini görmektedir. Yine Weber'den etkilenen bir başka isim Frank Parkin'e baktığımızda sınıfsal farklılaşmanın üretim yerine dağıtım kriterinden yola çıkarak ele alındığını görmekteyiz.[30]

1.1.3. Marx ve Weber'in Sınıf Analizlerine Dair Genel Bir Değerlendirme

Marx ve Weber'in toplumsal sınıflara dair tahlilleri birbirine taban tabana zıt görünse de tamamlayıcı niteliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Marx'ın sınıfları belirlerken kurduğu mülkiyet ilişkisi, doğrudan altyapı aracılığıyla belirlenmesi bakımından güncel ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmelere göre değişkenlik gösteremeyecek kadar sabit ve kapsayıcıdır. Kapitalist bir toplumda, işletmenin kar payına ortak olmayan bir ücretli çalışan aylık geliri bir küçük işletme sahibinden fazla bile olsa artı değer sömürüsüyle karşı karşıya kalmaktadır. Nitekim özellikle kapitalizmin gelişkin olduğu Avrupa ülkelerinde işçi sınıfının belirli bir refah seviyesinin üzerinde yaşıyor olması, işçi sınıfı denince akla tamamı yoksullukla karşı karşıya kalan karikatür bir tablo oluşmaması bakımından dikkate değerdir. Bununla beraber bu kesim -mülk sahibi olmadığı için- emeğini bir kapitaliste kiralayarak, ürettiği değerin bir kısmına kapitalist tarafından el konduğu şartlar altında hayatını

[28] **a.e.**, s 286-290.

[29] Ali Arslan, "Temel Sorunları ve Açılımları ile Sınıf Teorisi, Sınıf Bilinci ve Orta Sınıflar", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No:8, 2004, s 128.

[30] **a.e.**, 132.

idame ettirmek dışında bir seçeneğe de sahip değildir. Marx'ın toplumsal sınıfları belirlerken merkeze mülkiyeti almasının önemi de burada yatmaktadır. Refah ülkesinde mülksüzler sınıfının belirli yaşam standartlarına sahip olması özünde aldatmacadan başka bir şey değildir. Nitekim kapitalizm koşullarında olası bir ekonomik krizde, sermaye sınıfı azalan kar payını sabit tutmak için işçilerin ürettiği değerden aldığı payı yani artı değeri artıracak krizin en ağır darbesi işçileri, yani mülk sahibi olmayan sınıfları vuracaktır.

Weber'e dönecek olursak Weber'in toplumsal tabakaları belirlemede baz aldığı parametreler Marx'ın aksine üstyapı seviyesindedir. Weber toplumsal tabakaların sadece mülkiyet ve sınıf ilişkisine göre değil, aynı zamanda gelir, meslek, eğitim gibi üst yapısal parametreler tarafından belirlenen toplumsal statüye göre de belirlendiğini söylemektedir. Weber'in toplumsal statüye atfettiği önem yadsınamaz olmakla beraber bu parametrelerin zamana ve mekana göre değişkenlik gösterebilecek olması mülkiyet ilişkisini ikame etmelerinin önünde bir engel teşkil eder. Ücret karşılığı çalışan ve ürettiği değerin elde ettiği kara ortak olmayan bir kimseyi işçi sınıfına dahil eden esas öge, emeğini ücret karşılığında kapitaliste satması ve kapitalist ile arasındaki artı değer ilişkisidir. İyi bir eğitim seviyesine sahip olması, kurumsal bir firmada iyi denebilecek bir maaşla çalışıyor olması, ürettiği değerden elde edilen kara kapitalist tarafından el konduğu ve hayatını idame ettirmek için ertesi gün işe gitmek zorunda olduğu gerçeğini değiştirmez.

Bütün bunlarla beraber toplumsal statü tamamen yabana atılamayacak bir gerçekliktir. Topluma dair kültürel öğelerin ve tüketim alışkanlıklarının belirlenmesinde önemli bir role sahiptir. Örneğin işçi sınıfına mensup meslek grupları içinde belirli bir eğitim seviyesine sahip olan ve olmayan kesimler arasında, çocuklarının eğitimlerine ayrılan bütçenin farklı olması muhtemeldir. Yine gelir durumu, aynı sınıfa mensup kişilerin yaşadığı evden kullandığı arabaya kadar farklı yaşam standartlarına sahip olmalarına neden olabilecek önemli bir değişkendir. Benzer farkların küçük burjuva aileler için de geçerli olduğunu söylemek mümkün.

Sonuç olarak Marx ve Weber'in toplumsal tabakalara yönelik incelemelerine baktığımızda statünün, sınıfı ikame etme noktasında yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Bununla beraber toplumsal statü gibi üst yapısal unsurların, toplumun ve sınıfların şekillenmesindeki rolünü tamamen reddetmek günümüzün dünyasında tüketim alışkanlıklarının salt alt yapı unsurları tarafından belirlenmediği gerçeğini ıskalamakla sonuçlanabilir. Sınıfı ve statüyü birbirini tamamen dışlamadan ele almak mümkündür. Nitekim sınıf tartışmalarına dahil olan pek çok marksist ismin mülkiyet kavramına sadık kalmakla beraber gelir, statü ve meslek gibi değişkenleri dışlamadığı görülmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümünde bu isimlere de değinilirken, çalışmanın genelinde sınıf tartışmalarına Marksist bir perspektiften bakılırken Weberyen öğeler dikkate alınacak ve sınıfsal kimliklerin incelenmesinde öne çıkarılacaktır.

1.2. GÜNCEL SINIF TARTIŞMALARI VE BEYAZ YAKALILARIN TOPLUMSAL SINIFLAR İÇİNDE KONUMLANDIRILMASI

Sınıf tartışmaları günümüzde de halen güncel biçimde devam etmektedir. Yeni meslek gruplarının ortaya çıkması, bu meslek gruplarını sınıfsal kategorilerine dair yeni tartışmaları da beraberinde getiriyor. Kapitalizmin gelişimi, teknolojinin ilerlemesi gibi faktörler meslek ile tüketim alışkanlıkları arasındaki bağı geçmişe nazaran kuvvetlendirirken bu bağ zaman zaman kimi mesleklerin sınıfsal konumu da belirsizleşmektedir. Tüketim alışkanlıklarının belirlenmesinde, üretim araçları ile olan mülkiyet ilişkisinden ziyade meslek, sektör, eğitim seviyesi gibi parametreler etkili olmaktadır. Günümüzde ise sınıf tartışmalarının merkezinde beyaz yakalıların olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Beyaz yakalı, anlamı ülkeden ülkeye hatta ülke içinde bile kişiden kişiye değişebilen geniş bir kavramdır.[31] Beyaz yakalılar günümüzde emek sektöründe önemli bir alanı kaplamaktadır. Dar bir tanımlama yapacak olursak, çoğunlukla bir ofis ortamında, bilgisayar başında çalışan, lisans eğitimi almış, "kafa emeği" ile değer üreten kesim olarak tarif edebiliriz. Bu grubun içine bankacılar, vergi denetçileri,

[31] George Sayers Bain, Robert Price, "Who is a White-Collar Employee?" **British Journal of Industrial Relations,** Vol.X, Num.3, November 1972, p. 326.

muhasebeciler gibi ofis çalışanları ve ücret karşılığı çalışan mühendisler, mimarlar, avukatlar dahil edilebilir. Beyaz yakalıların tüketim alışkanlıkları, onları orta sınıfa mı yoksa işçi sınıfına mı dahil etmek gerektiği konusunda yürüyen bir tartışmaya kapı açmaktadır. Beyaz yakalılar, eğitim seviyeleri, gelir durumları, çalışma ortamları gibi parametreler baz alınarak mavi yakalı işçilere göre daha vasıflı kabul edilmektedir.

Beyaz yakalılar ücret karşılığı çalışmakla beraber, tüketim alışkanlıkları standart bir mavi yakalı işçiden çok farklıdır ve bu farklılaşma lüks tüketimden ziyade temel ihtiyaçların tespiti konusunda yaşanmaktadır. Bu durumun en önemli etkilerinden biri çalıştıkları kurumsal ortamdır. Çoğunlukla plaza gibi lüks binalarda çalışan beyaz yakalıların giyim kuşamı, yeme içme ve sosyalleşme koşulları çalıştıkları ortama göre belirlenmekte, sosyal çevreleri kendileri gibi eğitimli, kurumsal ve beyaz yakalı insanlardan oluşmaktadır. Beyaz yakalıların tüketim alışkanlıklarını belirleyen bu faktörlerin gelir-gider dengesinde nasıl bir yanılsama oluşturduğu ise tartışılan konular arasındadır.

Weberyen bir açıdan bakıldığında, beyaz yakalıların eğitim seviyesi, gelir durumları, kurumsal firmalarda prestijli mesleklere sahip olmaları ve hepsinden önemlisi kafa emeğiyle değer üretmeleri, onları orta sınıfa mensup kılmaktadır. Marx'ın tahlillerinden yola çıkan bir sınıf okuması ise beyaz yakalıları özünde mülk sahibi olmadıkları ve ücretli çalışan olmaları nedeniyle gelirine bakmaksızın işçi sınıfına dahil edebilir. Beyaz yakalıların sınıfsal konumu yukarıda bahsedilen tüketim alışkanlıkları ve mülkiyet arasındaki açı farkından yola çıkarak tartışılmaktadır.

1.2.1. Marx ve Weber Sonrası Yorumlar ve Eleştiriler

Marx ve Weber'in ardından süren sınıf tartışmalarında karşımıza çıkan önemli isimlerden biri Ralph Gustav Dahrendorf'tur. Marx'ın sanayileşmeyle beraber işçi sınıfının bir alanda uzmanlaşma, ve sahip olduğu zanaat, el becerisi gibi özelliklerinin makinalar karşısında kaybedeceği tespitinden yola çıkan Dahrendorf toplumsal sınıflandırmasını vasıflı-vasıfsız emek üzerinden şekillendirir. Buna göre vasıflı emek mühendisler ve beyaz yakalı işçilerin birleşiminden oluşur. Yarı vasıflı emek genellikle belli alanlarda uzmanlaşmış geniş bir kesimden; gittikçe azalan vasıfsız

emek ise sanayi sektöründe daha yeni olan işçilerden, tarım işçilerinden, göçmen işçilerden ya da artık yarı kullanılamaz hale gelen emekten oluşur.

Dahrendorf bu sınıflandırmasını sadece vasıflı olup olmama durumu ile de sınırlı tutmaz ve sosyal statünün diğer belirleyenlerini dahil eder. Buna göre yarı-vasıflılar çoğunlukla vasıfsızlardan daha fazla maaş almakta, vasıflılar ise beyaz yakalı kategorisine maaş almakta ve sınıflandırılmaktadır. Vasıf sınıflandırmasının tekabul ettiği esas nokta ise sorumluluk ve işçiler arasında sahip olunan otoritedir.[32] Dahrendorf'un sınıflandırması Marx ile bariz ayrılıklara sahip olmakla beraber vasıflı ve vasıfsız emek arasındaki ayrımın tamamını reddetmek yanlış olur.

Toplumsal tabakalaşmaları açıklarken mülkiyeti önemli ancak tek başına yeterli bulmayan bir isim de ABD'li sosyolog C.Wright Mills'tir. Mills, mülk sahibi sınıfların kendi içinde mülkiyetin çeşidine ve büyüklüğüne göre; mülkiyet sahibi olmayan sınıfların ise gelirlerine göre sınıflandırılabileceğini ifade etmektedir. O da Weber gibi mevki, meslek, toplumsal statü ve benzeri sosyal faktörleri göz önünde bulundurmaktadır. Mills, beyaz yakalı memurların da işçilerin de üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmadığını yine de bu iki grubu tek bir tabaka olarak saymanın yanlış olduğunu savunur.[33] Mills'in kategorizasyonu, her ne kadar Marx'ınkine uzak görünse de temel ayrımı mülk sahipleri ve mülksüzler arasında yapması dikkate değerdir. Bununla beraber beyaz yakalılar ve mavi yakalıları mülksüzler kategorisi içinde gelirine göre farklı sınıflara dahil etmesi arasında yaptığı gelir ayrımı günümüz yeni orta sınıf tartışmalarına daha yakın görünmektedir.

Marx'ın ikili sınıf sistemini eleştiren bir diğer isim de Anthony Giddens'tır. Giddens kapitalist toplumda üst, orta ve alt (işçi) olmak üzere 3 toplumsal sınıf tariflemektedir. Sınıf ilişkilerinin iç yapılaşmasının birbiriyle ilişkisi ise "üretici girişiminde iş bölümü; girişimde otorite ilişkileri" ve Giddens'ın adlandırdığı "dağırıcı gruplanmaların etkisi"ne dayanır. Beyaz ve mavi yakalıları aynı sınıf dahlinde değerlendirmeyen Giddens, Weber'in tahlillerine paralel olarak küçük burjuvazi ve

[32] Ralf Dahrendorf, **"Class and Class Conflict in Industrial Society"**, 2nd Ed., California, Stanford University Press, 1972, pp.48-50.

[33] C. Wright Mills, **Marksistler**, Çev. T. Hasan, İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1996, s. 83-85.

beyaz yakalıların gelir durumu arasındaki yakınlığın onları benzer gruplarda buluşturabileceğini söylemektedir.[34] Ancak yeni orta sınıf tartışmalarına zıt olarak Giddens, beyaz yakalıları ve el emekçisi olmayan işçileri "eski orta sınıf" şeklinde adlandırmıştır.[35]

Yeni orta sınıf tartışmalarının Marksist cenahtaki önemli isimlerinden biri Yunanistanlı siyaset bilimci ve sosyolog Nikos Poulantzas'tır. Sınıfları belirlemede sadece ekonomik değil siyasal ve ideolojik faktörlerin de büyük öneme sahip olduğunu savunan Poulantzas'a göre sınıfsal belirlenim, emeğin sosyal bölüşümünün nesnel karşılığıdır. Ancak toplumsal hayatta sınıfsal ilişkiler sadece sınıfsal belirlenim ile karşılık bulmamakta, sınıfsal konum da önem arz etmektedir. Nesnel olarak ait olunan sınıf, yanında yer alınan sınıfsal konuma indirgenmemelidir. Poulantzas'ın bu bağlamda verdiği işçi aristokrasisi örneği dikkate değerdir. İşçi sınıfı burjuvazi ile çatışma halinde olmasına rağmen bazı işçilerin burjuvazinin çıkarına hareket etmesi onların işçi sınıfının bir parçası oldukları gerçeğini değiştirmez.[36]

Poulantzas'a göre, sosyal sınıfları belirleme konusunda sadece üretim ile sınırlı kalmak toplumu çatışan iki sınıftan ibaret görmekle sonuçlanacaktır. Ancak somut bir varlık olarak toplum, farklı üretim şekilleri ve modellerine göre ikiden fazla sınıfı bünyesinde kapsar. Bununla beraber, her üretim tarzında baskın çıkan iki ana sınıfın varlığını da kabul etmektedir.[37] Poulantaz, Marx'ın da eserlerinde yer verdiği geleneksel küçük burjuvaziden farklı olarak, üretimde bulunmayan maaşlı çalışanları tarif etmek için "yeni orta sınıf" kavramını kullanmıştır. İşçi sınıfına da burjuvaziye de mensup olmayan ve üretim araçlarına sahip olmayan bu sınıfa beyaz yakalıları da dahil ettiğini görmekteyiz.[38] Poulantzas'ın kategorizasyonu sınıfa aidiyetine önem bakımından Marksizmle örtüşmekle birlikte ideolojik öğelere verdiği önem özellikle işçi aristokrasisi örneği göz önüne alındığında dikkate değerdir. Yine beyaz yakalıları

---

[34] Giddens, **A.g.e.**, s. 136-139.

[35] **A.e.**, s. 227

[36] Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary Capitalism**, Trans. by David Fernbach, 2nd Ed., London, NLB,1975, pp.14-15.

[37] **A.e.,** p. 22.

[38] **A.e.**, p. 207.

geleneksel küçük burjuvaziden ayrı tutması sınıfsal konumlandırma bakımından dikkate değer olmakla beraber "yeni orta sınıf" tabiri önemli bir tartışma konusudur.

Beyaz yakalı ve mavi yakalı arasındaki önem ayrım noktalarından biri kafa ve kol emeği hakkındaki tartışmadır. Beyaz yakalıların kafa emeği, mavi yakalıların ise kol emeğini kullanarak değer ürettiği inkar edilmesi zor bir veri olmakla beraber bu ayrım neredeyse toplumsal sınıfları belirleyecek dereceye gelmiştir. Kafa ve kol emeği arasındaki keskin ayrımı reddederek tartışmaya farklı bir yaklaşım getiren Marksist iktisatçı Alfred Sohn-Rethel, insan emeğinin gerçekleşmesi için bu ikili arasındaki birliğin gerekliliğinden bahseder. Sohn-Rethel kafa ve kol emeği arasındaki ilişkiyi incelerken birinden birine önem atfetmektense temel olarak emek sürecinde ulaşılmak istenen hedefin ne olduğuna ve kim tarafından amaçlandığına bakıyor. Buna göre kol emeğine dayalı üretimin bireysel üretime dönüşmesine eş olarak zihinsel emek de evrenselleşmiştir.[39]

Sohn-Rethel, kafa ve kol emeği arasındaki ayrımın, sınıflı toplumların tarihi boyunca var olduğunu ve sınıfsal sömürüyü besleyen bir yabancılaşma unsuru olduğunu belirtmiş ve şunları eklemiştir:

"Üstelik zihinsel emeğin temsilcileri -ister rahip, isterse filozof ya da bilim erbabı olsun- varlığına katkıda bulundukları düzenden asıl çıkar sağlayan kişiler değil, düzenin hizmetkârlarıdır. Bunların gördükle-ri işlevin nesnel değeri, hatta bizatihi hakikatin ölçüsü, tarih içeri-sinde kafa ve kolun birbirinden giderek ayrılması sırasında ortaya çıkar, ki bu ayrımın kendisi de sınıf hâkimiyetinin bir parçasıdır."[40]

[39] Alfred Sohn-Rethel, **Zihin Emeği Kol Emeği: Epistemoloji Eleştirisi**, Ed. Özge Çelik, Tuncay Birkan, Çev. Ayşe Deniz Temiz, y.y., Metis Yayınları, 2011, s. 98-100.

[40] **A.e.**, s.18.

Toplumsal sınıfları belirleme konusunda üretim araçları üzerindeki mülkiyeti tek başına yeterli bulmayan bir diğer Marksist isim ise Korkut Boratav'dır. Üretimin yanı sıra bölüşümü de ele alan Boratav sınıfları çeşitli alt gruplara ayırmıştır. Boratav küçük burjuvaziyi "üretim aracına sahip olması ve geçimini kendi ya da ailesinin emeğiyle sağlaması" koşulu içinde değerlendirirken 3 ana katmana ayırır. Bunlar belirli sayının üzerinde işçi çalıştırmadığı sürece "küçük üretici" olarak değerlendirilirken zanaatkarlar ve köylüler de küçük burjuva sınıfına dahil edilir. Orta sınıf ise küçük burjuvazi içinde *"eğitim yoluyla edinilmiş becerilerini 'satarak' geçimlerini sağlayan bağımsız profesyonel gruplar"* yani avukat, doktor gibi meslek gruplarıdır. [41]

Bununla beraber Boratav, sınıfları belirlemede gelir düzeyi ve gelir dağılımını esas alan iktisadi anlayışı eleştirmektedir. Bu verileri "istatistiki yan ürün" olarak değerlendirir. Gelir grubuna göre yapılacak bir toplumsal sınıf konumlandırması sonucunda orta sınıf çok geniş olacak ve Amerikan işçi sınıfı da orta sınıfa mensup olarak ele alınacaktır.[42] Boratav'ın sınıflara yönelik tahlilleri de Weber'den izler taşımakla beraber özünde Marxist bir perspektife sahiptir.

Sınıfların tamamen gelir düzeyine ve maddi konumlarına göre tanımlanmasını eleştirmekler beraber gelir düzeyinin ekonomik ve siyasal mücadele içinde bir etkisi olduğunu belirten isimler arasında Sungur Savran'ı saymak da mümkündür. Savran toplumsal sınıfları belirlemek için üretim araçlarının mülkiyetini esas aldığını belirtirken eleştiri oklarnı, toplumsal sınıf yapısını anketlerle ölçen Amerikan sosyolojisine yöneltmektedir. Bununla birlikte Marksizm içinden gelen belli başlı okullar da eleştirdiğini de göz önünde bulundurmak gerekir.[43]

1.2.2. Yeni Orta Sınıf Tartışmaları ve Beyaz Yakalılar

---

[41] Korkut Boratav, *"Toplumsal Sınıflar"*, **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, Yay. Haz. Gökhan Atılgan, E. Atilla Aytekin, 3. bs., 6. bsk., y.y., Yordam Kitap, 2017, s. 31-37.

[42] **A.e**., s. 38-39.

[43] Sungur Savran, "Sınıfları Haritalamak: Sınıflar Birbirinden Nasıl Ayrılır?", **Devrimci Marksizm,** No:6-7, 2008, (Çevrimiçi) http://www.eatonak.org/siniflar/downloads/index.html.

Beyaz yakalıların yekpare olarak ele alınmayıp kendi içleride çeşitli sınıflara ayrıldığını görmek mümkün olmaktadır. Bu anlamda karşımıza çıkan önemli isimlerden biri Marksist siyaset bilimci Alex Callinicos'tur. Callinicos, beyaz yakalıları kapitalist sınıfa hizmet eden "üst düzey menajerler" ile işçi sınıfı mensubu olan büro işçileri olarak gruplandırmakta ve bu iki grubun arasına "yeni orta sınıf"ı koymaktadır.[44] "Yeni orta sınıf" tanımlaması Callinicos'un kendi tabiriyle memnun olmadığı bir ifade olmakla beraber, çelişkili sınıfsal konumda nitelendirdiği yöneticileri, denetleyicileri ve yarı-özerk çalışanları içerir. "Yeni orta sınıf" tam anlamıyla bir sınıf değildir aksine kaygan denebilecek bir zemine sahiptir ve burjuvazi ya da proletarya gibi üretim içinde yer aldığı pozisyondan kaynaklanan sınıfsal çıkarı yoktur.[45] Bununla beraber Callinicos "yeni orta sınıf" olarak isimlendirdiği grubun kültürel olarak burjuvaziye özenirken neoliberal ideolojik formasyon içinde nasıl şekillendiğini şöyle anlatır:

"Yeni orta sınıfın değişik özentileri var burjuvalara tam bir özenmiyor ancak kültürel olarak yakınlık kurma çabası diyebiliriz. Örneğin mutfakta köylü kapları kullanır ancak bununla sov yapar. Geleneksel anlamda züppe denemez. Ayrıcalığını kendi başarısında görür. Her kuruşu alın teriyle kazandığına inanır. Nitel olarak kendini bir ücretli işçiden farklı görmez."[46]

Kafa-kol emeği hakkındaki tartışmalara da değinecek olursak Callinicos ve Chris Harman'ın, beyaz yakalıları doğrudan kafa işçisi olarak tanımlamamakla beraber

[44] Alex Callinicos, "Yeni Orta Sınıf" ve Sosyalist Siyaset", **Neo-liberalizm ve Sınıf: İşçi Sınıfı Değişti mi?**, Ed. Alex Callinicos, Chris Harman, Çev. Osman Akınhay, y.y., Salyangoz Yayınları, 2006, s. 31-33.

[45] **A.e.**, s. 58.

[46] **A.e.**, s. 65.

kol işçisi tanımını da yanıltıcı bulduğunu ve "kolla çalışmayan işçi" ifadesini kullanmakta olduklarını görürüz.[47]

Beyaz yakalıları tek bir sınıf içinde değerlendirmeyen bir diğer isim ise Martin Oppenheimer'dir. Oppenheimer'a göre beyaz yakalılar genel çerçevede orta tabakaya dahildir ancak beyaz yakalı çalışanların tamamını orta sınıfa dahil etmek konusunda verilerin yeterli değildir. Oppenheimer beyaz yakalıların mavi yakalılardan ayırt ediliciliğinin merkezine eğitim seviyesi ve kafa emeğini koyar. Ancak alt seviye beyaz yakalıların aynı zamanda kol emeği harcadığını da vurgulamaktan geri durmaz. Oppenheimer'a göre beyaz yakalıların bir kısmı da üst ya da yönetici sınıfa dahildir. Bu sınıflar gelirini sermayeden ve kardan sağlamaktadır. Eski küçük işletme sahipleri ve günümüzün yönetsel meslekler grubunda yer alan, temel işlevi kar oranlarını sürdürmek olan kesimler ise orta sınıfı oluşturmaktadır. Son olarak da pek çok profesyonelin dahil edilebileceği yeni işçi sınıfı, içinde belli çelişkileri barındırmakla beraber beyaz yakalıların tamamı için önemli bir kümelemedir.[48]

Beyaz yakalıların ayrım noktasını kafa emeğinden kuran bir diğer isim de Emil Lederer'dir. Lederer, beyaz yakalıları sınıflandırırken kafa emeği ve kol emeği ayrımını göz önünde bulundurur. Beyaz yakalılar, zihinsel yani kafa gücüne dayalı iş yapmakla beraber mavi yakalılara nazaran otoriteye daha yakın bir pozisyonda yer alırlar.[49]

Orta sınıf tartışmalarına Amerikan toplumunda yaşanan dönüşümler üzerinden yaklaşan C. Wright Mills, sınıfı basit şekilde gelir kaynağı ve gelir miktarıyla ilişkilendirirken, çalışmanın mülk sahipliğinden daha önemli bir gelir kaynağı olduğunu söylemektedir. Mills eski orta sınıf ve yeni orta sınıf arasındaki farkı da eski dünyanın mülk sahibi girişimcilerini günümüz çalışanlarıyla kıyaslayarak kurmaktadır. Mills'e göre maden çalışanı da çiftçi de sigortacı da doktor da ücretsiz çalıştığı sürece üretim araçlarının sahibi değildir ve çalıştığı saate göre maaş

[47] **A.e**, b.a.

[48] Martin Oppenheimer, **White Collar Politics**, New York, Monthly Review Press, 1985, s. 8-9.

[49] Utku Erdayı**,** "Beyaz Yakalıların Tanımlanması Üzerine", **"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, C.XIV, No:3, Temmuz 2012, s. 75.

almaktadır ancak sınıfsal pozisyonları farklıdır. Mills beyaz yakalıları orta sınıfa dahil ederken mavi yakalılar ile aralarındaki farklılaşmanın da esas olarak gelir ve kurumsal firmanın getirdiği prestijden kaynaklandığını vurgularken beyaz yakalıları orta sınıflar katmanına dahil etmektedir. [50]

İngiltereli marksist sosyolog Ralph Miliband'a baktığımızda işçi sınıfını değerlendirirken gelişmiş kapitalist ülkelerin diğerlerinden toplumsal farklara sahip olduğunu ve bunun ülkelerdeki sınıfsal karaktere yansıdığının vurgusu görülmektedir. Bununla beraber Miliband da kapitalist toplumlarda büyümekte olan profesyonellerden bahseder. Bu profesyoneller avukat, muhasebeci, mimar, teknisyen, doktor, öğretmen ve bazı yöneticileri kapsayan geniş bir yelpazedir. Miliband'a göre bu profesyoneller orta sınıfın bir parçasıdır ve bulunduğu toplumda teşkil ettiği esas önem ekonomik olmaktan ziyade sosyal ve siyasaldır. Miliband orta sınıfı sadece profesyonellerden ibaret olarak görmemekte ve Marksizmin geleneksel düşüncesine uygun olarak küçük ve orta boy işletmeleri de orta sınıfla ilişkilendirmektedir.[51]

Marksist sosyolog Erik Olin Wright'a baktığımızdaysa beyaz yakalılar içinde özellikle büro işçilerinin iş üzerinde tam özerkliğe sahip olmamalarını bu kesimi işçi sınıfına dahil etmek için bir sebep olarak saydığını görmekteyiz. Sınıf karmaşıklığını tamamen reddetmeyen Wright bu konuda Marx'ın önermesine uyarak üretim araçları ve kişi arasındaki ilişkiyi baz almaktadır.[52]

Marksist yazar Sungur Savran'ın *"Sınıfları Haritalandırmak"* isimli çalışmasına baktığımızda, proleterleri "emek gücünü ücret karşılığı satan, sermayenin ajanı işlevini üstlenmeyen, devlet iktidarının temsilcisi olmayan herkes" şeklinde tanımladığını; küçük burjuvaziyi ise hem kendi üretim aracına sahip olması hem de üretim için kendi emeğini kullanması nedeniyle "kendi şahsında burjuvazi ve işçi sınıfını bir araya getiren sınıf" olarak tanımladığı görülmektedir.

---

[50] C.Wright Mills, **White Collar: The American Middle Classes**, 3rd Ed., NewYork, Oxford University Press, 1969, s. 71- 74.

[51] Ralph Miliband, **The State in Capitalist Society**, y.y.,w. publisher, 1969, (Online). https://legalform.files.wordpress.com/2019/04/miliband-state-in-capitalist-society.pdf, s.16-17.

[52] Callinicos, **A.g.e.**, s. 48-49.

Günümüzde beyaz yakalı olarak kabul edilen ve genel anlamda büro-ofis çalışanları olarak tanımlanan kesim Savran'a göre proletarya içinde yer almaktadır. Bununla beraber Savran beyaz yakalıları genellikle büyük şirketlerde alt ve orta seviyede yöneticilik yapan bir toplam olarak değerlendirir ve sınıfsal konumlarını "çelişkili" olarak nitelendirir. Savran'a göre klasik beyaz yakalı kategorisinin dışında yer alan mühendis, mimar, avukat, hekim gibi meslek grupları çoğunlukla kendi iş yerlerini açarak küçük burjuva kategorisine girmekte ancak proleterleşmeden azade olmadıkları için aynı beyaz yakalılar gibi çelişkili bir sınıf yapısına sahip olarak değerlendirilmektedir. Bahsi geçen çelişki, beyaz yakalıların yaşam tarzı ve tüketim alışkanlığı olarak kendinden üst sınıflarla ortak paydaya sahip olması ve burjuva ideolojisiyle kurulan bağdan kaynaklanmaktadır.[53]

Bütün bunlarla beraber yine günümüzde beyaz yakalı kategorisinde değerlendirilebilecek ancak Savran'ın yarı-proleter olarak nitelendirdiği bir kesim de mevcuttur. Bunlar iyi bir eğitim gören, çoğunluğu iyi derece yabancı dil bilen ve çalışma hayatına büro işçisi olarak başlayan bir kesimdir. Savran'a göre bu kesimleri proletaryadan ayıran esas özellikleri "aile içi gelir transferleridir." Ailesi orta sınıf ya da alt katman burjuvazi veya bürokrasi mensubu olan ve gençlerden oluşsan bu kesim alt kademede işe başlasa da ailesinden ekonomik yardım almakta ve bu sayede gelir durumuna göre daha rahat bir hayat yaşayabilmektedir.[54] Savran'ın yarı-proleter olarak tanımladığı gençler her ne kadar işe alt kademelerde başlasa da geleceğin orta kademe yönetici adayıdır ve gelecekteki potansiyel hayat standarlarının günümüzdeki eksiklerini aileden gelen destekle giderirler.

1.2.3. Beyaz Yakalılara Dair Genel Bir Değerlendirme

Beyaz yakalılara dair tartışmalara bakıldığında birbirine taban tabana zıt olmayan farklı sınıflandırmaların mevcut olduğu görülmektedir. Beyaz yakalı ile mavi yakalı arasındaki ayrımın temel noktası ise kafa-kol emeği farkı olarak kabul edilirken; beyaz yakalıları sınıflandırmadaki esas tartışma noktalarından biri de beyaz yakalıların tam olarak kimlerden teşkil olduğudur. Bu çalışmada beyaz yakalılar, ofis, büro, banka

[53] **A.e.**, s 10-27.

[54] Savran, **A.g.e.**, s.27- 29.

gibi yerlerde kafa emeğiyle değer üreterek, ücret karşılığı çalışan kesim olarak kabul edilecektir. Bu kesimin ayırt edici noktası, bir şirkette üst kademelerde dahi olsa, şirketin elde ettiği kara ortak olmadan, ürettiği değerin belli bir kısmına artı değer olarak patronu tarafından el konulan ücretli çalışanlardan teşkil olmasıdır. Bu bağlamda beyaz yakalılar çalışmada işçi sınıfı olarak ele alınacaktır.

Profesyoneller olarak adlandırılan, mühendis, avukat, mimar, doktor gibi grupların beyaz yakalı olarak kabul edilme kıstası da yine ücret karşılığı çalışmak olarak kabul edilecek, bu bağlamda beyaz yakalılar çalışma boyunca, işçi sınıfı mensubu olarak ele alınacaktır. Bir şirkette çalışıp, kardan pay alan, kar oranlarındaki artış ve azalıştan gelir bakımından büyük ölçüde etkilenen CEO gibi isimleri burjuva sınıfına dahil etmek mümkündür. Bu kesim, şirket üzerinde hisse sahibi olması ve kardan ciddi oranda pay alması bakımından mülksüz olarak nitelendirilemez. Bununla beraber profesyonellerin içinde küçük ölçekte serbest çalışan kesimi de kendi hesaplarına çalışıyor olmaları ve bir artı değere el konma durumuyla karşı karşıya olmamaları bakımından orta sınıflara dahil etmek mümkündür.

Beyaz yakalıların sınıfsal konumuna bu kadar tartışmalı kılan unsurlardan biri de mavi yakalılardan tüketim alışkanlıkları bakımından ayrılmalarıdır. Beyaz yakalılar genellikle plazalar gibi üst sınıfa hitap eden mekanlarda, prestijli ve kurumsal şirketlerde çalışmaktadır. Prestijli müşterilerle kurdukları ilişkilerde, çalıştıkları şirketi temsil etme yükümlülükleri vardır ve çalışma kıyafetleri bu temsiliyete göre şekillenir. Bu bağlamda bir mavi yakalı işe alelade kıyafetlerle gidebilirken, bir beyaz yakalı çalıştığı firmanın kurumsallığı ölçüsünde kurumsal giyinmekle yükümlüdür.

Bununla beraber beyaz yakalılar mavi yakalılara nazaran kalifiye eleman olarak kabul edilmektedir. En az bir yabancı dil bilmeleri, çoğunlukla lisans ya da lisansüstü eğitim seviyesinde olmaları, yaptıkları işin asgari düzeyde bilgisayar kullanmayı gerektiriyor olmaları onları mavi yakalılardan farklılaştırmaktadır. Bu farklılaşma, sosyalleşme çevreleri, yeme içme alışkanlıkları, çocuklarının eğitimini planlama gibi çeşitli konularda kendini göstermektedir. Örneğin ortalama bir beyaz yakalı, çocuğunun eğitimini yönlendirme konusunda ortalama bir mavi yakalıya göre daha yetkindir. Bu durum aylık gelirleri eşit olsa bile baki kalmakta, çünkü beyaz

yakalının üniversite eğitimi almış olmasından kaynaklanmaktadır. Yine beyaz yakalıların çalışma ortamları, iş ortamındaki diyalogları mavi yakalılara göre çok daha resmi ve kurumsallık çerçevesinde ilerlemektedir. Şirketin sahipleri ve üst kademe yöneticileriyle bile karşılıklı olarak birbirlerine bey/hanim şeklinde hitap ediyor olmaları beyaz yakalının kendini normalden daha üst bir konumda görmesiyle sonuçlanabilmektedir.

Bütün bunlar beyaz yakalıların sınıfsal konumunda bir yanılsamaya sebep olmakla beraber aylık gelirleri ve yaşam standartları ne düzeyde olursa olsun, emeklerini satarak yaşamlarını idame ettikleri gerçeğini değiştirmez. Özellikle Türkiye örneğine bakacak olursak pandemi sürecinde patlak veren ekonomik krizle beraber beyaz yakalılar ve mavi yakalılar arasındaki gelir farkı ciddi oranda azalmış, beyaz yakalıların orta sınıf olduğuna dair yanılsama büyük orana ortadan kalkmıştır. Krizin totalde beyaz yakalıları mavi yakalılardan daha fazla etkilediğini söylemek mümkündür. Nitekim mavi yakalıların gelir düzeyi yaşam standartlarıyla uyumlu bir artış gösterirken beyaz yakalıların gelir düzeyi yaşam standartlarını karşılayamayacak ölçüye gerilemiştir.

Son olarak beyaz yakalıların sınıfsal olarak değil ama kültürel olarak mavi yakalılardan farklılaştığını kabul etmek gerekmektedir. Bu farklılaşmayı göz ardı etmemek adına beyaz yakalıların mülkiyet bakımından işçi sınıfına dahil olmakla beraber taşıdıkları kültürün orta sınıflara ait olduğunu da kabul etmek gerekmektedir. Bu bağlamda beyaz yakalıları tabir etmek için kültürel orta sınıf gibi bir kavramı da kullanmak mümkündür.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET REJİMİ VE GÖRÜNMEYEN EMEK

2.1 TOPLUMSAL CİNSİYET REJİMİNİN NİTELİĞİ

Kadınlar ve erkekler artık çoğu ülkede yasalar karşısında eşit olsa da günlük hayatta bu eşitlikten söz etmek zor. Ataerkil toplum yapısı, eşitsizliğin hem kamusal hem özel alanda var olması ve yeniden üretilmesini sağlıyor. Kadınlar ve erkekler arasındaki biyolojik farklar, eşitsizliğin temel argümanlarına zemin oluştururken, toplumsal ve dini kurallar da bu eşitsizliği derinleştiren birer unsur olarak varlığını sürdürüyor. Erkeklerin kadınlardan üstün olduğuna dair toplumsal ön kabul, iş yaşamı başta olmak üzere, eğitimde, sosyal hayatta ve özel alanda kadınların karşısına çıkmakta; regl ve doğum gibi biyolojik faktörler özellikle iş yaşamında kadınları erkeklerin bir adım gerisine itmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de ele alınacak olan doğum sonrasında kadın çalışanı işten çıkarma, sıklıkla karşılaşılan bir vakadır. Bununla birlikte özellikle islami rejimlerin hakim olduğu ve kadınların yasa karşısında da erkeklerle eşit olmadığı ülkelerde kadınların karşı karşıya kaldığı koşulların çok daha zor olduğunu söylemek mümkün. Sayıları bir elin parmağını geçmese bile bu tarz ülkelerde kadınların kamusal alanda bulunması başlı başına sorun teşkil edebiliyor.

Ev içi karşılıksız emek ise özellikle sanayi kapitalizminin gelişmesiyle doğru orantılı olarak, kadınların toplumda ve aile içinde karşı karşıya kaldıkları bir diğer eşitsiz durum. Ev işlerinin bir kısmının dışarıdan yardımcı tutularak ücret karşılığında yapılması günümüzde orta-üst gelire sahip ailelerde görülmektedir. Ancak özel alan içinde toplumsal cinsiyet kuralları gereği ev işlerinin sorumluluğu kadınlara yüklenmiştir. Bu sorumluluk her zaman doğrudan işi yapmak olarak karşımıza çıkmasa bile işin duygusal emek ve planlama kısmı bilinçli olarak ya da yetiştirilme tarzı ve toplumsal öğretiler gereği örtülü şekilde kadınlara aittir. Sanayi kapitalizminin toplumsal üretimi fabrikalara taşıması, kadınların kamusal alanda kendine yer bulmasına ve ataerkinin devamlılığı için tehlike arz etmesine sebep oluştur. Ev içi

karşılıksız emek yani görünmeyen emek ise bu tehlikeyi bertaraf etme noktasında önemli bir yerde durmakta, kapitalizm ve ataerki arasında filizlenme potansiyeli olan çelişkiyi büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Kapitalist ataerki koşullarında ev içi karşılıksız emek, kapitalist yeniden üretime dolaylı; ataerkinin yeniden üretimine ise doğrudan katkı sağlamaktadır.

Ev işleri, piyasaya girmediği ve üretilen değerin ücreti ödenmediği için iş yükü daha fazla bile olsa piyasada ücreti ödenen emekten daha değersiz hatta tamamen değersiz görülmektedir. Çalışmayan ve ev işlerini çekip çeviren kadınlarının "vasıfsızlıkla" nitelendirilmesi, bu değersizleştirmeden bağımsız şekilde ele alınmamalıdır. Bununla beraber çalışan kadınların da ev işlerinden azade olduğu söylenemez. Emek rejiminin toplumsal cinsiyet tarafından bu denli şekillendiriliyor olması, ev işlerinin çalışan ailelerde de kadın ve erkek arasında eşitsiz dağılımını beraberinde getirme potansiyeli taşımakta ancak gerek eğitim seviyesi gerek tüketim alışkanlıklarındaki farklılık karşı karşıya kalınan bu eşitsizliğin üzerini belli oranlarda örtmektedir. 2019 ve 2021 yılları boyunca neredeyse tüm dünyanın gündemini meşgul eden ve çalışma yaşamında köklü değişikliklere sebebiyet veren pandemi süreci ise çalışan kadınların belli bölümünün -özellikle ofis çalışanlarının- kamusal alandan özel alana dönüşünü getirmiştir. Evden çalışmanın ev içi iş yükünü artırdığı aşikar olmakla beraber, bu yükün kadınlar ve erkekler arasında eşit şekilde bölüşülüp bölüşülmediği ise bu çalışmanın esas sorusudur.

Hangi eğitim seviyesinden ve meslekten olursa olsun kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle hem kamusal alanda hem de özel alanda karşılaşıyor olması durumu, ataerki ve toplumsal cinsiyet rejimi tartışmalarını bu çalışma için önemli kılıyor. Çalışmanın konusu olan beyaz yakalı kadınlar, genel olarak iyi eğitimli, büyük şehirlerde, küçük ailelerde ya da tek başına yaşayan, toplumsal cinsiyet eşitliği bilincinde, modern profillere sahipler. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bu kadınların iş yaşamındaki deneyimlerinin gerçekte ne kadar toplumsal cinsiyet eşitliğine sahip olduğu hali hazırda tartışmalı bir konu. Bununla beraber beyaz yakalı profile sahip ailelerde eğitim seviyesine bağlı olarak, iki taraf da çalıştığı için ev işlerinin ve çocuk bakımının eşit bölüşüldüğü algısı mevcut. Bu durumun kendisi başlı başına bir tartışma konusu olmakla beraber, pandemide evden çalışma süreci özellikle

ev işlerinin bölüşümü noktasında mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirme tehlikesi yarattı.

Çalışmanın bu bölümünde beyaz yakalı kadın çalışanların evden çalışma deneyimlerini incelemeden önce kadın ve erkek arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin teorik boyutu, çalışmanın ana konularından biri olan görünmeyen emek tartışmaları kapsamında tartışılacak. İki kısımdan oluşan bu bölümde öncelikle mevcut toplumsal cinsiyet rejiminin nitelikleri, ataerki, özel alan-kamusal alan gibi kavramlar ele alınacak. Ardından kapitalizmle beraber kadınların kamusal alana çıkışı ve eve dönüşlerinin işleneceği tarihsel arka plan açıklanıp, bölüm görünmeyen emek tartışmalarıyla sonlanacak.

2.1.2 Bir Olgu Olarak Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet kadın ve erkeklerin biyolojik cinsiyetlerine dayalı olarak belirlenen, toplum içinde sahip oldukları rollerdir. Örneğin kız bebeklere pembe, erkek bebeklere mavi kıyafetler alınması; kız çocuklara oyuncak bebekler erkek çocuklara ise araba vs oyuncakların alınması, toplumsal cinsiyetin sonucudur. Yine kadınların hassas ve kırılgan; erkeklerin ise güçlü ve idareyi ele alan karakterlere sahip olduğuna yönelik toplumsal ön kabul, evin "reisinin" baba olduğu iddiası, esas itibariyle toplumsal cinsiyetin sonucudur. Günümüzde toplumsal cinsiyetin, sosyal hayatın her alanına nüfuz ettiğinden söz etmek mümkündür.

Toplumsal cinsiyet kavramını kullanan ilk isim İngiltereli sosyolog Ann Oakley'dir. Oakley cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasına ayrım koyulması gerektiğini söyler. Cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki üreme ve cinsel organ gibi biyolojik farkı işaret ederken, toplumsal cinsiyet toplumda feminenlik ve maskülenlik (ya da dişillik ve erillik) üzerinden ayrım kuran kültürel bir olgudur.[55] Bununla beraber, toplumsal cinsiyetin sabitliğinden söz etmek zordur. Hindistanlı sosyal bilimci Kamla Bhasin, toplumsal cinsiyetin farklı ailelerde ve topluluklarda değişim gösterdiğini vurgulamıştır. Bhasin'e göre bir kabilede ve şehirli orta sınıf ailede yaşayan kız çocuğunun toplumsal cinsiyet deneyimleri birbirinden farklıdır. Bu farklılık sadece

[55]Ann Oakley, **Sex, Gender and Society**, 7th Ed., w.place, Gover Publishing Company, 1985, p.16.

coğrafi olarak değil, aynı toplum içinde hatta aynı ailede zamana bağlı olarak da kendini gösterebilir. Örneğin, geçmiş yıllarda toplumda kız çocukları okutulmazken, günümüzde bu oran azaldı ancak toplumsal cinsiyetin kadınların karşısına çıkardığı zorluklar da değişti.[56]

Toplumsal cinsiyet, esas olarak toplumda kadın ve erkek arasında cinsiyete dayalı eşitsizliğin pekiştirilmesi işlevi görür. Deniz Kandiyoti bu durumu var olan iş bölümünün meşrulaştırılması olarak tanımlamaktadır.[57] Erkekler iş bölümünde üretici konumundayken kadınlar toplumsal üretimin dışında kalır, sundukları katkı ise görmezden gelinir. Mevcut toplumsal cinsiyet rejimi erkek egemen yani ataerkildir. Ataerki kavramı Türkçe'de patriyarka ya da erkek egemen sistem olarak da kullanılmaktadır. Bu çalışmada kavram bütünlüğünün bozulmaması açısından, kavramı nitelendirmek -alıntılar hariç- için ataerki kelimesi kullanılacaktır.

2.1.2 Ataerkil Sistem ve Ataerki Kavramı

Ataerki kavramı, Antik Yunan'da "kabile reisi"ni, 16. yüzyılda ise monarşiye dayalı krallıkların iktidarını ifade etmek için kullanılmıştır.[58] Günümüzde, erkeklerin hem kamusal hem özel alanda kadınlardan üstün olarak kabul edilmesine ve kadınlar üzerinde iktidar kurmasına dayalı toplumsal ilişkiler sistemidir. Bu üstünlük sadece fiziksel değil, zihinsel, ruhsal ve kabiliyet bakımından üstünlüğü de kapsamaktadır. Kavramın günümüzdeki yaygın kullanımı feminist yazar Kate Millet tarafından geliştirilmiştir. Millet ataerkinin hayatın her alanına nüfuz eden toplumsal ilişkiler bütünü olduğunu belirterek tarihteki tüm medeniyetlerin ataerkil olduğunu söyler. Askeriye, endüstri, teknoloji, üniversiteler, bilim, siyaset ve ekonomi kısaca toplum için önemli olan tüm kurumlar erkeklerin elindedir. Ataerki, tüm siyasal sosyal

[56] Kamla Bhasin, **Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller**, Yay.haz. Kadav Kolektif, Çev. Kader Ay, Zeycan Sarıhacıoğlu, 2. bs., y.y., Kadav Yayınları, 2015, s 12-13.

[57] Deniz Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Yay. Haz., Beril Eyüboğlu, Müge Gürsoy Sökmen, Çev.: Aksu Bora vd., 6. bs., İstanbul, Metis, 2019, s.125.

[58] Valerie Bryson, **Feminist Political Theory: An Introduction**, Ed. by Jo Campling, 2nd Ed., w.place, Palgrave Macmillan, 2003, s.166

ekonomik yapılanmalara, büyük dinlere, bürokrasiye, cast ya da sınıflara nüfuz eder.[59] Ataerkinin yeniden üretildiği ana kurumu ailedir. Ailenin reisi olan erkek, çocukları ve eşi üzerinde mutlak hakimiyet babaya aittir ve soy erkekten ilerler. Ancak ailenin ataerkiye sunduğu esas katkı onun devamlılığını ve yeniden üretimini sağlamasıdır.[60] Aile bireyin topluma karışmadan önce eğitildiği ilk kurumdur. Birey toplumsal cinsiyet rollerini ilk olarak ailede öğrenmekte, erkeğin iktidarıyla ilk burada tanışmaktadır. Kız ve erkek çocukları aile içinde büyükleri rol model olarak benimserken aynı zamanda toplumda kadının ve erkeğin sahip olduğu rolleri de burada görür. Örneğin annelerin ev işlerini yapması buna karşın babanın çalışıp para kazanması, çocuklara gelecek yaşamlarına ilk örnekleri sunmaktadır. Bununla beraber kız çocukları ve erkek çocuklarının özgürlük alanlarının aile içinde belirlenmesi ve bu sınırlara göre yetiştirilmeleri de ataerkinin yeniden üretiminde son derece önemli bir etkendir.

Millet'ın da belirttiği gibi ataerki sadece iktisadi değil aynı zamanda kültürel bir olgu niteliği de taşır. Ataerkil toplumda kadınlar ve erkekler tabi oldukları toplumsal cinsiyet kurallarına sadece zor değil çoğu zaman rıza yoluyla da riayet ederler. Ataerkinin özünde kadın ve erkek arasındaki eşitsiz iş bölümü yatmaktadır. Millet'in ataerki tanımlaması radikal feminizmin de temellerini oluşturmaktadır. Bir diğer önemli radikal feminist Shulamith Firestone, kadın ve erkek arasındaki ezen ezilen ilişkisini teorisinin merkezine yerleştirmektedir. Firestone çözümleme yöntemi konusunda Marx ve Engels'ten sıklıkla yararlansa da "cinsel sınıfsal sistem" olarak tanımladığı ataerkiyi tüm sömürü sistemlerinin çıkış noktası olarak görmesi bakımından marksistlerden kesin çizgilerle ayrılmaktadır.[61]

Ataerki her toplumda var olmakla beraber biçimi ve boyutu toplumdan topluma aileden aileye hatta bireyden bireye değişebilir. Örneğin bir aile içinde kız çocuklarının ve kadınların nasıl giyileceğine edilen müdahale, ailenin muhafazarlık seviyesine göre

---

[59] Kate Millet, **Sexual Politics**, 4th Ed., Chicago, University of Illinois Press, 2000, pp.25-26.

[60] **A.e.**, pp.33-35.

[61] Shulamith Firestone, **Cinselliğin Diyalektiği**, Çev. Yurdanur Salman, 2. bs.,y.y., Panel Yayınları, 1993, s.46.

değişebilmektedir. Ya da İslam dininin hakim olduğu toplumlar ile Batı toplumları arasında kız çocuklarının yetiştirilme ve kısıtlanması bakımından göz ardı edilemeyecek denli farklar mevcuttur. Aynı farkların kadınlar için iş yaşamı, eğitim ve aile başta olmak üzere hem özel hem kamusal alanda mevcut olduğunu da söylemekte bir beis yok. Bütün bunlarla beraber ataerkil iktidar ilişkilerinin en gelişkin toplumlarda bile var olduğunun altını çizmek gerek.

Radikal feministler, ataerkil iktidar ilişkilerini tariflerken toplumsal ve maddi temelleri göz ardı ettiği yönünde eleştirilmiştir. Sanatın dişil, teknolojinin eril, barışın dişil, savaşın eril kabul edilmesi gibi özcü temellendirmeler, radikal feministlerin tarihteki tüm eril ve dişil özellikleri göründüğü gibi yansıttığı yönünde bir eleştirilmesine neden olmaktadır. Bu eleştirilerin sahibi olan isimlerden biri de Feminist iktisatçı ve yazar Heidi Hartmann'dır. Hartmann ilk kez 1979 yılında yayımlanan makalesi *Marksizm ve Feminizmin Mutsuz Evliliği*'nde ataerkiyi, "Maddi temeli olan ve hiyerarşik olsa da erkekler arasında, onların kadınlara egemen olmalarını sağlayan bir karşılıklı bağımlılık ve dayanışma kuran ya da yaratan erkekler arası toplumsal ilişkiler dizisi" olarak tanımlamıştır. Ataerkiyi maddi temellere dayandıran Hartmann, bu temelin kadınların emek gücü üzerindeki denetime dayandığını söyler. Kadınların yaşamları için gereken temel kaynaklara ulaşmalarının önlenmesi ve cinselliğin kısıtlanması da bu denetimin sağlanması için kullanılan araçlardır.[62]

Hartmann, ataerkinin ya da kapitalizmin saf halde bulunmadığını da söylemektedir. Bu iki sistem bir arada bulunduğu gibi kapitalizm öncesinde de feodalizm ve ataerki bir arada bulunmuş, üretim tarzı ataerkiyle doğrudan ilişki içinde bulunmuştur.[63] Melda Yaman da Hartmann ile benzer fikirleri paylaşmaktadır. Yaman, ataerkinin tarih boyunca her üretim tarzı için kadın ve erkek arasında eşitsiz bir ilişkiye zemin sağladığını söyler. Yaman'a göre bu ilişki, üretim tarzına göre değişiklik gösterebilmektedir. Köleci Antik Yunan'da da, feodal toplumlarda da kadınların emek

[62] Heidi Hartmann, "Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği," **Kadının Görünmeyen Emeği**, Ed. Gülnur Acar-Savran, Nesrin Tuna Demiryontan, 3. bs., y.y., 2016, s.172-174.

[63] **A.e.**, 177.

süreci ve toplumsal konumlanışı mevcut üretim sistemiyle ilişkili olarak farklılık gösterebilmekte ancak erkek egemenliği yani ataerki baki kalmaktadır. Cinsiyete dayalı iş bölümü, temelde emeğin yeniden üretimine hizmet etmektedir. Bununla birlikte kadınların gebelik, doğurganlık, süt verme gibi biyolojik özellikleri, toplumu yeniden üreten temel mekanizmalarından biridir ve bu nedenle sıkı bir denetime tabidir.[64]

Ataerki kavramını kullanan isimler arasında Marksist düşünür Friedrich Engels de yer almaktadır. Engels, tarihteki ilk sınıf çatışmasının ve ilk baskının kadın ile erkek arasında gerçekleştiğini söylerken ataerkiyi doğrudan tanımlamayıp aile içi iş bölümünü düzenleyen bir altyapı unsuru olarak söz eder. Engels'e göre ataerki öncesi toplumlarda kadınların ev işi yapmasının bir kamu işidir ve bu nedenle eşitiz bir iş bölümü yoktur. Ancak ataerkil aileyle birlikte ev işi toplumsallığını yitirerek bir özel hizmet haline gelmiş ve kadınlar toplumsal üretimden soyutlanıp "baş hizmetçi" haline gelmiştir.[65]

Ataerki kavramını Engels gibi tek başına değil ancak mevcut aile yapısının erkek egemenliğini işaret etmek için kullanan bir diğer Marksist isim olarak Alexandra Kollontay'dan bahsedebiliriz. Kollontay aileyi bir üretim birimi olarak ele alırken bu birimin temel yapısının ataerkil olduğunu ve iş bölümünün de ataerkil kurallara göre geliştiğini söyler. Kollontay kapitalizmle birlikte aile yapısında yaşanan değişimlerin, ailenin ataerkil yapısını bozmadığını belirtir. Bununla birlikte geleneksel aile motiflerinin yok olmaya başlamasına rağmen ataerkil aile yapısının devam ediyor oluşu, özellikle kırsal kesimlerde kadın sorununun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kollontay, erkek ve kadın ilişkisinin eşitsizliğinden ve erkeklerin kadınlara ekonomik sosyal ve cinsel olarak hükmettiğine vurgu yapar. Ancak dönemdaşı Marksistlerden bir adım ileri giderek bu eşitsizlik ve iktidarın cinsel boyutunun önemini daha fazla vurgular. Kollontay doğrudan bir ataerkil sistem

[64] Gülnur Acar Savran, Melda Yaman, "Kapitalizm ile Ataerkinin Kesişiminde Kadın Emeği", **Praksis**, No: 52, 2020-1, s. 13-18.

[65] Friedrich Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev. Kenan Somer, 9. bs., y.y., Sol Yayınları, 1990. s.70-78.

kavramlaştırması yapmamış olmasına rağmen tespitleri Kate Millet'ın ve radikal feministlerin ataerki okumalarıyla benzerlik göstermektedir.[66]

Ataerki kavramı tarihin farklı dönemlerinde farklı biçimlerde kullanılmış olsa da öz itibariyle erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsiz, erkek iktidarına dayalı ilişkiyi nitelendirmektedir. Toplumsal cinsiyet kısaca ataerkil kuralların sosyal hayata uygulanmasıdır. Bu uygulama daha önce de belirttiğimiz gibi her zaman zor yoluyla gerçekleşmez. Toplumsal cinsiyet kurallarının eğitimi ailede başlar ve birey kamusal alana çıktığı andan itibaren istisnasız biçimde, insanın ve medeniyetin olduğu her yerde karşısına çıkar. Kadınlar ve erkekler yasa karşısında eşit olsa bile ataerkil sistemin kendisi bu eşitliği özel ve kamusal alanda kadınların aleyhine bozmaktadır. Sonuç olarak ataerkinin kadınlar üzerinde sadece iktisadi değil, cinsel ve sosyal bir iktidar sistemi olduğunu ve bu sistemin yönetenlerinin de erkekler olduğunu söyleyebiliriz.

2.2 KAPİTALİZM VE KADINLARIN KAMUSAL ALANA ÇIKIŞI

Kapitalizmin gelişimi ve üretimin fabrikalara taşınması çok geniş bir kadın kitlesinin de kamusal alana çıkmasıyla sonuçlandı. Kadınların erkekler gibi fabrikalarda çalışmaya başlaması ve toplumsal üretimde görünür bir yer edinmesi, ataerkiyi ortadan kaldırmadı. Ancak o zamana kadar sahip olunan pek çok eşitsizliğin de sorgulanmasına neden oldu. Kendi ekonomik gelirlerine de sahip olan kadınlar, üretime erkekler kadar katkı sağladıklarını gördükçe erkeklerle eşit yurttaşlık hakları talep etmeye başladılar. Görünmeyen emek tartışmalarına geçmeden önce, çalışmanın bu bölümünde kapitalizmin gelişimine paralel olarak kadınların kamusal alana çıkışı ve toplumsal üretime ortak olma süreçleri ele alınacak.

2.2.1 Erken Dönem Kapitalizm

Karl Marx, ilk birikim, "üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreç" olarak nitelendirmektedir. Buna göre kapitalist toplum feodal toplumun bağrında doğmuş ve feodalizmin çözülmesiyle beraber de serbest hale gelmiştir. Marx,

[66] Alexandra Kollantai, **Marksizm ve Cinsel Devrim**, y.y., Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1992. s.20-21.

kapitalist üretimin ilk belirtilerine 14. yüzyıldan itibaren rastlandığını es geçmemekle beraber, kapitalist dönemin esasen 16. yüzyılda başladığını söyler. Marx'a göre sürecin temelinde, kır üreticisi olan köylünün topraktan mahrum edilmesi yatmaktadır ve bu sürecin en klasik biçimi, serfliğin henüz 14. yüzyılın sonlarında fiilen ortadan kalktığı İngiltere'de gerçekleşmiştir. Serflerin yerini özgür kiracılar alırken kapitalist üretim tarzının temellerini atan köklü dönüşümse, 16. yüzyılın başlarında tarlalarından atılan köylülerin, emek piyasasının özgür proleterlerine dönüşmesiyle gerçekleşti.[67] Bu döneme damga vuran önemli olaylardan biri çitlemedir. Kabaca arazilerin çitlerle çevrilmesi anlamına gelen bu hareket özellikle koyun yetiştirmek için köylülerin topraktan kovulmasıyla proleter nüfusun oluşumunda büyük role sahiptir.

Christopher Hill, 1648 ve 1688 İngiliz Devrimlerinin sıklıkla 1789 Fransız Devrimi ile karıştırıldığını söylemektedir. Hill'e göre Fransa'da ekonomik ve siyasal bölünmeler, toplumsal bölünmelerle örtüşürken; İngiltere'de pazar üretimi egemen sınıfı bölen bir pozisyondaydı.[68] İngiltere'nin köylüleri, hızla kapitalizmin sanayi ve tarım proleterlerine dönüşürken, egemen sınıflar arasında rekabet başladı. Feodalizmden kapitalizme geçişin kesintisiz bir süreç olmaktan ziyade farklı aşamalardan teşkil olduğunun savunulduğunu da görmekteyiz. Paul Sweezy, 15. ve 16. yüzyılda Batı Avrupa'da gelişen süreci "kapitalizm öncesi meta üretimi" olarak adlandırırken, dönemi de feodalizm sonrası olarak nitelendirmektedir.[69] Bu geçişin tek düze olmadığını söyleyen bir diğer isim de Eric Hobsbawm'dır Feodalizmden kapitalizme geçişi 6 evrede ele alan Hobsbawm, feodalizmin çözülme sürecinin 14. yüzyıldan itibaren başladığını söylerken, kapitalizmin kesin zaferini de 18. yüzyılın sonu olarak tarihlendirmektedir.[70]

---

[67] Karl Marx, **Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Birinci Cilt: Sermayenin Üretim Süreci**, Ed. Nail Satlıgan, Oktar Türer, Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, y.y., Yordam Kitap, 2011, 944-947.

[68] Christopher Hill, **İngiltere'de Devrim Çağı, 1603-1714**, Ed. Kerem Ünüvar, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s.134.

[69] Paul Sweezy, "Feodalizmden Kapitalizme Geçiş", **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş**, Ed. Rodney Hilton, Çev. Müge Gürer, Semih Sökmen, 3. bs., y.y., Metis Yayınları, 1984, s.52.

[70] Eric Hobsbawm, "Feodalizmden Kapitalizme", **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş**, Ed. Rodney Hilton, Çev. Müge Gürer, Semih Sökmen, 3. bs., y.y., Metis Yayınları, 1984, s.175.

2.2.2 Sanayi Kapitalizmi ve Proletaryanın Doğuşu

Feodalizmin sancılı çözülme sürecinin ardından, kapitalizmin nihai zaferinin Sanayi Devrimi ile gerçekleştiğini söylemek yanlış olmaz. Sanayi devrimi 17. yüzyılın sonunda Britanya Adası'nda yaşanan teknolojik gelişmelere bağlı ortaya çıkıp, Avrupa coğrafyası başta olmak üzere tüm dünyayı derinden etkiledi. Sanayi alanında yaşanan teknolojik gelişmeler hem üretimin hızlanarak kitleselleşmesine hem de yeni üretim alanlarının ortaya çıkmasına sebep oldu. Marksist tarihçi Neil Faulkner, insanlık tarihinde yaşanan iki büyük değişimi, Tarım Devrimi ve Sanayi Kapitalizmi'nin gelişimi olarak tanımlamaktadır.[71] Faulkner'a göre fabrikaların öncülüğünde gerçekleşen Sanayi Devrimi, küresel ekonomiyi Tarım Devrimi'nden bu yana hiç olmadığı kadar dönüştürmüştür. mucit Thomas Savery'nin 1698'da basit bir buhar makinesi yapıp patentini almasıyla başlayan sanayileşme, 100 yıldan kısa bir süre sonra James Watt'ın daha da etkin bir buharlı makine geliştirmesiyle hızla yayılmaya başladı.[72]

Sanayi kapitalizminin gelişimi, üretimin fabrikalara taşınması ve el ile yapılan üretimin yerini makinelerin almasıyla ve birbirini etkileyen sanayi kollarının giderek artmasıyla sonuçlandı. Üretimin kitleselleşmesine neden olan bu gelişim, o zamana kadar yaşanan tüm tarihsel süreçlerden çok daha kısa sürede devasa dönüşümler yarattı. Engels İngiltere sanayisinin yarım yüzyıllık gelişimini anlatırken şu ifadeleri kulanmaktadır:

"*Altmış, seksen yıl önce İngiltere küçük kasabalarıyla, az sayıdaki basit sanayisi ile oransal olarak büyük ama ülkeye seyrekçe yayılmış tarım nüfusu ile, herhangi bir başka ülke gibiydi. Bugün, iki-buçuk milyon nüfuslu başkentiyle; geniş imalatçı kentleriyle; dünyayı besleyen ve hemen her şeyi karmaşık makinelerle üreten bir sanayi ile; üçte-ikisi bir meslekte*

[71] Neil Faulkner, **Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere**, Çev. Tuncel Öncel, Şükrü Alpagut, İstanbul, Yordam Kitap, 2014. s.82.

[72] **A.e.**, s.133-134.

ve ticarette çalışan ve tümüyle farklı sınıflardan oluşan, çalışkan, zeki, yoğun nüfusuyla; öteki gelenekleri ve gereksinmeleriyle, gerçekte, geçmiş günlerin İngiltere'sindekinden farklı bir ulus oluşturmaktadır ve başka herhangi bir ülke gibi değildir.*"[73]

Kitlesel üretim bugün işçi sınıfı olarak da adlandırılan proletaryanın da doğuşuna sebep oldu. Proletarya kısaca, meta üretimine dayalı kapitalist sistemde, ücret karşılığı çalışan ve artık emeğine el konulan işçiler sınıfı anlamına gelmektedir. Sanayi kapitalizminin ve proletaryanın doğuşu, kadın ve erkek arasındaki iş bölümünü de önemli ölçüde etkilemiştir. Ataerkil iş bölümü, üretimin merkezinde erkeğin bulunduğu, kadının ise toplumsal konumunun erkeğe göre tali kaldığı eşitsiz bir sisteme dayanmaktadır. Bu eşitsiz iş bölümü üst-yapıya da taşınmış; kadın-erkek eşitsizliği, sosyo-kültürel hayatta erkeklerin kadınlar üzerinde iktidar kurması şeklinde somutlaşmıştır. Melda Yaman bu iktidar zemininin her üretim tarzında mevcut olduğunu belirtmektedir. Buna göre Antik Yunan toplumunda da feodal üretim ilişkilerinin hakim olduğu toplumlarda da ataerkil sistem ve mevcut üretim tarzının karşılıklı etkileşimi, kadınların emek süreci ve toplumsal konumlarına dair özgül sonuçları beraberinde getirmektedir.[74] Feminist teorisyenlerin büyük bir çoğunluğunun üzerinde uzlaştığı konu ise bu özgül sonuçların kapitalizmle beraber yeni bir boyut kazandığıdır.

Sanayi kapitalizmiyle birlikte üretimin kitleselleşerek fabrikalara taşınması ve el emeği yerine makina gücüne dayanır hale gelmesi, toplumsal üretimi tabiri caizse erkeklerin tekelinden çıkardı. Bu süreçte cinsiyetler arası emek gücü ve yaş farkı gibi niteliklerin ayırt ediciliğinin de emek piyasası içerisinde ortadan kalktığını söylemek mümkündür. Hem patlayan emek gücü ihtiyacı hem de makina kullanımına dayanan üretimin çoğunlukla kol kuvveti ya da zanaat bilgisi gerektirmiyor olması, kadınların fabrikalarda çalışmasının önünü açtı ve emek piyasasında kadınları erkeklerin

[73] Friedrich Engels, **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**, Çev, Yurdakul Fincancı, Ankara, Sol Yayınları, 1997, s.61.

[74] Acar Savran, Yaman, **A.g.e.**, s.13

karşısına rakip olarak çıkardı. Örneğin Engels, **İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu**'nda eğirme ve dokuma işlerinin kuvvet kullanımından çok kıvrak parmaklar gerektirdiği için kadınlar ve çocukların bu alanda erkeklerden daha fazla tercih edildiğini söylemektedir. Yine tekstil alanının yüzde 60-70'i kadınlardan teşkil olması erkeklerin bu alandan dışlanmasını beraberinde getirmiştir.[75] Bu durumun kadın ve erkek arasındaki mevcut iş bölümünün ataerkil boyutunu tamamen ortadan kaldırdığı söylenemez ancak kadınlar ve erkeklerin kamusal alanda aynı iş kollarında bulunuyor olması kapitalizmin emek rejiminde yarattığı değişimin önemli ipuçlarını da taşımaktadır.

Lisa Vogel sınıflı toplumlarda, iş bölümündeki mevcut cinsiyet ayrımına değinmenin yanında, kapitalizmin özgüllüğünü "ev ve dışarı arasındaki" ayrımın ve "iş süreciyle iş süreci fazlası" arasındaki ayrımın belirginleşmesiyle açıklamaktadır.[76] O zamana kadar kadınların üretime dahliyetinin ev içinden ilerlemesi, sanayi kapitalizmiyle beraber büyük bir değişime uğradı. Kadınların emek piyasasına ucuz iş gücü olarak katılmaları, erkeklere rakip olmalarına ve erkeklerin aile ücreti talep etmelerine sebep oldu.[77] Kadınların kamusal alana çıkması, piyasada yaşanan rekabetin yanında ekonomik olarak da erkeklerin boyunduruğunun dışına çıkabilmelerine kapı araladı. Aldıkları ücretler ekonomik bağımsızlığı sağlamak için yeterli olmamakla beraber, ücret alıyor olmalarının ataerkil iktidar ilişkileri ve kadın emeğinin denetimi için başlı başına bir tehdit oluşturduğundan söz etmek mümkündür. Ataerki ve kapitalizmin kısa süreli çelişkisinin çözümü ise ev içi karşılıksız emek ya da görünmeyen emek üzerinde yaşanan uzlaşı ile gerçekleşti.

2.3 EV İÇİ KARŞILIKSIZ EMEK YA DA GÖRÜNMEYEN EMEK

Ev içi karşılıksız emek ya da görünmeyen emek; ev içerisinde yapılan ve toplumsal cinsiyet rolleri gereğince kadınlara yüklenen temizlik, yemek, bakım gibi işlerin piyasaya dahil edilmediği için karşılığının verilmemesidir. Emeğin değerinin

[75] Engels, Friedrich **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**, s.204.

[76] Lise Vogel, **Marksist Teoride Kadın**, Çev. Mine Öngören, 2. bs., y.y., Pencere Yayınları, 2003, s.174.

[77] Heidi Hartmann, **A.g.e.**, s.183.

para cinsinden hesaplandığı dünyada, bu işlerden sorumlu olan kadınlar para ekonomisinin dışında kalmaktadır. Kadınların ev içinde yaptıkları işin kapitalist piyasada karşılığının olmaması ve bu nedenle emeklerinin değersizleştirildiğini sistemli biçimde dile getiren ilk isim Kanadalı akademisyen Margaret Benston'dur. Ev içi emeğin ve dolayısıyla kadın emeğinin marjinalleştirilmesine karşın Benston, temel farkın ücret ödenmemesi olduğunu söyler.[78] Ücret ödenmeyen emek, görünmez hale geldikçe değersizleşmektedir.

Bununla beraber, ev içi karşılıksız emeğin ilk kez kapitalizmle beraber ortaya çıktığı da söylenemez. Feminist sosyolog Christine Delphy, mevcut tüm toplumların, kadınların karşılıksız emeğine dayandığını söylemektedir. Kapitalizm öncesi toplumlarda üretken ve üretken olmayan emek arasında fark olmayışı, kadının da erkeğin de üretimi temelde piyasa için değil aile içinde tüketim için yapmasına ve buna bağlı olarak değişim değeri yerine temelde kullanım değeri üretmesine neden olmaktadır.[79] Elbette bu toplumlarda değişimin olmadığından söz edilemez, ancak üretim kapitalizmde olduğu gibi tamamen değişim değeri odaklı yapılmamaktadır. Sanayi kapitalizmiyle beraber üretken emeğin piyasa için meta üretimi odaklı gerçekleşmesi ise üretken ve üretken olmayan emek arasındaki farklı derinleştirmiştir. Delphy'nin bahsettiği bu ayrımın derinleşmesi, toplumda "sınai" ve "aile üretim tarzı" olmak üzere iki farklı üretim tarzını beraberinde getirmektedir. Meta üretimine dayalı sınai üretim tarzı "kapitalist sömürü"ye neden olurken; ev içi hizmetler ve bazı metaların üretimine dayalı aile üretim tarzı, Delphy'nin tabiriyle "patriyarkal sömürü"ye yol açmaktadır.[80] Melda Yaman da benzer şekilde kapitalizmi bu denli özgül kılanın "emek sürecini ücretli iş ve ücretsiz hane içi emek süreci ayrımına

[78] Margaret Benston, "The Political Economy of Women's Liberation", **Monthly Review,** September 1969, (Online) https://monthlyreview.org/2019/09/01/the-political-economy-of-womens-liberation/, 01.09.2019.

[79] Christine Delphy, "Baş Düşman," **Kadının Görünmeyen Emeği**, Ed. Gülnur Acar-Savran, Nesrin Tuna Demiryontan, 3. bs., y.y., 2016, s.92-99.

[80] **A.e.**, s.105.

oturtması" olduğunu söylemekte ve bu ayrımın ev içi karşılıksız emeği gizleyerek değersizleştirdiğini vurgulamaktadır.[81]

Ev içi emeğin niteliği, çağdaş sosyalist ve feminist yazarlar tarafından da tartışılmıştır. Kapitalizm ve ataerkinin birbirine olan bağımlılığını "kapitalist ataerki" şeklinde ifade eden Zillah Eisenstein, kapitalist ataerkinin gelişiminin 18. yüzyıla dayandığını söylemektedir. Eisenstein'a göre kapitalist ataerki, ev içi emek ve ücretli emeğin yanı sıra özel ve kamusal alan ikiliğini de ortadan kaldırmıştır.[82] Kapitalizm ataerkiyi kendi ihtiyaçlarını gidermek için kullanır ve ekonomik sistem ataerkil düzenin kurallarından çıkar sağlaken bu iki sistem toplumsal yapıyı birbirlerinden bağımsız olarak değil birbirlerine eklemlenmiş şekilde düzenlemektedir. Ataerkil ideolojiye vurgu yapan Eisenstein, kadının anne olarak tariflenmesine önem atfeder. "Anne" figürü olan kadın, ücret almadığı ev işlerinin meşguliyeti nedeniyle emek piyasasında daha erkeklere göre daha az ücret aldığı işlerde çalışabilmektedir. Ataerkil ideoloji tarafından da desteklenen bu durumla beraber kadınların "annelik" şeklinde kodlanmış olan konumu artık "ev hanımı" olarak kodlanmaktadır.[83]

2.3.1. Görünmeyen Emeğin Niteliği: Yabancılaşma Tartışmaları

Ev işinin yabancılaşmış olup olmadığı tartışılan bir başka konudur. Josephine Donovan, *Feminist Teori* adlı eserinde bu soruya hem evet hem hayır cevabını vermiştir. Donovan ev kadınının yabancılaşmasını, yaptığı işin değersiz görülmesi, tekrarlayıcı olması ve dayatılmış olması ile ilişkilendirirken; ev işine harcayacağı zaman üzerinde görece denetim sahibi olmasını, tek bir alanda sıkışmış olsa bile bir fabrika işçisine göre daha bütünlüklü bir iş yapıyor olmasını ve kendi işi üzerinde zaman zaman yaratıcılığa ve duygusal ilişkilenmeye sahip olmasını yabancılaşmaması için gerekçe olarak görür. Bununla beraber Donovan kadının erkeğe olan ekonomik

[81] Acar Savran, Yaman, **A.e**, s.15.

[82] Zillah R. Eisenstein, "Developing a Theory of Capitalist Patriarchy and Socialist Feminism" **Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism**, New York, Monthly Review Press, 1979, s.23.

[83] **A.e.**, s.27-30.

bağımlılığını da yabancılaştırıcı bir unsur olarak görmemektedir.[84] Lisa Vogel ise kapitalist üretim sistemi içinde ev içi emeğin üretken olmadığı konusunda ısrarcıdır. Bununla beraber Vogel ev içi emeğin, "üretken olmayan emek" kategorisine de tam anlamıyla sokulamayacağını belirtir ve ikisine de dahil edilemeyen ancak ücretli emeğin vazgeçilmez tamamlayıcısı olma niteliği taşıyan, ayrı bir ekonomik kategori olabileceğini söyler.[85]

Ann Foreman, Donovan'ın aksine ev içi emeğin yabancılaştırıcı olduğunu savunmaktadır. Foreman, evin kendisini kadın için yabancılaştırıcı bir alan, kadınlığın ise başlı başına yabancılaştırıcı bir toplumsal cinsiyet yapısının parçası olduğunu söylemektedir.[86] Feminist yazarlar Mariarosa Dalla Costa ve Selma James'e baktığımızda ise ev içi emeğin kadınlara fabrikada çalışan bir işçinin sahip olduğu kadar bile boş zaman imkanı vermediğinin vurgulandığını görmekteyiz. Costa ve James kadınların ev içinde izole edildiğinin altını çizerken; ev işinin içinde barındırdığı duygusal emek de hesaba katılınca emekçiye standart bir endüstri makinesinden çok daha fazla ve durmak bilmeyen bir iş yüklemekte olduğunu söylemiştir.[87]

2.3.2 Kapitalizm ve Ev İçi Emeğin Özgül Yeri: Yeniden Üretim

Kapitalizm koşullarında ev içi emeğin yerini bu kadar önemli kılan, sanayi kapitalizmiyle beraber bozulma tehdidi altındaki ataerkil dengeyi yeniden tesis etmede aldığı önemli roldür. Gülnur Acar Savran'a göre kadın emeğinin tamamının kapitalist piyasaya girmesinin önündeki engel, ataerki, kendi tabiriyle "patriyarka"dır. Ev içi karşılıksız emeğin kapitalist toplumdaki özgül rolü sadece ataerkiye değil, aynı zamanda kapitalizme de fayda sağladığı ve burdan yola çıkarak iki sistemin birbiriyle eklemlendiği şeklinde tartışılmaktadır. Savran'a göre ataerki (patriyarka), kapitalizme

[84] Josephine Donovan, **Feminist Teori**, Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, 8. bs., İstanbul, İletişim, 2014, s.155-156.

[85] Lise Vogel, "The Earthly Family" **Radical America**, Vol.7, Num. 4&5, July-October 1973. s.28.

[86] Donovan, **A.g.e.**, s.155.

[87] Mariarosa Dalla Costa, Selma James, **The Power of Women and the Subversion of the Community**, w.where, Pétroleuse Press, w.date, p.16.

emek gücünün ücretsiz şekilde yeniden üretilmesi imkanını sunmuştur.[88] Karşılıksız ev içi emek, sadece çocuk bakımının yükünü erkekten almakla kalmaz, işçinin bakım yükünü de belli ölçüde kapitalistten alır. İşçinin ertesi gün işe gelip verimli şekilde çalışabilmesi için gereken ihtiyaçların ev içinde kadın tarafından ücretsiz şekilde karşılanıyor olması kapitaliste, işçiden elde edeceği artık değerin artması olarak döner. Örneğin bir işçinin iş günü sonunda eve gittiğinde yemeğinin hazır olması, ertesi gün giyeceği kıyafetlerin yıkanmış ve ütülenmiş olması, evin temizlenmiş olması sadece kendisinin değil sermayenin de üzerinden yük alır, çünkü eğer bu ihtiyaçlarını kendi kendine giderecek enerji ve vakit için çalışma saatlerinin azaltılması ya da ücretli şekilde giderebilmek için daha fazla maaş alması gerekmektedir. Bu da kapitalistin yani patronun işçiden elde edeceği artık değerim azalması anlamına gelir.

Kadının emeğinin karşılığı verilmeyip, ekonomik özgürlüğünden mahrum bırakılması, ataerkil iktidar ilişkilerinin yeniden üretimine sebep olur. Bu yeniden üretim sadece ekonomik değil, ideolojik bir nitelik de taşımaktadır. "Ev kadını" ya da daha yaygın bir ifadeyle "ev hanımı", toplum nezdinde emeği en değersiz olan kesimlerden birine karşılık geliyor demek, yanlış olmaz. Kadının, erkeğin üzerinden ev işi yükünü alması sonucunda elde ettiği karşılık ise tabiri caizse "erkeğin ona bakması"dır. Bu durum özellikle kadınların çalışmadığı ve ekonomik olarak eşlerine bağlı olduğu ailelerde geçerlidir. Bu çalışmada da değinildiği üzere ev işleri, işi yapan kişiler dışında hatta kimi zaman işi yapan kişiler tarafından bile bir "iş" olarak görülmemekte, vasıfsız emeğin de vasıfsızı olarak nitelendirilip emek rejiminde herhangi bir sınıflandırmaya bile dahil edilmemektedir.

Kadın emeğinin özel alana hapsedilmesinin yeniden üretime sunduğu bir diğer katkı da biyolojiktir. Yaman, kadınların doğurma ve süt verme özelliğini toplumu yeniden üreten mekanizmalardan biri olarak gösterirken[89] çocuğu yetiştirmek, bu mekanizmanın toplumsallaşan boyutudur. Bu bağlamda doğurganlığın devlet ve erkekler tarafından bu denli denetlenmesi tesadüf olmamakla birlikte, çocuk yetiştirmek sürecinin de devlet mekanizmaları tarafından eğitim başta olmak üzere pek

[88] Savran, Yaman, **A.g.e.**,s.10-14

[89] **A.g.e.**, s.18.

çok açıdan denetlendiğini unutmamak gerek. Ataerkinin maddi temellerini kadın emeğinin denetlenmesiyle açıklayan Hartmann, ataerkil sistemin devam etmesinde çocuk yetiştirmenin önemini de vurgulamaktadır.[90] Çocuk yetiştirme görevi ataerkil ve kapitalist ideolojinin hem yetişen hem de yetiştiren açısından her gün tekrar edilmesi ve hayata uygulanması özelliğini de barındırmaktadır. Anne, geleceğin işçi sınıfını yetiştirirken sadece kapitalizmin değil, ataerkil ideolojinin de yeniden üretimine katkı sunmakta, temel sorumlulukları arasında resmi ideolojiyle çelişki içinde olmayan, ataerkil ideolojiye uygun kadınlar ve erkekler yetiştirmek yer almaktadır.

2.3.3. Ev İçi Emek Gerçekten Karşılıksız mı?

Bu bölümün sonuna gelirken kadınların toplumda yaşadığı cinsiyet eşitsizliklerinin özel alandan başlayıp kamusal alana yayılacak bir boyuta ulaştığını belirtmekte fayda var. Ev içi karşılıksız emek, kapitalizmde toplumsal üretimin fabrikalara taşınmasıyla beraber özgül bir hale gelmiş ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Ev içinde emeğin piyasaya dahil edilmediği için görünmezleşmesi, işçinin ertesi gün işe gidebilmek için ihtiyaç duyduğu temel ihtiyaçları kapitalistin sırtından alarak kadına yüklemiş ve piyasa içi emeğin yeniden üretimine katkı sağlayarak kapitalistin işçiden elde ettiği artık değeri artırmıştır. Bu görünmezleştirme, kapitalizm ve ataerki arasında gerilime neden olan, kadınların çalışma "sorunu"nu hatırı sayılır ölçüde bertaraf etmenin yanında; özel alan ve kamusal alan ayrımını da kadınların aleyhine olacak şekilde yeniden düzenlemiştir. Kadın eve hapsedilirken emeğinin değersizleşmesi, topluma sağladıkları fayda ve üretimi de görünmez kılarak kadınların toplumun en alt basamağına hapsedilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda ataerkil ideolojinin, ekonomik bağımsızlığın kıskacında en büyük görevi evi çekip çevirmek ve çocuk yetiştirmek olan kadınlar tarafından örtülü şekilde yeniden üretilmesi tesadüf değildir.

Ev içi emek, her ne kadar piyasaya dahil edilmese de, kapitalist yeniden üretim ilişkilerine sağladığı katkı göz önünde alındığında sadece kullanım değeri üreten bir

[90] Hartmann, **A.g.e.**, s.175.

nitelik taşıdığını söylemek haksızlık olur. Bu katkı her ne kadar gölgelerin arasından sağlansa da kapitalizmin devamlılığı için bugün hayati niteliktedir. Bununla beraber doğrudan değişim değeri üretmediği de aşikar olan ev içi karşılıksız emeği, kapitalist ataerki koşullarında özgül bir yere koymak mümkündür. Yabancılaşma konusunda ise ev işinin angarya niteliği ve hiç bitmeyecek bir rutin olması dikkate değerdir.

Marx yabancılaşmayı açıklarken, ürünün kendisini yaratan emeğin karşısına yabancı bir nesne olarak çıkmasından ve üreten için gerçeğin yok olmasından bahseder. Sermayenin boyunduruğunda kendi üretimine sahip olamayan işçi, üretimine yabancılaşırken bir yandan da kendine yabancılaşır. Üretimin işçiden uzaklaşması emeğin de uzaklaşmasına ve işçinin kendinden uzaklaşmasına, sadece emeğinin değil kendisinin de nesneleşmesine yol açmaktadır. Kapitalist piyasada nesne sadece ürün değil aynı zamanda işçinin kendisidir de.[91] Ev içi karşılıksız emeğe bakıldığında ise işçinin ürettiği değerden değil pay, ücret dahi almadığı görülmektedir. Erkeğin kadından artık değer elde etmesinden söz edilemez çünkü artık değer, işçiden artırılmaktadır; ev içi karşılıksız emek konusunda ise herhangi bir ücretten söz edilemediği için kadın doğrudan köle konumuna getirilmiştir. Bu şartlar altında ev içi karşılıksız emeğin değişim değeri üretmediği için yabancılaştırıcı olmadığından söz etmek doğru olmaz, nitekim ev işlerinin değersizleştirilmesi bile kadının kendi emeğine yabancılaşması için başlı başına bir gerekçe sayılabilir.

Ev içi karşılıksız emek dendiğinde akla öncelikle çalışmayan kadınlar gelmektedir. Ancak ev işlerinin sadece kadınların çalışmadığı hanelere özgü bir ihtiyaç olmadığı da aşikardır. Kadınların çalıştığı ailelerde ev işi yükünün miktarı ve cinsiyete göre dağılımı farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin gelir durumu ortalamanın üzerinde sayılabilecek ailelerde haftada bir gün eve gündelikçi gelmesi ya da çocuk için bakıcı tutulması, yine çalışan ailelerde mesai saatleri içindeki öğünlerin iş yerinde ya da dışarıda yenmesi; çocuk bakımı konusunda anneanne, babaanne gibi akrabaların desteği ev işlerinin hane halkı üzerindeki yükünü belli oranlarda hafifletebilir. Ek olarak eğitim seviyesi yüksek ailelerde erkeklerin de ev işlerinde sorumluluk hissi duyma zorunluluğunun üzerinden atlanılamaz. Bununla beraber, kapitalist ataerki

[91] Karl Marx, **1844 El Yazmaları**, Çev. Murat Belge, 8. bs., İstanbul, Birikim Yayınları, 2013, s.75-79.

içinde iş bölümü toplumsal cinsiyet kurallarına dayalı gerçekleşmektedir ve ev işlerinin esas sorumlusu toplumsal olarak kadınlardır. Her ailenin kendine özgül durumu olmakla beraber ev işlerini çekip çevirmek çalışan ailelerde bile toplumsal olarak kadınlara yüklenmektedir.

2019 yılının Aralık ayında ilk olarak Çin'de görülüp, ardından neredeyse dünyanın tamamına yayılan koronavirüs pandemisi ise çalışma yaşamında radikal değişikliklere yol açmış, 2 yıla yakın süren karantina sürecinde, pek çok sektör ofis yerine evden çalışmaya geçmiştir. Bu sürecin kadınlar nezdindeki önemi ise kamusal alandan özel alana dönüş olmuştur. Kadınların kamusal alana çıkışı, yukarıda anlatıldığı üzere pek de kolay gerçekleşmedi. Günümüzde kadınlar iş hayatının ayrılmaz bir parçası olsa da hala cinsiyet eşitsizliğine dayalı pek çok ayrımcılıkla karşılaşılıyor. Hali hazırdaki eşitsizliklerin üzerine kadınların yeniden özel alana dönüşü akla ev içindeki eşitsizliğin artıp artmayacağı sorusunu getirmektedir. Bu çalışmada da bu sorunun cevabı, gelir durumu ve eğitim seviyesi görece yüksek, beyaz yakalı kadın çalışanlar arasında aranmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇALIŞAN KADINLARIN ÖZEL ALAN DENEYİMLERİ

3.1. COVID-19 PANDEMİSİ VE KAPANMA DÖNEMİNİN ETKİLERİ

2019 yılının Aralık ayında ilk kez Çin'in Wuhan kentinde görülüp, ardından tüm dünyayı saran Covid-19 pandemisi, ekonomik ve sosyal hayatta pek çok değişikliği de beraberinde getirdi. 2 yıl süren pandeminin en can alıcı noktalarından biri hastalığın aniden ortaya çıkışı ve bilinmezliğiydi. Bu süreç, beraberinde neredeyse her ülkede insanların eve kapandığı bir karantina sürecini getirirken, pek çok iş kolu da ofis yerine evden çalışmaya geçti. Online görüşmeler ve toplantılar yine pandemi döneminin hem iş hayatına hem de sosyal yaşama kattığı bir yenilik oldu. Elbette online sosyalleşme platformları ilk kez COVİD-19 pandemisiyle ortaya çıkmadı ancak bu süreçte gerek iş yaşamının gerek sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası haline geldi. Eğitim-öğretim kurumlarının kapanmasıyla beraber dersler ve sınavlar online platformlara taşındı, sağlık, sanayi gibi evden çalışmanın münkün olmadığı belli sektörler dışında kalan iş kollarında görüşmeler online platformlardan devam etti, öyle ki salgının ilk zamanlarından itibaren uzunca bir süre doğum günlerinin bile zoom gibi online platformlardan kutlandığı bir tabloyla karşı karşıya kalındı.

3.1.1 Pandemi, Ekonomik Kriz ve Kadın İstihdamı

Pandeminin önemli getirilerinden biri de ekonomik kriz oldu. Bu süreçte çok sayıda iş kolunda işten çıkarmanın yanı sıra süresiz ücretsiz izne çıkarma yaşanırken, iş yaşamında toplumsal cinsiyet eşitsizliği de derinleşti. TÜİK ve DİSK verilerine göre COVİD-19 pandemisiyle beraber kadınlar piyasadan daha hızlı çekilmek durumunda kaldı. Yine DİSK'in verilerine göre ilk bir yılda iş kaybı kadınlarda yüzde 43 oranında gerçekleşirken kadın çalışan oranı 4'te bire indi.[92] Bununla beraber 2022 yılına gelindiğinde, Geniş Tanımlı Kadın İşsiz Oranı'nın Yüzde 36,6 olduğu görülmektedir.

[92] **DİSK 8 Mart 2021 Raporu**, Mart 2021, s.3-5, (Çevrimiçi) https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/03/8-MART-2021-Kad%C4%B1n-%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BCn%C3%BCn-Durumu-Raporu.pdf, 7.03.2021.

Erkek istihdamı yüzde 63,5 bandında seyrederken, kadın istihdam oranı ise yüzde 29'da kalmaktadır. 13,5 milyon kadın ise ücretsiz bakım emeği nedeniyle çalışma yaşamına katılamamaktadır. Yine kayıt dışı çalışma, sendikalaşma ve ücret konularında, kadınların gittikçe erkeklerden daha dezavantajlı konuma geldiği görülmektedir.[93]

İstihdamda yaşanan gerilemenin yanı sıra pandeminin kadınlarda yarattığı etkilerden biri de şiddet vakaları oldu. 2022 yılında yayımlanan bir çalışmaya göre Dünya Sağlık Örgütü'ne üye Avrupa ülkelerinde, pandemi döneminde yetkili mercilere bildirilen kadına şiddet vakaları %60 oranındadır. Türkiye'de ise pandeminin kadına yönelik şiddet pandeminin ilk iki ayında, önceki yıla göre 3 kat artmıştır.[94]

3.1.2. Pandemide Ev İçi İş Yükünün Bölüşümü

Dışarıda geçirilen vaktin neredeyse tamamının evde geçirilmeye başlanması, ev içi iş yükünü ve bu iş yükünün cinsiyetler arasında eşitsiz bölüşümünü de artırmıştır. TMMOB tarafından 2020 yılında yayımlanan bir rapor, pandemi sürecinde ev içi iş yükünün kadınların omuzlarına yüklendiğini ve bu durumun kadınlar açısından da değişiklik göstermediğini söylemektedir. Daha önce temizlik ücret karşılığı dışarıdan sağlanan ev işlerinin pandemiyle beraber dışarıdan sağlanamaması sonucu, iş yükü organizasyonel anlamda kadınların sorumluluğu altına girmiş, esnekleşen çalışma saatleri ve artan iş yoğunluğu ev işleriyle birleşince durum kadınlar için koca bir sarmal halini almıştır.[95]

---

[93] DİSK GENEL-İŞ Emek Araştırma Dairesi, **Kadın Emeği Raporu**, Mart 2022, s.2. (Çevrimiçi) https://www.genel-is.org.tr/emar-kadin-emegi-raporu,2,47156#.Yh8VcRNBxUN, 21.03.2022.

[94] Gizem Yıldız, Nilüfer Erbil, "COVID-19 Pandemisi ve Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet", **Androloji Bülteni**, No: 24, 2022 s.230.

[95] **TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu Kadın Komisyonu Raporu**, Temmuz 2020, (Çevrimiçi) http://www.mimarist.org/muhendis-mimar-sehir-planci-kadinlarin-gozunden-pandemi-sureci-raporu/, 5.08.2020

Ev içi işleri, hali hazırda toplumsal olarak kadınlara yüklenirken, bu iş yükünün de genel ekseriyetle çalışan ve çalışmayan kadınlar arasında oransal olarak farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Özellikle gelir durumu görece yüksek, üniversite mezunu ailelerde hem toplumsal cinsiyet bilincinin alt gelir grubundaki ailelere nazaran daha yüksek olması hem de ev işlerinin bir kısmının dışarıdan gelen yardımcı tarafından yapılması, kadınların üzerindeki yükün bir kısmını almaktadır. Bununla beraber çalışan kadınların ev içinde geçirdiği vaktin kısıtlı olması, mesai saatlerine denk gelen belli öğünlerin iş yerinde veya dışarıda yeniyor olması da iş yükünü azaltan önemli bir etmendir. COVİD-19 pandemisi ve evden çalışmayla beraberse çalışan kadınların kamusal alandan özel alana dönüşü beraberinde pek çok sorunu da getirmiştir. Aile fertlerinin neredeyse tamamının günün 24 saatini evde geçirdiği ve dışarı çıkmanın kimi zaman yasak olduğu, yasak olmadığı zaman da tehlikeli olduğu için tercih edilmediği bu süreçte ev içi iş yükü de ister istemez artış gösterdi. Bunun yanında pandemiye karşı en başat önlemlerden birinin hijyen olması, ev içi temizlik yükünü başlı başına iki hatta üç katına çıkardı. Restoranların kapalı olması, tüm öğünlerin evde pişirilmesini zorunlu kılarken, gündelikçi ve çocuk bakıcısı gibi yardımcıların da bu süreçte olmaması, ev işi yükünü artıran bir diğer etmen oldu.

Gününün büyük bir bölümünü ofiste geçiren ve burayı aynı zamanda bir sosyalleşme alanı olarak gören beyaz yakalı çalışanlar açısından evden çalışma, bir anda günlük alışkanlıkların tamamen değişmesi anlamı taşımıştır. Ev içi yüklerin artması özellikle kadınlar açısından ev içi iş bölümündeki eşitsizliğin derinleşmesi riskini de beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın amacı da beyaz yakalı kadınlar açısından evden çalışma deneyiminin ev içi iş bölüşümü üzerinde nasıl bir etki yaptığını araştırmaktır.

3.2. MÜLAKAT DEĞERLENDİRMELERİ: PANDEMİNİN MESLEKİ İŞ YÜKÜNE OLAN ETKİSİ

Çalışmada İstanbul içinde farklı iş kollarından, pandemi dönemini evden çalışarak ya da hibrit sistemde geçiren ve bu süreçte evinde en az bir erkekle yaşayan 15 beyaz yakalı kadın çalışan ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Görüşmeler yüz yüze veya online platformlardan yapılmış, ortalama 40'ar dakika sürmüştür.

Görüşmecilere sorulan sorular, pandeminin sosyal hayatlarında yarattıkları etki, mesleki anlamda iş yükünün artışı (mesai saatlerinin esnekleşmesi vs), pandeminin psikolojik ve fizyolojk etkileri ve pandemi sürecinde ev içi iş yükündeki değişim olmak üzere 4 ana başlık altında toplanmıştır.

Görüşmecilere sorulacak sorular, görüşme esnasında gidişata göre detaylandırılmakla beraber ana hatlarıyla şu şekildedir:

1) Pandemi sonrasında çalışma şartlarınız nasıl değişim gösterdi? Evden çalışma koşullarının ofisten farkları neler oldu?

2) Evden çalışma öncesinde; günde ortalama kaç saati evde geçirmekteydiniz? Evden çalışma sonrasında bu saatler değişti mi?

3) Evden çalışma öncesinde mesai saatleri dışında sosyal aktivitelere ne kadar vakit ayırmaktaydınız?(Cevaplar haftalık gün-saat şeklinde alınacak) Evden çalışma sonrasında bu süreler nasıl değişti?

4) Eşiniz, evden çalışma öncesinde mesai saatleri dışında sosyal aktivitelere ne kadar vakit ayırmaktaydı?(Cevaplar haftalık gün-saat şeklinde alınacak) Evden çalışma sonrasında bu süreler nasıl değişti?

5) Evden çalışma öncesindeki bir iş günü ve hafta sonu rutininizi anlatır mısınız?

6) Evden çalışma sonrasında bir iş günü ve hafta sonu rutininizi anlatır mısınız?

7) Evden çalışma öncesinde ev içindeki iş bölümü nasıl olurdu? Evin ve (varsa) Çocuğunuzun hangi ihtiyaçlarından siz sorumluydunuz?

8) Evden çalışma sonrasında iş bölümünde bir değişiklik oldu mu? Eşinizden daha fazla iş yaptığınızı düşünüyor musunuz? Ya da bu işlerin fiilen sizin üzerinize yıkıldığını düşünüyor musunuz?

9) Evden çalışma öncesinde ailenize ve çocuğunuza ayırdığınız vakit evden çalışma sonrasında değişti mi?

10) Evden çalışma öncesinde düzenli olarak uğraşmakta olduğunuz hobileriniz (kurs, spor, sanat vs) var mıydı? Evden çalışma sonrasında bu hobilere ayırdığınız zaman aralığında bir değişim oldu mu? Ya da bırakmak zorunda kaldınız mı? Varsa sebebi?

11) Bu süreçte yeni bir hobi gelistirdiniz mi?

12) Evden çalışma öncesinde herhangi bir psikolojik rahatsızlığınız var mıydı? Evden çalışma psikolojik durumunuzu etkiledi mi? İlaç vb kullanmaya ya da tıbbi destek almaya başladınız mı?

13) Evden çalışma sağlığınızda bir değişikliğe sebep oldu mu?

Bu sorular, çocuklu ailelerde daha da detaylandırılmış, çocuğun günlük rutine ve iş yüküne olan etkisi görüşmecilere sorulmuştur. Bununla beraber, karşılaştırma yapmak ve daha iyi analiz etmek açısından görüşmelerde sadece görüşmecinin değil, aynı evi paylaştığı diğer bireylerin sosyal, psikolojik, fizyolojik, iş yaşamındaki ve ev içi iş yükündeki değişikliklere de görüşmecinin bakış açısıyla yer verilmiştir. Görüşmecilerin verdiği cevaplar da sorular gibi 4 ana başlık altında toplanmıştır. İlk üç başlıktaki sorular, son başlık olan ev içi emek değişiminin analizine hizmet etmesi amacıyla görüşmecilerin pandemi sürecinde hayatlarındaki genel değişimi anlamak için sorulmuştur.

Çalışmada yer alan görüşmecilerin meslekleri şu şekildedir: 1 gazete editörü, 1 pazarlama departmanı çalışanı, 1 akademisyen, 1 sigorta ve reussurance broker, 1 raporlama yöneticisi, 2 banka çalışanı, 1 STK çalışanı, 3 mimar, 1 şehir planlamacısı, 1 vergi danışmanı, 1 pazar araştırmacısı, 1 reklamcı. Görüşmecilerin yaşları 30-60 arasında dengeli bir şekilde dağılmıştır. Görüşmeler 2022 yılı Mart ve Nisan aylarında yapılmakla beraber, görüşmecilerden, sorulan sorulara 2020 yılının Mart ayından itibaren evden çalışmaya devam ettikleri sürece dair cevaplar vermeleri istenmiştir. Son olarak çalışmada görüşmecilerin isimleri değiştirilerek yazılmıştır.

3.2.1. Pandeminin Mesleki İş Yüküne Olan Etkisi

Çalışmanın bu kısmında, görüşmecilerin evden çalışmaya geçtikten sonra mesleki anlamda iş yüklerindeki artış; ek olarak ofis ve evden çalışmanın fartklılıklarına dair verdiği yanıtlar yer almaktadır. Pandemi ve evden çalışmanın beyaz yakalı çalışanların hayatında yarattığı değişimler noktasında pek çok farklı deneyim yer almakla beraber öne çıkan 3 başlıktan söz etmek mümkün. Bu üç başlık, çalışma saatlerinin esnekleşmesi, ofis ortamının yarattığı soyalleşmenin ortadan kalkması ve ev mesaisi ile iş mesaisinin birbirine karışması şeklinde.

3.2.2. Çalışma Saatlerinin Esnekleşmesi

32 yaşında pandemiyi eşiyle geçiren pazarlama uzmanı Zehra hanım, pandemi öncesinde ofisten çalışırken mesai saatlerinin daha rahat olduğunu, evden çalışmaya geçtikten sonra ise mesai süresinin en az 1 saat arttığını söylüyor. Pandemiyi biri kız biri erkek iki çocuğu ve eşiyle geçiren mimarlık profesörü Öyküm hanım da eğitim için harcadığı vaktin neredeyse 2.5 katına çıktığından ve 8 saat olan proje dersinin asla 8 saatte bitmediğini vurguluyor. 26 yaşında, ikiz erkek kardeşiyle yaşayan mimar Elif hanım ise evden çalışmanın başlarda iyi olduğunu ancak daha sonra manipüle edilerek kendi deyimiyle insanlıktan çıktığını söylüyor. Elif hanıma göre ofisten çalıştığı dönem ev ve işi ayırabilirken evden çalışma, bu ayrımı imkansız kılmış ve bu süreçte hayatlarının merkezine yerleşmiş:

"O zamanlar bir işin bitiş dönemiydi ve evden çalışmaya dönüp o kadar çok çalışmasaydı o iş yetişmeyecekti. Ofise giden ekip bunu yetiştiremezdi, normalden çok daha fazla çalıştık bu durum patronun işine yaradı."

Evden çalışmanın olumsuz etkilerinin yanı sıra, olumlu etkilerini de görmek mümkün bu konuda ciddi bir mesai saati değişimi yaşayamayan görüşmeciler genellikle yolda geçen vaktin ortadan kalktığından ve bu durumdan da memnun

olduklarından bahsediyor. Yine ofisten çalışmanın mesai saatlerinde olumsuz değişikliğe sebep olduğunu belirten görüşmecilerden Asya hanım, bu süreçte her zaman iş yükünün ofistekinden daha fazla olduğunu söylüyor. Erkek arkadaşıyla yaşayan ve sigorta brokerlığı yapan Asya hanım bu süreçte 2-3 farklı şirkette çalıştığını ve mesai saatleri konusunda hep aynı olumsuzluğun yaşandığını vurgularken ofis ortamının yarattığı sosyalleşmenin de ortadan kalktığını belirtiyor. Bununla beraber Asya hanım da evden çalışmanın olumlu yanı olarak yolun ortadan kalkmasıyla beraber ofis dönemine nazaran daha geç kalkabildiğini söylüyor.

Pandemiyi erkek arkadaşıyla beraber geçiren ve uluslararası bir firmada rapor yöneticiliği yapan Yaren hanım, evden çalışmanın ilk zamanlarda mesai saatlerinde büyük değişikliklere neden olduğunu ve "nasılsa evdesin" cümlesini çok sık duyduğunu belirtiyor. Bununla beraber Yaren hanım mesai saatlerinin düzene girmesiyle beraber evden çalışmanın ofise nazaran daha konforlu olduğunu ve şu anda ofisleri açık olduğu halde evden çalışmayı tercih ettiğini de belirtiyor. Pandemiyi babasıyla geçiren banka çalışanı Ömür hanım da çalışma saatlerinde bir değişiklik olmadığını aksine yoldan kısılan sürenin kendisini olumlu etkilediğini söylüyor. Yine bankacılık yapan ve pandemiyi babasıyla geçiren 42 yaşındaki Nursel hanım da evden çalışmanın kendisine olumlu etkide bulunduğunu söyleyen görüşmeciler arasında. Şehir planlamacısı olarak çalışan Firuze hanım da ofisten çalışma ve evden çalışma arasındaki farkı birincinin tanımlı bir durum olması ancak ikincinin belli bir tanıma sahip olmayışıyla açıklıyor.

3.2.3. Ofis Ortamının Yarattığı Sosyalliğin Ortadan Kalkması

Pandemi döneminin sosyal hayata etkileri bu çalışmanın başka bir başlığı olmakla birlikte, görüşmeciler, ofis ortamındaki sosyalleşmenin azalmasının mesai saatlerine ister istemez etkide bulunduğunu da söylüyor. 32 yaşındaki reklamcı Suna hanım en önemli değişimlerden birinin gece istenen işler olduğunu söylerken ofisten çalışmanın sosyal olarak mesai saatleri içinde çay kahve molası gibi etkinliklerle kendilerine vakit ayırma imkanı sağladığını ve evden çalışmaya geçilmesiyle birlikte bunun tamamen ortadan kalktığını belirtirtiyor. Bunun yanında Suna hanım da evden çalışma süresince insanlardan izole olmanın ve iletişimin ancak online platformlar

üzerinden gerçekleşmesinin kendisini çok zorladığını ve alışmasının bir yılı bulduğunu anlatıyor.

İş yükünün artmasının yanında, evden çalışmanın getirdiği bir diğer yük de çalışma ortamındaki iletişim kopukluğu. Bu kopukluk, sadece sosyalleşme bakımından değil, aynı zamanda işlerin planlanması bakımından da belli zorluklar getirmektedir. 33 yaşında eşiyle yaşayan pazarlama çalışanı Gülsüm hanım, online dönemde hem iş yükünün arttığını hem de ofis çalışanlarının birbirinden haberinin olmadığı bir dönem yaşadıklarını anlatıyor. Bununla birlikte Gülsüm hanım eşinin de evden çalıştığını ve bu dönemde toplantı saatlerinin esnekleşerek toplantı sayılarının arttığını, bunun da ev içinde birlikte geçirebildikleri zaman aralıklarını daralttığını ekliyor. Uluslararası bir firmada vergi danışmanlığı yalan 23 yaşındaki Yeliz hanım da evden çalışma boyunca mesai bitiminde bilgisayarı kapatmanın imkansız olduğunu bunun yanında ofise gittikleri dönemde samimi ve çalışanların birbirleriyle yardımlaştığı bir ortam olduğundan ve bunun evden çalışma döneminden ortadan kalktığından bahsediyor.

Çalışma arkadaşlarıyla birlikte karşılıklı danışarak iş yapmanın önemini vurgulayan bir diğer görüşmeci de 26 yaşındaki mimar Elif hanım. Elif hanım evden çalışmaya başlamadan önce ofis yolu üzerinde en az 45 dakikalık yürüyüşler yaptığını ve bunun kendisine iyi gelen bir etkinlik olduğunu belirtiyor ve işe gitmenin kendisinin bir sosyallik olduğunu ve pandemide ortadan kalktığını söylüyor.

Sigorta brokeri Asya hanım ise ofisten çalışırken bu sosyalliğin abartılabildiğini ve yer yer vakti boşa harcayan bir unsur olarak karşısına çıkabildiğini de vurguluyor. Bununla beraber Asya hanım da bu tarz sosyal vakitlerin evde tamamen ortadan kalktığını ve evden çalışmanın yer yer özel hayatına dair sınırları da ortadan kaldırdığını söylüyor.

3.2.4. Ev Mesaisi ile İş Mesaisinin Birbirine Karışması

Bu çalışmanın temelini oluşturan ev mesaisi çalışmada ayrı bir başlık altında değerlendirilmekle beraber, iş mesaisindeki artış başlığının da uğrak noktalarından birini oluşturuyor. Görüşmecilerin büyük bir kısmı, ofisten çalıştıkları süreçte öğle

yemeğini dışarıdan yedikleri için bunun bir mola değeri taşıdığını ancak restoranların ve paket servislerin kapalı olduğu pandemi sürecinde, yemeği evde yapmak zorunda olmanın günlük mesai yoğunluğunu önemli ölçüde artırdığından bahsediyor. Yine çay kahve gibi ihtiyaçların ofis ortamında mola vermek anlamına gelirken evden çalışma sürecinde fazladan masraf ve iş yükü haline geldiğini gözlemlemek mümkün. Küçük çocuklu ailelerde ise gerek bakıcı yokluğu gerekse okulların online eğitime geçmesi ve çocukların da evde olması bakımından molaların tamamen yemek yapmaya ayrıldığından bahsediliyor.

Ev ve işin birbirine karışmasının bir diğer olumsuz sonucu ise bu mekansal ayrışmanın gerçekleşmemesinin mental olarak da işten kopamamaya neden olması. 38 yaşında olan ve evinde erkek kardeşi ve erkek arkadaşıyla beraber yaşayan STK çalışanı Esra hanım bu bağlamda evden çalışmanın iki önemli zorluğundan bahsediyor. Birincisi sokağa çıkma yasağının olmadığı saatlerin iş saatleriyle çakışması ve market alışverişi gibi konularda sorun yaşamaları. İkincisi ise yaptığı işin duygusal yükünün artması. Bu durumun sebebini mekansal kopuşu gerçekleştirememek olarak açıklayan Esra hanım, aynı masada yemek yiyip aynı masada çalışmak ve akşamları da aynı masada oturmanın kendisini işten koparmaktan zorlaştırdığını anlatıyor.

Evden çalışmanın mesleki iş yüküne etkilerine bakıldığında temel olarak çalışma saatlerinin esnekleşmesi ve buna bağlı iş yükünün arttığını görmek mümkün. Bununla beraber, mesai saatlerinin sokağa çıkma yasağının olmadığı saatlerle çakışması da görüşmecilerin eve hapsolmuş bir pandemi dönemi geçirmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesai yükünün evden çalışan ve istisnai koşullara sahip olmayan herkes için benzer olarak değişmesi ise görüşmecilerin aktardığı bir diğer husus. Buna göre mesai yükündeki artışın cinsiyete göre ciddi bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşmak mümkün. Ev içi emek yükündeki değişimin cinsiyetler arasındaki dağılımının mesai yükünü artırma noktasında bir etkide bulunup bulunmadığı ise çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıca tartışılacak.

3.3. PANDEMİNİN SOSYAL HAYATA VE KİŞİSEL ALANA OLAN ETKİSİ

Evden çalışmanın beyaz yakalılar üzerinde yarattığı önemli etkilerden biri de sosyal hayatta yaşanan değişim. Kol emeği yerine kafa emeğine dayalı çalışan bu kesim için ofis hayatı aynı zamanda önemli bir sosyalleşme alanı. Neredeyse tamamı yükseköğretim mezunu olan, en az bir yabancı dil bilen bu kesimin önemli sosyalleşme araçlarından biri de mesleki ve sosyal gelişim kursları. Çalışmanın bu bölümünde, beyaz yakalıların evden çalışmayla beraber sosyal yaşantılarında ve kişisel gelişimlerine ayırdıkları zaman aralıklarındaki değişim incelenecek ve bu değişimin cinsiyet bazında bir farklılığa sahip olup olmadığı, görüşmecilerin perspektifinden ele alınacaktır. Bununla beraber yine çalışmanın bu bölümünde görüşmecilerin evden çalıştıkları süre boyunca kendilerine ait bir kişisel alana sahip olup olmadıkları ev içindeki diğer bireylerle karşılaştırmalı şekilde toplumsal cinsiyet ayrımı göz önünde bulundurularak incelenecek.

3.3.1 Sosyal Hayat ve Hobiler

Görüşmelerin geneline bakıldığında, kapanma döneminde evden çıkamamanın görüşmecilerin ve birlikte yaşadıkları insanların sosyal hayatını derinden etkilediğini görmek mümkün. Bununla birlikte görüşmecilerin bir kısmı bu süreçte kendilerine ayırdıkları vaktin azaldığından bahsederken, bir kısmı da evde kalmanın kendilerine ofisten çalışma dönemine nazaran daha fazla vakit ayırma olanağı sağladığını ifade etmekte. Bu bakımdan evden çalışma sürecinin beyaz yakalı çalışanlara sosyal ve kişisel gelişim açısından hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin olduğu çıkarımını elde etmek mümkün. Pandemi dönemini annesi, babası ve bir erkek kardeşiyle geçiren 32 yaşındaki Suna hanım, bu durumu şu şekilde ifade ediyor:

"*Pandemiden önce birileriyle ya da kendim her gün dışarıda vakit geçiriyordum, en azından sosyalliğin kalabalığın içindeydim. Pandemi sonrası ilk 3 ay için özellikle tamamen ortadan kalkmıştı. Bakkala markete bile haftada bir kere gidiyordum. İnanılmaz bir boşluğa düştüm, psikolojik olarak da yıprandım. Ama şöyle bir olumluluktan bahsedebilirim, eskiden problemlerimden kaçmak için sosyalleşiyordum, pandemide kendimle kalınca problemlerimle yüzleştim. Mesela çok ciddi bir kilo problemim vardı, zayıflamaya karar verdim. 10 yıldır bu*

kararı vermemiştim. Bir yandan bakınca böyle pozitif erkileri oldu, ancak elbette eksisi de çok oldu."

Annesi ve babası belediye memuru olan ve evden çalışmaya geçen, erkek kardeşi ise üniversite öğrencisi olan Suna hanım bu süreçte onların sosyalleşme deneyimlerindeki değişimden de bahsediyor:

"Babam kahveye çok giderdi sürekli dışarıda insanlarla buluşurdu. Ama hiçbir yere çıkmamaya başladı. Ne yapacağını şaşırmış hale geldi. Evde sürekli tamir yapmaya başladı. Bizimle çok ilişki kurmaya sürekli sohbet etmeye başladı. Benim babamla ilişkim çok iyi değildir çok konuşmak istemem ama babamın bizimle iletişimini artırması beni çok zorladı.

En çok zorlananlardan biri de belki de erkek kardeşimdi. Üniversite öğrencisi ve okula gidememiş oldu.. Zaten sosyal problemleri olan, arkadaşlarıyla çok iyi iletişimler kuramayan bir çocuk. Bir kaç arkadaşı var onlarla da görüşememek kardeşimi çok yıprattı. Çok depresifleşti konuşmaz bir hale geldi."

Pandeminin sosyal hayatına ve kişisel gelişimine hem olumlu hem de olumsuz etkide bulunduğunu vurgulayan görüşmecilerden biri de süreci eşiyle geçiren 32 yaşındaki Zehra hanım. Pazar araştırma sektöründe çalışan Zehra hanım, evden çalışma öncesinde arkadaşlarıyla daha fazla vakit geçirdiğini, ancak eve geçince de kendisine olan bakışının değiştiğini ifade ediyor. Zehra hanım, pandemi öncesinde sıklıkla yeni hobiler edindiğini ancak eşinin aksine bu konuda bir istikrara sahip olmadığını; pandemi sürecinde ise yemek yapmak, çizim yapmak gibi yeni hobiler

edinmenin yanında spor gibi önceden devam ettirdiği etkinliklerini de düzene soktuğunu söylüyor ve "keşke buna vesile olan şey pandemi olmasaydı" diye ekliyor. Bununla beraber, Zehra hanımın ofise döndükten sonra pandemi öncesindeki sosyaleşme rutinine dönmediğini ve bu konuda azalma yaşandığını görmek mümkün.

Pandemiyi ailesiyle geçiren 23 yaşındaki Yeliz hanım özellikle evden çalışmayla beraber iş saatlerinin esnekleşmesinin sosyal hayatını tamamen kısıtlayıcı bir etkide bulunduğunu söylüyor:

"Tamamen evden çalışmanın getirdiği bir evden çıkamama durumu oluyor.Mesela geçen gün doğun gününe gidecektim çok yakın arkadaşımın doğum günüydü. Son dakikada proje için iş çıkardılar, gitmem gerektiğini söyledim ama izin vermediler. Benzer durumu yaşayan bir arkadaşım var basit bir iş için sinemadan çıkarıp eve gönderiyorlar. Evden çalışma öncesinde de ofiste tuttukları oluyordu ama bu kadar sık değildi en fazla haftada bir gümdü."

Yeliz hanım da Zehra hanım gibi babasının pandemiden önce ev dışında vakit geçiren sosyal bir insan olduğundan ancak bu süreçte asosyalleştiğinden bahsediyor. Pandemiyi ikiz erkek kardeşiyle geçiren mimar Elif hanım (26) ise evden çalışmaya başlamadan önce günde 4-5 saati kendine ayırdığını ancak pandemiyle beraber bu sürenin 0'a indiğini anlatıyor ve kendine vakit ayıramadığının çok geç farkına vardığını ekliyor. Pandemi sürecinin sosyal aktivitelerinde değişiklik yarattığı bir diğer görüşmeci ise şehir planlamacısı Firuze hanım. Eşiyle beraber yaşayan Firuze hanım pandemiden önce haftada 2-3 kere dışarı çıktığını ve dans ettiğini ancak pandemiden sonra dışarı çıkma süresinin neredeyse sıfıra indiğini ve dansı bırakarak spor yapmaya başladığını söylüyor.

Pandemiyi erkek arkadaşıyla geçiren raporlama yöneticisi Yaren hanım, bu süreçte zorunlu olarak hem kendisinin hem de erkek arkadaşının sosyal aktivitelerinin bariz biçimde azaldığını söylüyor. Bununla birlikte pandeminin ilerleyen süreçlerinde sosyal aktivitelerinin dışarıda buluşmaktan evlerde buluşmaya evrildiğini de ve sosyal hayatında yaşanan değişimlerin bir kısmının tercihe bağlı gelişmeler olduğunu da vurguluyor:

"Şehir merkeine uzak oturuyorum işe gitmek sosyalleştiriyordu, iş çıkışı arkadaşlarla görüşmek daha kolaydı ama şimdi haftada iki kere arkadaşlarımla görüşmek için evden 2 saat yolculuk yapmam gerekiyor. O nedenle hafta sonu dışarıdayım. Yani bir tercihten söz edebiliriz. Evden çalışmadan önce hafta içi pek sosyal aktivite tercih etmiyordum en fazla arkadaşlarla haftada bir bir şey içmek yemek oluyordu. Pandemi sonrasında evlerde toplu buluşmaya evrildi, akşamüstü toplanıp sabaha kadar oturuyoruz. Bu aktiviteyi dışarıda yapmak hem pahalı hem yorucu. Tiyatro sinema vs sosyal aktivitelerimiz sıfırlanmıştı hem kriz hem kurallar. Şu an yavaş yavaş normale dönüyor iki haftada bir kesin bir şeyler içmeye çıkılıyor. Pandemi öncesinde çok fazla kursa giderdim son iki aydır yine kurslara başladım erkek arkadaşım da şimdi şimdi son 2 aydır erkek erkeğe çıkalım maç izleyelim halı sahaya gidelim vs gibi benim dahil olmadığım bir sosyal hayatı yeniden düzenliyor."

Pandemiyi erkek arkadaşıyla beraber geçiren sigorta brokerı Asya hanım, hem kendisi hem de erkek arkadaşı için sosyalliğin ev dışında değil ev içinde gerçekleştiğini söylüyor. Bununla birlikte evlerde gerçekleşen arkadaş buluşmaları bile pandemi riski nedeniyle gergin geçmiş. Pandemiyi erkek kardeşi ve erkek arkadaşıyla geçiren STK çalışanı Esra hanım da bu süreçte kimi hobilerini bıraktığını aynı zamanda kimi yeni hobiler edindiğini ancak genellikle istikrarlı şekilde devam edemediğini söylüyor. Resim yapmak, gitar çalmak, bitki ile ilgilenmek ve Farsça kursuna gitmek gibi hobiler edinen Esra hanım genel olarak evde bu hobilere odaklanabileceği sessiz bir ortam bulmakta zorlanmış. Ancak Esra hanım, erkek

arkadaşının pandemi öncesinde düzenli olarak spor yaptığını ve bu durumu devam ettirme iradesi gösterebildiğini anlatırken şunları ekliyor:

"Onun spor saatleri kesin belirlenmiş kabulken kendi adıma yarattığım zamanları koruma ve sınırları çizme konusunda ben o kadar başarılı olamadım. Bunun için kimseyi suçlamak istemiyorum ama toplumsal cinsiyet malesef."

3.3.2. Ev İçinde Özel Alan Bölüşümü

Ofisten eve dönüşün, görüşmecilerin hayatında yol açtığı önemli değişikliklerden biri de ev içi kişisel alan bölüşümü. Kişisel alanların bölüşümü, özellikle evden çalışanlar için mesai saatleri konusunda önem arz etmekte. Kişisel alana sahip olma konusundaki önemli parametrelerin başında ise maddi imkanlar ve evin büyüklüğü geliyor. Pandemiyi eşi ve çocuklarıyla geçiren editör Merve hanım eşinin de kendisi gibi evden çalışmaya başladığını ve bilgisayar oyunlarını sevdiği için bu süreçte kendisine salonda bir oyun alanı oluşturduğunu anlatıyor. Merve hanım ise misafir odası gibi bir yeri kendine çalışma odası yapmış.

Yine kişisel alan dağılımının ailenin tüm fertlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı olarak gerçekleşmediği başka bir örnek ise pandemiyi hamile olarak geçiren mimar Buse hanım. Eşinin çalışmak için kişisel bir alana sahip olduğunu kendisinin ise eşi olmadığı zamanlarda o alanı kullanma imkanı bulduğunu ifade eden Buse hanım evde özel alan eksikliğini şu şekilde anlatıyor:

"Malesef benim özel alanım olmadı, ancak biz pandeminin ortasında iki katlı bir eve taşındık. Eşim üst katta kendini izole edebileceği bir çalışma ortamı yarattı. Özellikle bu

süreçte annem de bizimle kaldığı için buna ihtiyaç duydu. Ben ancak onun olmadığı zamanlarda orada çalışabildim. Genelde salonda bebeğin olduğu yerde çalıştım. Toplantım varsa kısa zamanlı ayrıldım oradan."

Soysal hayata bakacak olursak, Buse hanım eşinin de kendisinin de sosyal hayatlarında gerilemeler olduğunu ancak bu durumun eşit dağılmadığını, kendisinin sosyal hayatının eşine göre daha fazla azaldığını da ifade ediyor. Pandemiyi erkek arkadaşıyla geçiren Yeliz hanım ise evi büyük olduğu için çalışma alanı noktasında bir problem yaşamadığını ifade ediyor.

STK çalışanı Esra hanım için evdeki herkesin aynı anda toplantıya girmesinin bir sorun ve karmaşa yaratmış. Bununla birlikte Esra hanım, erkek arkadaşı ve kendisinin çalışma alanlarının ayrı olmadığını genellikle aynı masalarda çalıştıklarını ve bunun eksikliğini hissettiğini anlatıyor. Esra hanım bu süreçte asla yalnız kalamadığını da şu sözlerle ifade ediyor:

"Yalnız kalmanın tek yolu diğerleinden bir kaç saat erken uyanmaktı. Ancak o sırada da tam anlamıyla yalnız değildim. Başkaları da vardı ama uyuyorlardı. Kendimi yeniden çalışabilir hale getirmek için kullanacağım o zamanları hep başkalarıyla paylaşmam gerekti. Evdeki diğer fertler gündüz mesai yapmadıkları için yasak yokken gündüz dışarı çıkıyorlardı ancak benim böyle bir şansım olmadı yalnız kaldığım saatler mesai saatlerim oluyordu genelde."

Reklamcılık yapan Asya hanım da erkek arkadaşıyla ortak bir alanda çalıştıklarını ancak erkek arkadaşının birden fazla ekran kurması gerektiğinde kendine

ayrılan alanın azaldığını anlatıyor. Bunun sonucunda ise Asya hanım evlerindeki küçük odayı kendisine çalışma alanı olarak düzenlemiş.

Çalışmanın bu bölümünde, beyaz yakalı kadın çalışanların ve birlikte yaşadıkları bireylerin pandemi döneminde sosyal hayatlarında ve kendilerine ayırabildikleri zaman aralığındaki değişim, toplumsal cinsiyet göz önünde bulundurularak karşılaştırmalı şekilde görüşmecilerin gözünden ele alınmıştır. Sosyal hayatta yaşanan kısıtlanmalar, iki cinste de benzer dağılıma sahip olmakla beraber, görüşmecilerin genellikle mevcut hobilerini terk edip bu süreçte farklı hobilere yöneldikleri de gözlenmiştir. Ev içinde kişisel alan dağılımı konusunda ise ağırlıklı olarak ekonomik durum belirleyici olmuş, ancak çalışan hane halkının kişisel alana sahip olması noktasında, kadınların erkeklere nazaran daha dezavantajlı konumda olduğu tespiti yapılmıştır.

3.4. PANDEMİNİN PSİKOLOJİK VE FİZYOLOJİK ETKİLERİ

Pandemi süreci gerek hastalığın kendisi ve belirsizliği gerekse de evden çıkamama hali nedeniyle toplum üzerinde hem fizyolojik hem de psikolojik olarak sağlıksal etkide bulundu. Bu etkinin ne kadarının pandemi hali ne kadarının evden çalışma rutininden kaynaklandığını keskin şekilde ayırmak ise mümkün değil. COVİD-19 virüsü dünya çapında kitlesel ölümlere yol açmanın yanı sıra hastalığı atlatan kişilerde de fizyoloik olarak kalıcı etkiler yaratabilmekteydi. Virüsün bilinmezliğinin yarattığı panik hali, toplumda büyük bir kaygıya yol açtı. Neredeyse dünyanın her yerinde etkili olan bu kaygı sürecini kolektif değil de evlerde izole halde geçirmek ise sürecin travmatik etkilerinin önemli bir boyutunu oluşturdu. Güvenlik için evde karantinada kalma ve dış dünyanın tehlikeli olduğu algısı ise toplumsal travmanın yine bir başka boyutuydu. Bütün psikolojik etmenlerin üzerine hayatın günlük akışından kopup evde kalmanın hareketsizliği eklenince pandeminin etkileri virüs tehdidi ve psikolojik buhran halini de aşan bir hal aldı.

Çalışmanın bu bölümünde, görüşmecilerin yaşadığı psikolojik ve fizyolojik değişim, pandeminin kendisi ve evden çalışma arasında keskin ayrımlar yapılmaksızın bir bütün olarak süreç kapsamında ele alınacaktır. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de sorular, hem görüşmecinin kendisi hakkında hem de süreci beraber

geçirdiği hane halkı hakkında sorulmuştur. Hane içinde yaşanan değişim de görüşmecinin gözünden değerlendirilmiş ve sürecin psikolojik ve fizyolojik etkileri değerlendirilirken cinsiyete göre farklılıklar olup olmadığı incelenmiştir.

Pandemiyi ailesiyle geçiren Suna hanım(32), bu süreci üniversite öğrencisi olan erkek kardeşiyle aynı odayı paylaşarak geçirmiş ve ailesinin tüm fertleri psikolojik olarak farklı biçimlerde etkilenmiş. Suna hanım, belediye memuru olan annesinin pandemiden 3 ay sonra ofise döndüğünü ve ofise geçişin annesinle gözle görülebilir şekilde iyi geldiğini söylüyor. Babasının ise sessizleştiğini ve daha önce çok sosyal bir karaktere sahipken pandeminin birinci yılı itibariyle bu sosyal karakterini kaybettiğini, ofise döndükten sonra da eski haline dönmediğini belirtiyor. Erkek kardeşinin anksiyetesi artarken kendisi de takıntı ve korku halinin arttığını söylüyor:

"Kardeşim çok daha anksiyeteli hale geldi, yardım alması gerektiğini düşünüyorum ama ikna edemiyorum. Panik atak yaşıyor taşikardisi olduğunu düşünüyorduk ama kalp doktorunda hiç fiziksel kanıt bulamyoruz. Kendisini bunun psikolojik olduğuna ikna edemiyorum. Ben pandeminin birinci yılı bittiğinde terapiye başladım.İnanılmaz takıntılı ve korkak hale gelmiştim. Mesela evde bir böcek görüyorum "evi böcek mi basacak" diye takıntılara başlıyorum hemen. İlaç kullanımı konusunda ise hiçbirimiz ilaca başlamadık."

Pazar araştırma sektöründe çalışan Suna hanım da pandemiden itibaren takıntılarının arttığını söyleyen görüşmeciler arasında. Stres kaynaklı alerjilerinin sıklıkla arttığını belirten Suna hanım mum yaktığında bile tıkanmaya başladığını söylüyor. Bununla birlikte obsesyonlarının hem arttığını hem de bu süreçte obsesyonlarının farkına vardığını ekliyor:

"Kontrol edemediğim şeyler beni hep rahatsız ederdi. Ama bunun ekstra farkına vardım. Eşim dışarı çıkarken cebine kolonya koyardım mesela çünkü COVID-19 çok ekstrem ve kontrolümüz dışında bir süreçti."

Görüşmecilerin çoğunda pandeminin yarattığı fizyolojik etkilerin başında kilo almak ve vermek geliyor. Bunun sebebi hareketsizliğin yanı sıra evde bulunulan süre zarfında daha çok yemek yemek. Bununla birlikte bu süreçte öncekine göre daha düzenli beslenip düzenli spora başlayarak kilo verdiğini söyleyen görüşmeciler de mevcut. Pandemiyi eşi ve bebeğiyle geçiren mimar Berrin hanım(37), doğum izni bittikten sonra işten çıkarılmış. Berrin hanım pandeminin kendisinde psikolojik olarak da olumsuz etkide bulunduğunu ancak hiçbir zaman depresyon ya da ilaç tedavisi gibi bir raddeye gelmediğini belirtirken, bu süreçte kilo aldığını da söylüyor. Evde bebeğin olması kapanma ve yasaklarla birleşince, özellikle şehir dışında yaşayan ailesiyle görüşememek kendisini psikolojik olarak zorlayan konuların başında gelmiş. Fizyolojik etmenler diyince ilk olarak kilodan bahseden isimlerden biri de ilaç firmasında raportör olarak çalışan Yaren hanım. Fiziksel olarak hareketsizleştiğini ve eskiye nazaran çok çabuk nefesinin tıkandığını söyleyen Yaren hanım, ciddi bir psikolojik bunalıma girmese bile pandeminin hiç bitmeyecek hissi yarattığını ve bu durumun kendisini psikolojik olarak çok kötü etkilediğini ekliyor. Yaren hanımı zorlayan bir diğer konu ise erkek arkadaşının yaşadığı süreç. Ailesine ait işletmede çalışan Mesut bey, işlerin durgunlaşması nedeniyle sürecin neredeyse tamamını evde geçirmiş ve ekonomik kaygılar zamanla gelecek kaygısına dönüşmeye başlamış. Bununla beraber Yaren hanım, kendi iş yükünün erkek arkadaşınınkine nazaran çok daha fazla olduğunu ve çalışmama gibi bir lüksünün olmadığını belirtiyor.

Süreci eşiyle geçiren şehir planlamacısı Firuze hanım ise pandeminin ilk yılında beslenme düzeninin oluştuğunu ve daha sağlıklı beslenmeye başladığını ancak bu durumun daha sonra bozulduğunu ifade ediyor:

"Dışarıda hazır gıda yaşıyordum evde daha özenli şeyler hazırladım kendime. İlk sene spor yaptım kilo verdim ancak ikinci sene kilo aldım ve sporu bırakma evresine döndüm."

Bununla beraber Firuze hanım psikolojik olarak da süreçten olumsuz yönde etkilenmiş ve terapiye başlamış:

"Pandemide kendimi daha yalnız hissettim o nedenle terapi konusunda pandemi tetikledi diyebilirim. Ofis ortamında arkadaşlarımızla oturuyoruz sohbet ediyoruz etkileşim oluyor ancak evde bu durum mümkün değil. Eşim de çok yoğun çalışıyordu ve evden çalışmadı o da pek yanımda olamadı. Ev bir kara delik haline gelmeye başladı beni içine çekti bazen hiç çıkmak istemedim. Giyinmek istemedim bir yerden bir yere gitmek zorlaştı. Eşim akşam evden gelince evde oturmak istiyordu ancak bazen benim için durum tam tersi oluyordu."

Pandemiyi eşiyle geçiren mimar Buse hanım(38) da başlarda evden pijamayla çalışmanın keyifli olduğunu ancak zaman geçtikçe bunun düzensiz bir hale dönüştüğünü söylüyor. İlaç ya da terapiye ihtiyaç duymamış olsa da asosyallik kendisini mental olarak zorlamış. Banka çalışanı Nursel hanım ise COVID-19 virüsüne yakalanmanın, kendisini hem psikolojik hem de fizyolojik açıdan zorlayan etmenlerden biri olduğunu, ancak memleketteki genel ekonomik kriz ve kaos ortamının da psikolojik olarak olumsuz ekileyen hususlar arasındaki olduğunu söylüyor.

Fizyolojik etmenler, kilo almanın yanı sıra hareketsizliğe alışma ve vücudun hantallaşması hissi olarak da çalışmada karşılaşılan bir durum. Pandemiyi erkek arkadaşıyla geçiren ve reklamcılık yapan Asya hanım erkek arkadaşının eskiden düzenli olarak halı sahaya gittiğini, şimdi ise sakatlanma çekincesiyle bu aktiviteyi azalttığını söylüyor. Bununla beraber evden çıkamama ve hareketsizlik halinin kendilerinde kaslarının eridiği yönünde bir hissiyat meydana getirdiğini de ekliyor. Asya hanım süreçten psikolojik olarak da etkilendiğini ve özellikle ev içinde kendi düşünceleriyle baş başa kalmak, arkadaşlarıyla görüşememek, destek sistemlerinin seyrelmesi gibi etmenlerin, kendisini terapiye başlama konusunda ittiğini de ekliyor.

Evden çalışmanın görüşmeciler üzerindeki bir diğer etkisi de bütün gün bilgisayar başında olmaktan kaynaklanan boyun, kol, sırt ağrıları ve göz problemleri. Ofis ortamında sigara kahve molaları nedeniyle hareket etme imkanı bulduğunu belirten görüşmeciler tüm gün bilgisayar başında olmanın getirdiği olumsuz etkilerin evden çalışmayla beraber arttığını ve daha hissedilir biçimde ortaya çıktığını söylüyor. Pandemiyi eşi ve iki çocuğuyla geçiren editör Merve hanım da bu tarz fizyolojik etkilerle karşılaşan görüşmeciler arasında. Kendisinin psikolojik anlamda olumsuz etkilenmesinde yaşadığı sağlık sorunlarının da payı olduğunu artıran Merve hanım, eşinin psikolojik anlamda olumsuz bir etki yaşamadığını belirtiyor. Bunun yanında Merve hanım da pek çok görüşmeci gibi tüm gün bilgisayar başında çalışmaktan kaynaklı boyun kol ve sırt ağrılarıyla karşı karşıya kalmış.

Pandeminin getirdiği yeni düzenin bir bütün olarak motivasyon eksikliği yaratması da çalışmada karşılaşılan konular arasında. Pazarlamacı olarak çalışan Gülsüm hanım da benzer fizyolojik ve psikolojik olumsuzlukları yaşamış:

"Psikolojik olarak tabiki baya etkilendim, bunalımlı olduğum dönemler de baya oldu ama bunu herkes yaşamıştır. Çünkü aniden hiç bilmediğimiz bir yaşam şekline geçiş yaptık. Her gün sabahları çok düzenli bir şekilde uyanıp, hazırlanıp işe giderdim ve giderken günde 10 bin civarı adım atardım, bir sürü insanla karşılaşıyordum, insan görüyordum. Bu beni olumlu etkiliyordu. Toplu taşımada kitap okuyordum, müzik dinliyordum, ofisteki

arkadaşlarımla vakit geçiriyordum. (Ki onları da çok özledim bu süreçte) Ofisimin çok güzel bir bahçesi vardı, orada güzel zaman geçiriyorduk. Bu lüksüm ortadan kalktı ve bu psikolojimi etkiledi. Kilo da aldım. Bir de pek tuttuğunu koparan biri değilim, evde oturup spor yapayım şunu yapayım bunu yapayım gibi bir motivasyonum da olmadı mesela."

Uluslararası bir firmada vergi danışmanlığı yapan Yeliz hanım da süreci psikolojik ve fizyolojik olarak ağır atlatan görüşmecilerden. Yeliz hanım, eskiden neşeli biri olduğunu ve artık eski neşesinin olmadığını, insanlarla eskisi gibi uyumlu olamadığını anlatıyor. Fizyolojik olarak ise sürekli bilgisayar başında bulunmaktan ötürü bel, boyun, sırt, parmak ve bacak ağrılarıyla karşı karşıya kalmış. Bununla beraber Yeliz hanım pandemi sürecinde yaşadığı bir cinsel saldırının da kendisini psikolojik olarak etkilediğini ve travma sonrası stres bozukluğu yaşadığını, bu durumun pandemi sürecini psikolojik olarak daha da ağır geçirmesine neden olduğunu söylüyor.

Mimarlık profesörü Öyküm hanım da bu süreçten psikolojik olarak değil ama fizyolojik olarak çok fazla etkilenmiş. Bu durumun özellikle evde yatarak çalışmaktan kaynaklandığını söyleyen Öyküm hanım, iki kolunda da kas gerilemesi olduğunu, ve benzer sağlık sorunlarıyla sık sık karşılaştığını söylüyor. Bunun yanında evlerinde köpeklerinin olması, köpekleri gezdirme hakları olduğu için kapanma sürecini görece daha ferah geçirmelerine de imkan sağlamış. Mimar Elif hanım da bu süreçte ilaç kullanmasa da hayat farkındalığının arttığını belirtiyor. Eskiden yürümeyi çok sevdiğini söyleyen Elif hanım bunu yapamamanın kendisine "hayatı elinden alınmış gibi" hissettirdiğini buna ek olarak pandemiden önce yola ayırdığı sürenin de artık bilgisayar başında geçtiğini, bu süreçte gözlerinin bozulduğunu da anlatıyor.

Pandemi sürecinin beyaz yakalı kadın çalışanlar üzerindeki psikolojik ve fizyolojik etkilerinin değerlendirildiği bu bölümde hastalığın bilinmezliğinin yarattığı genel kaygı göze çarpan önemli bir nokta olmuştur. Görüşmeciler, sosyal ortamdan izole geçirdikleri bu sürecin mevcut sorunlarıyla baş başa kalmalarına neden olduğunu anlatmış ve pandeminin kendisinin var olan sorunları da tetikleyen bir kısır döngüyü

meydana getirdiği sonucu tespit edilmiştir. Görüşmecilerin tamamına yakını bu süreçte ilaç tedavisine ihtiyaç duymadığını belirtirken psikolojilerinin kötü yönde etkilendiğini, bir mekan olarak ev ile kurulan ilişkinin pandemi öncesine göre farklı bir boyut aldığını da vurgulamıştır. Bununla birlikte kapanma sürecinde meydana gelen psikolojik değişimlerin tamamının evden çalışma kaynaklı olduğuna dair bir tespit yapılamamış, görüşmeciler de bu konuda keskin bir ayrım belirtmemiştir. Bu bağlamda hastalığın tehlikesi ve bilinmezliği, sosyal izolasyon, ekonomik kriz gibi pek çok etmen görüşmecilerin psikolojisine etki etmiştir. Ancak pandemi ve evden çalışmanın mevcut sorunları tetikleyen, derinleştiren ve nihayetinde gün yüzüne çıkaran bir etmen olduğu tespitini de yapmak mümkündür. Son olarak görüşmecilerin gözünden bakıldığında bu olumsuz etkilerin kadınlarda erkeklere nazaran daha fazla gün yüzüne çıktığını da görmek mümkündür.

Pandeminin beyaz yakalı kadın çalışanlar üzerinde yarattığı fizyolojik etkilere bakıldığında ise yine benzer sonuçlara rastlamak mümkündür. Görüşmecilerin çoğu bu süreçte hareketsizleştiklerini ve bu hareketsizliğe bağlı olarak bel boyun ve sırt bölgelerinde ağrılar olduğunu vurgulamıştır. Yine görüşmecilerin çoğunluğu bu süreçte kilo aldıklarını da aktarmıştır. Fizyolojik değişimlerin, psikolojik değişimlere göre evden çalışma ile daha doğrudan bir ilişkiye sahip olduğu tespitini yapmak mümkündür. Nitekim görüşmeciler evden çıkmanın yasak olmadığı saatlerin tamamını mesaide geçirdiği için neredeyse günün 24 saatini evde geçirmeye başlamış, yürüyüş gibi gündelik alışkanlıklar sıfıra inmiştir. Bununla birlikte ofis hayatında kahve, yemek molası gibi aktiviteler, görüşmecilerin mesai saatlerinin tamamını bilgisayar başında girmesinin önleyen bir etmenken, evden çalışma bu aktiviteleri ortadan kaldırmış ve görüşmecilerin bilgisayar başında hareketsiz olarak geçirdiği vakit artmıştır. Fizyolojik etkilerin toplumsal cinsiyete göre farklı dağılımına dair ise yapılan görüşmelerde bir veri elde edilememiş, temel ayrımın evden çalışanlar ve ofisten çalışmaya devam edenler arasında olduğu sonucu çıkarılmıştır.

3.3 EV İÇİ EMEK MİKTARINDAKİ DEĞİŞİM

Pandemi sürecinde evde geçirilen zamanın artması, ev içi iş yükünü de ister istemez artırdı. Ofisten çalışırken öğünlerin bir kısmı dışarıda yenmekteydi ancak

pandemide restoranların ve paket servisin belli bir süre kapatılmasıyla birlikte bu durum imkansız hale geldi ve öğünler evde hazırlanmaya başlandı. Evde geçirilen vaktin artması, evin daha çok kirlenmesini ve temizlik ihtiyacının da artmasını beraberinde getirdi. Pandemi öncesinde temizlik, çamaşır ve yemek gibi konularda eve yardımcı çağırmak mümkünken kapanma dönemi bu durumu da zorlaştırdı. Yine çocuk ve yaşlı bakımı konusunda da dışarıdan ücretli bakıcı tutmak neredeyse imkansız hale geldi. Tüm bunlar ev içindeki iş yükünü artırdı. Tüm bunlar, ofis hayatının devam ettiği süreçte bile ev içi iş bölümünün tam anlamıyla eşit şekilde bölüşüldüğünden bahsedilemeyen toplumsal cinsiyet rejimi içinde, kadın çalışanlar için eşitsiz bir iş bölümü tehdidini meydana getirdi. Özellikle ofisten çalışmanın ev içi yüklere olan görece hafifletici etkisine sahip beyaz yakalı kadın çalışanlar açısından bu tehdit, kamusal alandan özel alana dönüşü daha da anlamlı kılan bir nitelik taşımaktadır.

Üniversite mezunu ve eğitimli beyaz yakalıların, eğitim seviyesi düşük kesimlere nazaran daha fazla toplumsal cinsiyet bilincine sahip olduğu beklenmektedir. Bunun yanında, ücretli çalışan oldukları halde gelir durumları mavi yakalılardan daha iyi olan beyaz yakalılar, tüketim alışkanlıkları bakımından da mavi yakalılardan ayrışmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, beyaz yakalı kadınların ofis hayatından çıkıp, evden çalışmaya dönüş sonrası karşı karşıya kaldıkları ev içi emek yükünün miktarı ve bu yükün cinsiyetler arasında eşit şekilde bölüşülüp bölüşülmediği incelenecektir. Çalışmada mevcut bölüşümün eşit olup olmadığı görüşmecilerin yani beyaz yakalı kadın çalışanların gözünden değerlendirilmiş, bu durum mevcut iş bölümünü kadınların gözünden incelemek amacıyla özellikle tercih edilmiştir.

3.3.1 Ev İşleri, Organizasyon ve Farkındalık: Pandemiyi Evde Tek Kadın Olarak Geçiren Görüşmeciler

Görüşmeciler çalışmanın önceki bölümlerinde de belirtildiği gibi pandemiye kadar genellikle evde yemek yapma alışkanlığına sahip olmadıklarını ve bu alışkanlığı evden çalışmayla beraber edindiklerini söylemektedir. Yine evden çalışmayla beraber artan bir diğer yük de temizlik. Yapılan görüşmelerin çoğunda ve özellikle partneriyle yaşayan kadın çalışanların deneyimlerinden elde edilen verilerde şu görülmektedir:

Yemek ve temizlik gibi evden çalışmayla beraber artan yükler, genellikle kadınların sorumluluğunda. Erkeklerin bu işlere dahliyeti ise genellikle kadınların organize etmesi sonucunda gerçekleşiyor yani işin duygusal yükü de yine kadınların sırtına biniyor. Bu durum, özellikle kadınların evden çalıştığı, erkeklerin ofise gitmeye devam ettiği hanelerde çok daha yüksek seviyede görülebilmekte. Yine mevcut iş bölümünün cinsiyete göre farklılık göstermesinde toplumsal cinsiyetin belirleyiciliğini görmek mümkün. Özellikle kadınların, ev işleri konusunda erkeklere nazaran daha duyarlı olması, toplumsal cinsiyete göre yetiştirilme tarzından bağımsız ele alınmamalıdır.

İkiz erkek kardeşiyle yaşayan mimar Elif hanım, evden çalışmaya geçince ev işlerinin otomatik olarak arttığını ve öğle yemeğini de evde yemeye başladığını aktarıyor. Yemek hazırlama konusunda erkek kardeşinin becerisi olmadığı için, bu işin sorumluluğu tamamen Elif hanıma kalmış. Elif hanım, erkek kardeşi Murat beyin pandemiden önce de evde yemek yapmamasına rağmen, yaptığını iddia ettiğini de ekliyor. Bununla birlikte pandemi öncesinde market alışverişi Elif hanımın erkek kardeşinin sorumluluğundayken, pandemiyle beraber bu durum değişmiş:

"Ev içi işler konusunda markete gitme görevi hiç bende olmazdı. Evden çalışmanın öncesinde özelen evde yemek yeme kaygısı yoktu, hafta sonu öğle yemeğini kahvaltı tarzında yerdik ve ben hazırlardım. Kardeşim de markete giderdi. Pandemiyle beraber mesai saatim evden dışarı çıkmamı engelledi ve hafta sonu tek aktivitem market haline geldi. Yemeği de ben yapacağım için alacağım şeyleri kendim seçmek istiyordum. Kardeşim markete gittiğinde iki farklı çeşit elma alıyordu. Eğer alınacak listesi vermezsek çok kötü alışveriş yapıyordu."

Elif hanım pandemi öncesinde temizliği beraber yaptıklarını ancak bu durumun yine kendisi tarafından organize edildiğini, pandemi sonrasında ise bu durumun değişmediğini ancak kardeşinin ev işlerine yönelik farkındalığının arttığını belirtiyor:

"Bu süreçte evde zaman geçirdiğimiz için daha çok dağılıyordu ve daha çok toplamak gerekiyordu. O nedenle iş yükü arttı doğal olarak. İş bölümünde düşünen ben de olsam mümkün olduğunca beraber yapıyorduk, tabii bunu ben söylüyordum. İkimiz de aynı evde oluyorduk o nedenle birinin sürekli iş yaparken birinin oturması tuhaf oluyordu. Pandemi öncesinde ev içindeki işleri fark etmiyordu, hatta evde ne iş var diyordy. Pandemiyle beraber evdeki işleri fark etmeye başladı. Benim için de bu anlamda gelişme oldu. Birimiz mutfağı toplarken diğeri çamaşırı topluyordu. Bu iş benim laf etmemle oluyordu ama tek etken bu diyemem birinin iş yapıp diğerinin yatması garip bir görüntü olduğu için o da destek atıyordu. Genel olarak ev işlerine yabancı, mesela bir kere çamaşır astı hepsini üst üste asmış şok oldum"

Eşiyle yaşayan, şehir planlamacısı Firuze hanım, pandemiden önce yemekleri eşiyle beraber hazırlayıp beraber yediklerini ancak pandemide kendisinin evden çalışmaya başlaması eşinin ise ofisten devam etmesiyle beraber bu dengenin kendi aleyhine bozulduğunu söylüyor. Bunun yanında Firuze hanım ev içi iş yükünün arttığını, önceleri eve yardımcı geldiğini ancak pandemide bunun mümkün olmadığını da ekliyor. Organizasyon ve farkındalık konusunda ise Firuze hanım organizasyonun kendisinde olduğunu ve eşinin ev içindeki eksiklikleri görmediğini, kendisinin ise evde vakit geçirdikçe eksiklere karşı daha duyarlı hale geldiğini belirtiyor:

"Uzatan çalışırken haftada bir eve yardımcı geliyordu, temizlik yükü arttı. Eşim de dışarıda çok vakit geçirmeye başladı temizliği ben yapmaya başladım. Planlama noktasında eşime sorsanız kesinlikle ortak der ama bence benim üzerime kalıyordu. Bu subjektif bir yorum, eşim asla bunu kabul etmiyor. "Organizatör sen değilsin" diyordu ama bence bana kalıyor. Market alışverişinde genelde listeyi ben tutuyordum. Eşimle pandemi sürecinde bu

konuda çok tartıştık o gördükçe ihtiyaçları tamamladığımızı düşünüyordu. Sonrasında tekrar kadın çağırmaya başladık. Ancak kadınlar daha çok görüyor. Eşim için buzdolabının içi temizlenen bir şey değil ya da perde yıkanan bir şey değil. Perdeyi yıkamak gibi bir iş kalemi yok ya da gardroptaki kıyafetleri düzenlemek gibi kalemi yok o nedenle daha eşit sanıyor. Ama ben evde kaldıkça ev işleri daha çok gözüme batmaya başladı daha çok iş yapar oldum. Evde vakit geçirdikçe de daha fazla iş gereği oluştu. Bir ara ömrüm çamaşır asmakla mı geçecek diye düşünüyordum."

Eşinin ev işlerine olan eksik farkındalığı Firuze hanımın en çok zorlayan konulardan biri olmuş. Firuze hanım, eşinin temizlikçi çağırmak konusunda ısrarcı olduğunu ve kendisinin temizlikçi çağırmak yerine temizliği bölüşmeden yana taraf olduğunu aktarıyor. Bu düşüncesinin gerekçesi ise eşinin temizlikçi haftada bir kez geldiğinde evdeki tüm temizliğin bittiğine dair bir fikriyata sahip olmasıymış. Yine Firuze hanımın aktardığı bir diğer konu, kendisi belirtmeden eşinin belli başlı temel işlerle ilgilenmiyor oluşu ve aralarındaki ev işleri hakimiyeti ve farkındalığına dair açık:

"Çamaşır yıkamak onun aklına gelmiyor ya da belki ben yaptığım için bırakılan bir şey oluyor. Mesela ben uyuya kaldıysam makinede çamaşır varsa o unutuluyor "ama söylemedin ki" deniyor. Makinedeki programları benim söylemem gerekiyordu. Ben kıyafetleri katlıyorum onun kıyafetlerini de dolabına yerleştiriyordum. Mesela bir gün şöyle bir şey oldu, o kıyafetleri yerleştiriyordu tamam dedi "kendiminkini yerleştireyim". Dedim ki "ama ben seninkileri de yerleştiriyordum". O da dedi ki "ama ben seninkileri bilmiyorum". Dedim zaten bu bir sorun ama o asla kabul etmiyor tabiki. Okumuş kendini profeminist tanımlayan insanlarla da bazen daha farklı sorunlar yaşıyoruz. Mesela ben neden onun kıyafetlerinin nerede olduğunu biliyorum da o bilmiyor."

Mimar Buse hanım ise evden çalışmaya başladıkları süreçte yeni hamile olduğunu ve eşinin, sağlık sektöründe çalıştığı için çoğunlukla ofise gittiğini anlatıyor. Buse hanım ofisten çalıştığı dönemlerde öğlen yemeğini yemekhanede yerken, evden çalışmaya geçince evde yemek hazırlaması gerekmiş. Bu yükün tamamen kendisi üzerine kaldığını vurgulayan Buse hanım yemek, temizlik, eve gelecek misafirin ne zaman geleceği gibi evle ilgili tüm organizasyon işlerinin kendi sorumluluğu altına girdiğini ve bu durumun pandemide kesinlikle yoğunlaştığını belirtiyor. Özellikle dışarıdan yardımcı çağıramamak temizlik yükünün Buse hanıma kalmasıyla sonuçlanmış. Buse hanım pandemi öncesine ve sonrasına ait ev işleri bölüşümü deneyimini şu şekilde anlatıyor:

"Genelde planlama kadında yani bende. Mesela alışverişi ben söylerim eşim alır. Evde neyin bittiğinin takibini ben yaparım, ona da ben söylerim. Çocuk doğana kadar evde yemek yapan bir insan değildim. Evde yemek yenecekse bir kısmını ben bir kısmını eşim yapardık, hatta et yemeklerini daha çok o yapardı. Evden çalışma ve çocuğun doğumu sonrasında ise sosyalliğin minimuma indiği, ev işlerinin maksimuma çıktığı bir dönem oldu. Biz mimar mühendis kadınlar olarak bir sohbet yapmıştık, "modern kadın miti çöktü" diye bir ara başlığımız vardı. Gerçekten bu oldu. Normalde parayla yapılan bir takım hizmetleri pandemide almadık. Örneğin temizlik hizmetini çok sınırlı alabildik. Bir de ben hamileydim dışarıdan kimseyi çağıramadık. Fiilen bana kaldı temizlik işi. Yemek işinde normalde dışarıdan yerdik ama son dönemlerde ben çok kilo alınca onu da evden yapmaya karar verdik ve o da bana kaldı. Şöyle diyim evde yapılan her şey bana kaldı."

Görüşmeciler arasında ev işi yükünün arttığını ve bu bölüşümün eşitsiz geçekleştiğini söyleyen bir diğer isim de STK çalışanı Esra hanım. Esra hanım pandemiyi evden çalışan erkek arkadaşı ve üniversite öğrencisi kardeşiyle geçirmiş.

Evden çalışma öncesinde ev dağınıklığı ciddi bir sorun olmamakla beraber evden çalışmaya geçişle beraber evi sürekli toplamak Esra hanımın iş düzeni için bir ihtiyaç haline gelmiş. Bunun yanında Esra hanım ev işlerinin arttığını ve bu iş yükünün organizasyonel olarak kendi üzerinde olduğunu ifade ediyor. Normalde de ev işlerinin planlaması kendisinin üzerindeyken, pandemide ev işi yükünün artmasıyla beraber kendi üzerindeki yük de doğru orantılı olarak artmış, Esra hanım, yemek, temizlik gibi işleri mesai molalarına sıkıştırmaya başlamış.

"Evden çalışma öncesinde yükü zaten hep üzerimdeydi, sebebi de evin temelde benim evim olarak kurulmasıydı. Erkek arkadaşım ve kardeşim sonradan eve geldi. Temizlik özellikle üçümüz arasında çoğunlukla eşit bölünüyordu. Ancak çamaşır yıkama gibi beceremediklerini düşündükleri şeyler hep benim sorumluluğundaydı. Örneğin markete gitme konusu ben ve erkek arkadaşımdaydı ama ne zaman geleceğinin planlanması bendeydi. Yemek yapma konusunda herkes acıktığında kendine yemek yapma ya da söyleme konusunda sorumluluk alsa da ben yemek yapmadığımda dışarıdan daha çok yemek söylediğimiz için ya da ben yapmadığımda sadece makarna ya da tavuk yendiği için hepimize yemek yapan genelde ben oluyordum. Yemek ve çamaşır temel bir şey olarak bendeydi. Diğerleri tüm işin eşit bölüşüldüğünü söylese de ben üçte birin onlarda üçte ikinin bende olduğunu düşünüyordum. Her işin nasıl ve ne zaman yapılacağını benim söylemem gerekiyordu söylemezsem de ben yapıyordum."

Evden çalışma öncesi rutinini bu şekilde anlatan Esra hanım, evden çalışmaya geçtikten sonra sürekli evde olduğu için bu tarz yüklerin artık görünmezleştiğini söylüyor Bunun yanında evde olmanın ve ekonomik krizin getirilerine karşı önlemler alma gerek (örneğin bulaşık makinasını geçe çalıştırmak vs) kendi üzerindeki planlama yüküne olumsuz etkide bulunmuş. Sabah kahvaltılarını kardeşi hazırlasa bile bu durumun kendi üzerindeki yemek planlaması yükünü azaltmadığını söylüyor. İş bölümü konusunda yapılan bölüşüm denemelerinin ise başarısızlıkla sonuçlandığını ekliyor. Son olarak Esra hanım pandemi sürecinde plan gerektiren kalemlerin arttığını

da anlatıyor. Örneğin market alışverişi pandemi öncesinde günlük bir rutinken pandemiyle beraber planlanması gereken işler arasına girmiş. Esra hanım bu gibi kalemlerin kendi üzerindeki yüke ek olarak bindiğini belirtiyor ve en büyük yükün yemek konusunda arttığını söylüyor:

"Ben bir saat içinde 4-5 yemek yapıp hafta boyunca onları ısıta ısıta yediğimizde her şey çok daha sağlıklı ve ucuz oluyor. Ancak benim buna bir saat vermem gerekiyordu. Pandemiden önce bu hissedilen bir sorun değildi dışarıda yediğim vs oluyordu mesela. Erkekler bir saatte ancak bir yemek yapıyorlar. Eşit bölüşüyoruz ama onun aynı sürede yaptığı yemek o gün bitiyor. Mesela ben malzemeleri birleştirip türlü yapıyorum onlar bunu düşünemiyor ancak bu bilmemenin ve daha çok bilmenin verdiği durum birleşince büyük bir yüke dönüşüyor ve ben bunun göründüğünü düşünmüyorum."

Burada görülen temel problem, kadınlar ve erkekler arasında yetiştirilme tarzına bağlı olarak farklı gelişen alışkanlıklar. Bu alışkanlıklar ve yetiştirilme tarzının toplumsal cinsiyetle doğrudan bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Erkek çocukları, ev işlerinden ve kendi sorumluluklarının çoğundan muaf yetiştirildiği için bu anlamda düşük farkındalık seviyesine sahip olabiliyorlar. Örneğin Esra hanımın anlattığı yemek örneği burada dikkat çekiyor. Kız çocuklarının yetiştirilme tarzı, ev işlerinde sorumluluk almalarına yönelik gelişiyor ve toplumsal cinsiyet normları kız çocuklarını geleceğin anneleri olarak kodluyor. Evde yaşayan erkekler, yemek konusunda sadece karın doyurması şeklinde bir kaygıya sahipken, evde yaşayan kadın yemek konusunda hem uygun fiyatlı olması, hem sağlıklı olması, hem çeşit olması hem de uzun süre hane halkına yetecek olması gibi farklı boyutlarda kaygılarla hareket edebiliyor. Yine Esra hanımın yaşadığı örnekte olduğu gibi evde yaşayan kadın, kolaylıkla anne figürüne dönüşebiliyor.

Görüşmecilerin bir kısmı görüşmenin başlarında, pandemi öncesi ve sonrası bölüşüm noktasında bir fark olmadığını söylerken, görüşme derinleştikçe kendi üzerindeki yüklerin arttığına ve bölüşümün kendi aleyhlerinde eşitsiz şekilde geliştiğine dair ifadelerini artırmakta. Pazar araştırma sektöründe çalışan ve pandemiyi eşiyle geçiren Zehra hanım, pandemiden önce de evdeki organizasyonun kendi sorumluluğunda olduğunu ancak bunun sebebinin kendisinin işlerdeki titizliğinden dolayı tercihen gerçekleştiğini söylüyor. Yemek, temizlik, çamaşır gibi konularda eşiyle eşit bir bölüşüm içinde olan Zehra hanım, eşinin tamirat gibi işlerin sorumluluğunu aldığını ve tamir konusundaki farkındalık ve organizasyonun ortak şekilde gerçekleştiğini de ekliyor. Bununla birlikte eşinin temizlik konusunda süpürmekle yetindiğini kendisinin ise süpürmeyi tek başına yetersiz bulduğunu belirtiyor. Çamaşır konusunda ise iş bölümü eşit olsa da "Eşim çamaşır asıyor ancak yüzde 70'inde ben asmasını söylüyorsam yüzde 30'unda da kendi fark edip asıyor" ifadesini kullandı.

Zerhra hanım ve eşi pandemiden evden çalışmaya dönerken, eşi daha serbest çalıştığı için iş bölümünde çeşitli farklılıklar yaşanmış. Öncelikle öğle yemeği ve temizlik başta olmak üzere ev içindeki iş yükü artmış. Zehra hanım, eşinin bu süreçte kendisine yardımcı olduğunu ve iş bölümü konusunda ciddi bir değişim olmadığını belirtse de görüşmenin ilerledikten sonra şu ifadeleri kullanıyor:

"Pandemiden önce bölüşüm yüzde 50 50 idi ancak pandemiyle beraber benim yüküm yüzde 60 eşimin yükü ise yüzde 40 oldu. Ben evde daha çok vakit geçirdiğim için evi süpürmeye başladım. Bulaşık makinesi her gece çalışmaya başladı. İş yükünün bende olmasını denk gelememek olarak görüyorum ama belki de benden kaynaklı olarak denk gelemiyor. Bulaşığı bekletmeyi hiç sevmiyorum mesela"

Pandemiyi babasıyla beraber geçiren bankacı Ömür hanım, evden çalışma öncesinde de ev işlerinin ve babasının ihtiyaçlarının neredeyse tamamının kendi üzerinde olduğunu ve bu nedenle pandemi sürecinin büyük bir farklılık yaratmadığını söylüyor. Ancak belli başlı değişiklikler yaşadığını da ekliyor. Kapanmaya kadar evde yemek yiyen tek kişi Ömür hanımın babası olduğu için yemek yükü de babasının üzerindeymiş. Ancak pandemide Ömür hanım da evde yemek yemeye başlayınca babası zamanla yemek yapmayı bırakmış ve bu iş yükü de tamamen Ömür hanımın sorumluluğu altına girmiş. Yine ev içi işlerin tamamı kendi üzerinde olduğu için bu işlerin pandemi döneminde artmasının kendi yükünü de doğrudan artırdığını belirtiyor Ömür hanım.

Evin giderleri konusunda babasıyla bir sorun yaşamadığını belirten Ömür hanım, genel olarak babasına ev sorumluluğu bırakmamaya çalıştığını ancak genel gözleminin, pandemide kadınlar evde olup sorumluluk aldıkça erkeklerin bu işten geri çekilmeye başladığı şeklinde olduğunu da vurguluyor. Ömür hanım ve babasının pandemi deneyiminde de dikkat çeken konulardan biri babasının genel ev işleriyle ilgilenmezken hatta Ömür hanımın her gün evi temizlemesini abartılı bulurken, market alışverişi ve yemek organizasyonuyla kendisinin ilgilenmesi. Burada dikkate değer bir kaç noktanın üzerinde durmak gerek. Öncelikle diğer görüşmecilerden de elde edilen ağırlıklı veri gösteriyor ki market alışverişi gibi ev dışında gerçekleşen bir aktivitenin sorumluluğu çoğunlukla evin erkekleri tarafından alınıyor. Market alışverişinin özel alanı ilgilendiren liste hazırlama kısmı kadınların sorumluluğundayken, kamusal alanda gerçekleşen alışverişi yapma kısmı erkekler tarafından gerçekleştiriliyor.

İkinci olarak Ömür hanımın da belirttiği üzere kadınlar sorumluluk aldıkça erkekler mevcut sorumluluklarını da bırakmaya başlıyor. Örneğin Ömür hanım, akşam yemeklerini evde yemezken, babası kendi yemeklerini kendi hazırlamaktaymış, ancak evden çalışmayla beraber Ömür hanım öğle yemeği için evde yemek yapmaya başladıkça babası yemek yapmayı bırakmış ve bu kalem de Ömür hanımın sorumluluğu altına girmiş.

Üçüncü ve son olarak ise ev işleri bölüşümünde erkekler sorumluluk alıyorsa bu sorumluluğun yemek pişirme olduğu, yapılan bir diğer tespit. Görüşmeciler,

evlerinde yemek pişirme sorumluluğu alan erkeklerin genellikle bunu sevdiğini ve bir hobi gibi gördüklerini aktarıyor. Yine bu yemek yapma aktivitesinin bir ev içi sorumluluk olarak değil kişisel hobi olarak algılandığını, şehir planlamacısı Firuze hanımın ifadelerinde görmek mümkün:

"Eşim temizlik yapmayı sevmez ama yemek yapmayı sever çeşitli güzel yemek yapar dışarıda yemek yapmayı tercih etmez. O sebze sevmez ben sebze sevdiğim için kendime yaparım genelde. Yemek konusunda iş bölümü noktasında sorun olmadığını söyleyebilirim."

Firuze hanım, yemek iş bölümünün eşit olduğunu ifade etse de, eşinin hane halkına göre değil kendi zevkine göre yemek yapmadığını, ve bu durumun gerçek bir eşit iş bölümü olmadı çıkarımını yapmak mümkün. Yine dikkate değer bir başka nokta, aşçılığın ağırlıklı olarak erkeklerle özdeşleşen bir meslek olması ve yemek yapmanın, yaratıcılığa imkan vermesi bakımından diğer ev işlerinden ayrılması. Yemek yapmak, hem üretim faaliyeti olduğu için diğer "angaryalardan" ayrı bir yere sahip olmakta hem de yaratıcılık gerektiren bir meslek dalını içermektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, erkeklerin yemek yapma noktasında aldığı sorumluluğu toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden bağımsız ele almak mümkün değildir.

Evli olmayan çiftlerde birlikte yaşanan ev, önceden kadının eviyse (örneğin başka bir ev arkadaşının gitmesi ve yerine erkek arkadaşın gelmesi) mevcut iş yükleri önceden kadınlara ait olduğu için erkeklerin bu anlamda büyük bir sorumluluk almadığı görülmekte. Uluslararası bir ilaç firmasında raporlama yöneticiliği yapan ve pandemi sürecini erkek arkadaşıyla yaşayan Yaren hanım da bu durumu yaşayan görüşmeciler arasında. Yaren hanım ev işi yükünün kendi üzerinde olmasının sebebini, mevcut düzeninin bozulmaması için bir tercih olarak açıklıyor. Bununla birlikte ev içi iş yükü sorumluluğunun tamamen kendi üzerinde olmadığını, duruma göre kendi yönlendirmesi doğrultusunda bir bölüşüm olduğunu da belirtiyor:

Çoğunlukla ev işi hep bendeydi zaten eskiden yalnız yaşıyordum ve biraz da düzenim bozulmasın istediğim için bu sorumlulukları üzerime alıyorum. Eğer erkek arkadaşımın eline bir liste verirsem alışveriş yapar. Bazen geç toplantılarım oluyor yemeği yapmıyorum. İlle yemek yapılacak diye bir sorumluluğum da zaten yok. Ancak ayda bir büyük temizlik yaparsak boyumun ve gücümün yetmediği her şeyi ona paslıyorum. Bunun dışında evi her gün temizliyorum. Tezgahı ben sileyim ki köşesinde çamaşır suyu kalmasın diye düşünüyorum. Mutfak alışverişine genelde birlikte çıkıyoruz. Yemeği de beraber yapıyoruz. Zaten erkek arkadaşım da yemek yapmayı seviyor."

Bununla beraber Yaren hanımın deneyiminde de ev işlerini üzerine almasında erkek arkadaşının ev işlerine hakim olmamasının ve ev işlerine dair farkındalık eksikliğinin etkisi görülüyor:

"Çamaşırı kesinlikle kendim yıkarım, herhangi bir çamaşırımı kaybetmeyi göze alamıyorum. Ütüden pek hoşlanmam ütü gerektiren kıyafetleri pek tercih etmiyorum. Nadiren nişan düğün vs gibi şeylere gitmemiz gerekirse erkek arkadaşımın da gömleğini ütülerim çünkü kendisi ince işleri yapamaz kıyafetini yakar diye düşünürüm. Benim gördüğüm kadarıyla erkeklerin söylemeden yapmadığı şeyler var. Mesela hiçbir zaman toz almak aklına gelmiyor. Toz al dediğimde de şikayet ya da itiraz etmiyor ama toz alma işini de aklına ilk getiren hiç erkek olmuyor. Çarsaf değiştirmek, çamaşırları asmak gibi konularda da yine yönlendirmek gerekiyor.İnce işlerin hepsi bende diyebilirim ama şundan emin olamiyorum, mesela o bulaşık makinesini boşalttığında ben onları yeniden düzelteceğim eğer istediğim yere koymazsa bunu biliyorum. O nedenle bunu ona bırakmadan kendim yapıyorum genelde. Ağır işlerin sorumluluğu hem fiziksel ağırlık hem de yorucu şeylerin sorumluluğu onda gibi bir durum oldu. Örneğin benim boyum cam silmeye yetmiyor ben direk cam sende dedim. Yatağı

çekme işini o yapıyor. Eve ağır bir şey alınacaksa söylüyorum o alıyor. Avcılık görevini ona vermişim gibi oldu biraz."

Yaren hanım bu farkındalık ve beceri eksikliği noktasında kendisinin uzun yıllar tek başına yaşamasının, buna karşın erkek arkadaşının ise bu zamana kadar ailesiyle yaşamış olmasının etkili olduğunu belirtiyor. Ev işlerinin yükünün arttığını ve bu yükün kendisi üzerinde daha fazla olduğunu ancak bu durumun erkek arkadaşının kendisi gibi evden çalışmamasından da kaynaklandığını ve kendisini ciddi olarak rahatsız etmediğini belirtiyor. Ancak bu süreçte erkek arkadaşına ait sorumluluklarını üstlenmediğini, erkek arkadaşının yapması gereken işlerin yapılması için onun işten gelmesini beklediğini de ekliyor:

"Eğer işe gidiyor olsam durum değişir. Çünkü şu anda öğle arasında evi süpürüyorum. Ya da gün içinde bulaşık makinesini boşaltıyorum. Eğer ofise gitsem bunların hepsi ben işten geldikten sonra yapılacaktı. O zaman durum değişir. Ev içi iş bölümü dağılımında planlama kısmının da dikkate alınmasını isterim ama bunun kontrolü de lazım. Karşı taraf planlayabilir belki hiçbir eksik de yaşamayız ama muhtemelen ben bir eksik bulurum. Mesela neden bunu aldın da bunu almadın derim ya da neden bu işi yarına bıraktın derim. Çünkü ben 5-6 yıl yalnız yaşadım ve çok alışkınım kendi düzenimi korumaya. İşlerin yükü yüzde 65 bende yüzde 35 onda diyebiliriz. Ama şunu da eklemek lazım ben yorulduğum halde bazı şeyleri bırakmıyorum."

Daha önce başka ev arkadaşlarıyla yaşayıp şimdi erkek arkadaşıyla yaşayan bir başka görüşmesi sigorta brokerı Asya hanım. 7 yıldır erkek arkadaşıyla beraber yaşayan Asya hanım bunun son 2 yılını sadece ikisi olarak geçirdiklerini söylüyor.

Asya hanım ev arkadaşlarıyla yaşarken erkek arkadaşının kendisini tamamen ev düzeninin dışında tuttuğunu ve bu durumu düzenlerine karışmayı istememekle gerekçelendirdiğini anlatıyor. bununla birlikte ev içi iş bölümü her zaman kavga olmuş ve Asya hanım rahatsızlık duydukça erkek arkadaşına ev içinde basit görevler vermeye başlamış. Pandemi sürecinde ise erkek arkadaşının iş yoğunluğu gerekçesiyle ev işlerinin tamamı Asya hanımın üzerine kalmış. Asya hanım bu durumu şöyle anlatıyor:

"Pandemi öncesinde atıyorum ben çamaşır asıyorsam, o içeride oturmuyordu benle beraber iş yapıyordu oluyordu. Pandemi döneminde durum değişti. O trader olduğu için iş gereği bilgisayar başından kalkamıyordu, tuvalete gitmek için bile yöneticisine söylüyordu. Ancak bu 10 dakika bile kalkamayacağı anlamına gelmiyor, işine geldiği için böyle davranıyordu. Ben de gün içerisinde çok fazla mesai yapıyordum. Kalan zamanlarda da ev işiyle uğraşmayayım diye iş arasıda molalar vererek ev işi yapıyordum. Örneğin on dakikalık molamda çamaşır asıyordum. Dolayısıyla onun iş saatleri dışına pek iş kalmıyordu. Ev yemeği yapmıyoruz ben sevmiyorum pek. Yardımcı abla ayda bir alıyoruz onu da ben organize ediyorum. Sma çamaşır bulaşık gibi gündelik işleri ben pandemide çalıştığım süreye aldığım için bu işleri kendi üzerime yıkmış oldum. Ve bu durumu değiştirmeye çalışıyorum bir süredir. Erkek arkadaşım akşam saatlerine ya da hafta sonuna alıyorum bazı işleri ki o da katkı sunabilsin diye uğraşıyorum."

Asya hanım bu eşitsiz iş bölümü sürecinde erkek arkadaşına belli başlı sorumluluklar yüklemenin başlarda olumlu sonuçları olduğunu ancak giderek yine olumsuz bir noktaya söndüğünü söylüyor. Örneğin erkek arkadaşına bulaşık görevi vermesi, erkek arkadaşının diğer bütün ev işlerinden azade imiş gibi davranmasına yol açmış.

Asya hanım için gelişen önemli değişim kalemlerinden biri de yemek meselesi. Pandemiye kadar yemeği dışarıdan yerken pandemi sürecinde evde yemek yapmaları gerekmiş ve yeni çıkan bu ev içi iş yükü tamamen Asya hanımın sorumluluğu altına girmiş. Yine temizlik konusunda Asya hanım erkek arkadaşının hem temizlik yapmadığını hem de bu işin planlamasında yer almadığını söylüyor:

"Pandemi sürecinde dışarıdan alınanların temizliği de bunu dert etme işi de bendeydi belki erkek arkadaşım bir ya da iki defa yapmıştır. Bir keresinde ellerim baya kötü olmuştu çamaşır suyundan o dönemde az da olsa yardımı olmuştu. Ama genel olarak bu işin organizasyonu da yapması da bendeydi. Pandemi sürecinde dışarıdan alınan ürünlerin temizliğini ben yapmasaydım o yapmazdı direkt alır kullanırdı."

Pandeminin başından beri nişanlısıyla beraber yaşayan ve görüşmenin 6 ay öncesinde evlendiğini ifade eden pazarlama çalışanı Gülsüm hanım, eşinin ev işlerinden anlamadığını ve iş bölümünün kendi direktifine göre gerçekleştiğini söylüyor. Bununla beraber Gülsüm hanım da diğer görüşmeciler gibi partnerinin ev işlerine olan yabancılığı nedeniyle yükün büyük bir bölümünü sırtlamak durumunda kalmış. Pandemi sürecinde ise ev işleri arttıkça Gülsüm hanımın üzerindeki yükler daha da artmaya başlamış. Gülsüm hanım özellikle evde geçirdikleri vakit arttıkça, eve dair ofis hayatındayken fark etmediği detayları fark etmeye başladığını ancak eşinin bu konuda herhangi bir farkındalık geliştirmediğini ifade ediyor:

"Bir erkeğin, evin sorumluluğunu bir kadın kadar alması mümkün değil. Mesela herkes süpürge yapar ama evde süpürge dışında milyonlarca yapılacak iş var ve erkekler bunu görmüyor. Dolaplar düzenlenecek toz alınacak kıyafetler düzenlenecek vs. bunların farkında

değil. Evi süpürmek iş bölümü değil ben ona yıllardır bunu anlatmaya çalışıyorum. Bana gelip bir gün "evin şurasında şu var gel bunu toparlayalım" demedi mesela. Evden çalışmayla beraber daha çok evi süpürüp silmeye başladık ve sürekli evde oturunca ev sürekli pisleniyor bunu anladım. Mesela çalışırken evde görmediğim şeyler evde otururken bana batmaya başladı. Eşime tabiki batmaya başlamadı. "Hadi gel yerleri süpürelim" denince bir itirazi yok ama ben bunu ondan duymak istiyorum. Bunu benim akıl etmem iş bölümü değildir. Cam silmeyi bir kere kendi direktif almadan yaptı mesela o da dışarıdan kötü göründüğünü düşündüğü için."

3.3.2. Anneler ve Kızları: Pandemiyi Çekirdek Ailesiyle Geçiren Çocuksuz Görüşmeciler

Pandemiye kadar eşiyle yaşayan ancak pandemiden sonra kızı ve oğlunun da kendileriyle yaşayamaya başladığını söyleyen mimarlık profesörü Öyküm hanım için ev işi hem evde geçirilen vaktin hem de hane halkının artışıyla doğru orantı göstermiş. Pandemiye kadar alışveriş yükünün kendisinde olmadığını söyleyen Öyküm hanım bu süreçte alışverişi de yapmaya başladığını söylüyor:

"Pandemi döneminde üzerimdeki yük çok arttı. Normalde hiç benim yapmadığım alışveriş hep benim üzerimdeydi. Daima alışverişe ben gittim. Ev içindeki yüküm çok arttı, sürekli evde insanlar olunca ev içinde her şey sürekli yerinden oynuyor. Daha önce yaptığınız işle şimdi yaptığınız iş birbirinden farklı bir kere. Mesela bir sürü kişinin yürüdüğü bir evdetabiki daha çok toz oluyor. Mesela alışveriş çok fazla arttı tabi o kadar şeyin gelmesi onları hijyen için yıkamak kurulamak ayırmak vs çok fazlaydı. Bence en kötü şey alışverişti."

Öyküm hanım kendisini bu süreçte zorlayan en önemli etmenin, evdeki kalabalığın artması olduğunu söylüyor. Normalde evde az vakit geçiren iki kişinin iş yükü varken bir anda dört kişinin sorumluluğunu almak, üstelik bu duruma evde geçirilen vakitle doğru orantılı olarak ev işlerindeki artışın eklenmesi, Öyküm hanımın üzerindeki iş yükünü artırmış. Öyküm hanımın eşi de üniversite profesörü olmakla beraber pandemiyi beraber geçirdiği çocuklarının ikisi de yüksek lisans öğrencisi.

Öyküm hanım, ev işlerinin planlanması ve yapılması noktasında sorumluluğun tamamen kendi üzerinde olduğunu belirtiyor. Buradaki istisnalar, kendisinin online derste olduğu zamanlar. Bu süreçte herkes kendi işini yaparken Öyküm hanımın online dersi bittikten sonra yeniden tüm işleri kendisinin yaptığı bir tablo ile karşılaşmak mümkün. Bu tablo, mevcut ev işlerinin normal şartlar altında aile fertleri tarafından bölüşülerek yapılmasının mümkün olduğunu ancak anne bu işleri yaptığı takdirde diğer fertlerin kendilerini geri çektikleri sonucunun çıkarılmasını da mümkün kılıyor. Önceki örneklerde benzer bir ilişki kadınlar ve partnerleri, erkek kardeşleri ya da babaları arasında yaşanırken burada anne ve diğer aile fertleri arasında yaşanıyor.

Ev içindeki herkesin kendine ait bir takviminin olması ve bu takvimlerin birbiriyle örtüşmemesi de ortak yapılabilmesi mümkün olan işlerin tek bir kişi üzerine yıkılmasında etkili olmuş:

"Evde iki köpeğimiz vardı. Onlar nedeniyle sürekli temizlik yapmak gerekiyordu. Ev içerisinde temizliği mekanlara bölemezsiniz, her yeri aynı anda temizlemek gerek. Toplu temizlik olmuyor, ben uygun zamanımda, zaman bulduğumda -ki bazen bu gece 9 gibi absürt saatler oluyordu- yapıyordum."

Öyküm hanım, aile fertleri gibi evcil hayvanların sorumluluğunun da tamamen kendisinde olduğunu söylüyor.

Yetişkin çocukların olduğu bir ailelerde, kadın ve erkek arasında eşitsiz bölüşülen iş yükünün, yetişkin kız çocuk ve anne arasında da eşit bölüşülmediğini görmek mümkün. Öyküm hanım örneği, bu durumu bir annenin gözünden inceleme imkanı verirken, reklamcılık yapan Suna hanım, evdeki yetişkin kız çocuğu olarak pandemi sürecindeki ev içi iş bölümünü anlatıyor. Suna hanım, pandemiden önce tek yaşarken, pandemiyle beraber ailesinin yanında yaşamaya başlamış ve bu süreçte ev içi emeğinin azaldığını, bunun sebebinin ise kendi yükünün de annesinin üzerine yüklendiğini söylüyor:

"Pandemiden önce de annem yemek, temizlik gibi işleri yapardı, babam sadece markete çıkmak ev içi problemleri halletmek gibi işlerle ilgilenirdi. Bazen de çay demlemek gibi küçük şeyleri yapardı. Erkek kardeşim üniversite öğrencisi, pandemi öncesinde de sonrasında da hiçbir şey yapmazdı. Bu süreçte anneme yönelik beklentiler de arttı. Annem evde bulunduğu süreçte istemsizce kendi kendine işleri artırdı. Örneğin aniden çay saati oluşturma, kek yapma gibi, sürekli ekstra temizlik gibi alışkanlıklar başladı. Buradaki temel yük ben oldum benim sorumluluğum da anneme yüklendi. Babam çalışmıyordu annem bilgisayardan çalışıyordu bu durum onun işlerini daha da zorlaştırdı. Çünkü bir süre sonra annemden kahvaltı beklemeye başladı herkes. Annem işe giderken kimseye kahvaltı hazırlamazdı erkenden giderdi ama birden annem sabahları kahvaltı hazırlamaya başladı bir yandan da bilgisayarda işlerini yapmaya çalışıyordu. Bu benim beklentim olmasa bile babam ve kardeşim kahvaltıyı beklemeye başladı."

Suna hanım, annesinin ofisten çalıştığı süreçte bu durumun farklı olduğunu, ve annesinin sadece akşam yemeğini hazırladığını ifade ediyor. Kapanma sürecinde ise durum değişmiş ve annesi Aylin hanım günde 3 öğün yemek yapmaya başlamış. Suna hanım bu değişimin gönüllü değil, mecburi olduğunu düşündüğünü ifade ediyor.

Bununla birlikte Suna hanım, kendisini en çok rahatsız eden konunun, erkek kardeşinde yaşanan değişim olduğunu ve kardeşinin bu süreçte kendisine ait sorumlulukları da Suna hanımdan beklediğini söylüyor:

"En çok gözüme batan ve sinirlendiğim şey kardeşimin değişimi oldu. Kardeşim pandemiden önce en azından sofra toplamaya yardım ediyordu. Ama pandemiyle beraber psikolojim bozuldu yalnız kaldım gibi argümanlarla içine kapandı ve hiçbir şey yapmamaya ve bana "sen yap" demeye başladı. Ben evde olduğum içi ev işlerinin kendisinin değil benim görevim olduğunu düşünmeye başladı. Ben yokken anneme yardım ediyordu biliyordum yardım etme görevi de benden beklendi."

Suna hanımın verdiği örnek, erkek bireylerin ev işlerine yönelik bakış açısına dair önemli ipuçları içeriyor. Evdeki kadın nüfusu arttıkça, erkek kardeşi kendini ev işlerinden çekip bu sorumluluğun hane halkına yeni eklenen kadına ait olduğunu düşünüyor ve bu düşüncesini hem sözleriyle hem de hareketleriyle dışarıya yansıtmaktan çekinmiyor. Suna hanım babası konusunda yaşanan değişimi olumlu olarak değerlendirirken yine de bu değişimin annesinin iş yükünü azaltmadığını ifade ediyor. Babası Faiz bey, normalde çalışmasına rağmen yaşından dolayı bu süreçte iş yerinin kararıyla çalışmamış. Suna hanım, Faiz beyin normalde ev içi iş yapmak gibi bir alışkanlığa sahip olmadığını ancak pandemide evde can sıkıntısından temizlik yapmaya başladığını aktarıyor:

"Normalde banyoyu temizlemez mesela öyle bir temizlik alışkanlığı yok, ama artık aşırı sıkıldığı için banyoyu temizleye başladığı dönemler oldu. Ev içinde kendi kendine yaptığı işler oldu. Ama bu tabiki kendi tercihleri doğrultusunda gelişti. Mesela tuvaleti temizlemedi,

o hep annemin görevi olarak kaldı. Yatak odasını topluyordu bazen ama hepsi can sıkıntısından ve kendi seçtiği görevlerdi. Bu durumun annemin işini azalttığını düşünmüyorum. Derin temizlik değildi hiçbiri."

Suna hanımın anlattığı bu örnek, önceki görüşmelerde de karşımıza çıkan evde yemek yapan erkek örneğiyle de benzerlikler gösteriyor. Suna hanımın babası Faiz beyin de, ev içinde yaptığı işleri sorumluluk olarak değil, can sıkıntısı giderme aracı ya da keyif alınan bir aktivite olarak gördüğü sonucuna ulaşmak mümkün. Nitekim ev içi iş yükü konusunda cinsiyetler arası ayırt edici noktalardan birinin işlere olan yaklaşım olduğunu görebiliriz. Kadınların özel alan ile kurduğu bağ erkeklere nazaran daha fazla sorumluluk düzeyinde gerçekleşiyor. Burada "yuvayı dişi kuş yapar" atasözünün karşılığını görmek mümkün. Elbette bu durumun toplumsal cinsiyet normları ve buna dayalı eğitim ve yetiştirilme şeklinden bağımsız olduğunu söyleyemeyiz. Tarih boyu kadınların özel alan, erkeklerin ise kamusal alanla özdeşleştirilmesi, günümüzde eğitim ve değişen dünyada toplumsal cinsiyet eşitliği ne kadar ilerlemiş olursa olsun, özel alana dönüldüğünde bu ilerlemenin durma hatta gerilemesine engel olamamakta.

Pandemi sürecini anne ve babasıyla geçiren bir diğer görüşmeci denetim sektöründe çalışan Yeliz hanım(23). Suna hanım ile benzer bir deneyime sahip olan Yeliz hanım, pandemi öncesinde de ailesiyle yaşıyormuş. Yeliz hanım, pandemi öncesinde ev işi konusunda asıl yükün annesinde olduğunu ancak kendisinin de yardımcı olarak çeşitli görevler üstlendiğini anlatıyor. Pandemi sürecinde ise annesinin bir süre kendileriyle yaşamadığını ve ev işlerinin babasıyla kendisinin sorumluluğunda olduğunu söylüyor:

"Annem teyzemin yanına gidince, babamla 1 ay tek kaldık. Bu süreçte babamla ev içi organizasyonu çok güzel bölüştük. O yemeği yapıyordu ben temizliği yapıyordum. Zaten çok

çeşitli yemekler yapar eli lezzetlidir, yoğurt mayalar organik süt alır. Bu işlerin organizasyonu bendeydi. Ama annem varken kendi de organize etmezdi çünkü bizim yaptığımızı beğenmezdi, hep de şikayet ederdi. Bizim iş yapmamıza izin vermiyor bıraksa babam da iş yapar. Hatta bir kere babam bulaşık yıkadı annem bir daha yıkadı. Örneğin ütü ve çamaşırı hep annem halleder ben ara ara yardım ettim ancak babam hiç yapmadı. Bence annem izin verse babam koşarak yapar, zaten annesiz büyümüş biri o nedenle ev işlerinden anlıyor. Annemin olmadığı süreci çok iyi idare ettik o da geldiğinde çok beğendi zaten.

Alışveriş hep babamdaydı, babam da liste tutar ama annemi de arar "bir ihtiyaç var mı" diye. Bir de piyasada en ucuz olanı takip eder zaten. Ben bu bölüşümde pandemiden öncesine göre daha fazla görev alıyorum, özellikle ticket ile birlikte ben de şu bitmiş bu bitmiş demeye başladım eskiden pek umrumda değildi. Yine odamın temizliğini ben yapmaya başladım hem dosyalar dağılmasın diye hem de iş yerimden kaynaklı gizlilik gereği."

Yeliz hanımın anne ve babası arasındaki iş bölümüne dair anlattığı örnekte annesinin ailenin diğer fertlerinin iş yapmasına izin vermiyor oluşu dikkate değer. Buna benzer deneyimlerle farklı nüanslarda da olsa diğer görüşmecilerde karşılaşmak mümkün. Çalışmada karşılaşıkan benzer örneklerde genellikle kadınların, erkeklerin yaptığı ev işlerini yetersiz bulduğu ve bu nedenle kendi üstlendiği görülmekte. Yeliz hanım örneğinde durum doğrudan izin vermemek şeklinde ilerliyor. Bu benzer deneyimlerden kadınlar ve erkekler arasındaki toplumsal cinsiyet farkının ev işleri üzerindeki etkisini çıkarmak mümkün.

İş bölümü konusundaki değişimin psikolojik boyutuna değinen şehir planlamacısı Firuze hanımın örneği de bu bağlamda dikkate değer. Firuze hanım, kendisinin evden çalışmaya başladığı ancak eşinin ofisten devam ettiği süreçte ev işlerinin kendisine ait bir sorumluluk olduğu hissine kapılmış:

"Evde çalışma sonrasına iş bölümünde farklılık oldu ancak eşim evde çalışmıyordu bu not edilebilir. Ben daha çok evdeydim belki de psikolojik bir etmen ama ben temizliğin benden beklendiğini düşünmeye başladım. Eşim işten gelmeden benim yapmam lazım gibi bir psikoloji oturdu üzerime. Fiilen işlerin bana yıkıldığını ve daha çok iş yaptığımı düşünüyorum ama sorsanız eşim asla bunu kabul etmez.

Eşime sorsanız der ki "ben asla yemek bekleyen biri değilim" ama ben de evdeyim ve yemek yapmalıyım psikolojisi oluyordu. Öncesinde beraber yapıyorduk yemeği ama bu süreçte ben evdeyim o dışarıda şeklinde bir durum oldu. Halbuki ben de evde çalışıyorum ama o gelince yemek olması gerektiği psikolojisi oluyordu ama yemek yapmadığımda sorun olmuyordu.

Biz bir yerden sonra kedimiz de var diye robot süpürge aldık mesela onun çalışması bile benim sorumluluğundaydı, eşim akşam işten geldiğinde o sesi çekmek istemiyordu. Bu konuda bir kere kavga ettik ben gündüz süpürgeyi çalıştırmayı unutmuştum akşam geldi bana "sen bana iş yapmıyorsun diyorsun ama aslında sen yapmıyorsun." dedi."

Firuze hanım evde bulunmanın kendisi için psikolojik bir yük oluşturduğunu söylerken, bunun toplumsal cinsiyet ve yetiştirilme tarzına bağlı olduğunu da vurguluyor. Özellikle bu süreçte kendisini en çok zorlayan konu iş yükünün eşit olduğunu düşünüp aslında fiilen böyle hareket etmemesi olmuş. Eşinin özelen bir beklentisi olmadığına dair beyanları olsa da Firuze hanım eşinin üzerinden iş yükü alma psikolojisine girdiğini ve bunu yaparken aslında kendisinin de çalışan bir birey olduğunu zaman zaman unuttuğunu anlatıyor. Bununla beraber eşinden eve dair gelen her yorumu üzerine alınır hale gelmiş:

"Akşam ne yiyeceğiz sorusu bile bana sanki ne yemek yapacaksın gibi bir soru olarak geliyor. Mesela "senden bir şey beklediğim için bunu sormuyorum" diyor ama ben bunu böyle anlıyorum. "Ev çok kirlendi" diyor mesela ama ben bunu eleştiri olarak algılıyorum belki de sadece fikrini belirtti."

Firuze hanımın deneyimi genel çerçeveden bakınca Yeliz hanımın annesinin deneyimiyle benzerliklere sahip. Bir tarafta kadın ev içi sorumlulukların tamamını kendi üzerinde hissederken, diğer taraf zaten bu sorumluluğu içselleştirmiş ve evdeki diğer bireylerin özellikle erkek bireyin asla kendisi gibi özenli şekilde yapamayacağına inanıyor. Yine Yeliz hanım örneğine dönecek olursak burada özel alan ve evin kadınla mekansal olarak özdeşleşmesini görmek mümkün. Yeliz hanımın annesi Güler hanım, evde geçirdiği vakit süresince buradaki işleri başkasına bırakmayarak aslında o mekan ile yaşadığı özdeşleşmeyi de dışa vuruyor. Bu dışavurumu kadının kendisini tamamen hakim hissettiği alana dair hakimiyetini elden bırakmama çabası olarak okumak mümkün. Firuze hanım örneğinde mevcut hakimiyet ilişkileri kurulmamış olsa da evin içinde girdiği "ev hanımı" psikolojisinin oluşmaya başladığını görmek mümkün ve mekansal olarak ev ile özdeşleşmeye başlama ipuçlarına ulaşmak mümkün.

Yine süreci ailesiyle birlikte geçiren banka çalışanı Nursel hanım (43) yaş aralığı bakımından süreci ailesiyle geçiren diğer görüşmecilerden ayrılan bir örnek. Buna rağmen Nursel hanım da kendisi için büyük bir değişim olmadığını anlatanlardan. Nursel hanım en büyük değişimin yemek molalarında ev işlerine dahil olmak olduğunu ve daha önce hiç olmadığı kadar evle bütünleşmeye başladığını aktarıyor. Pandemi öncesi ve sonrasına dair yaşanan değişimi ise şu şekilde ifade ediyor:

"Pandemiden önce için de sonrası içinde ev içi iş bölümü konusunda iyi bir aile olduğumuzu düşünüyorum. Ben normalde evde yemek yapmam ama diğer her işi yaparım. Alışveriş babamın sorumluluğundadır, yine örneğin duvar mı silinecek o yapar bize destek olur. İşin planlama kısmı anne ağırlıkta olmakla beraber babam da "şunu da alalım, şunu da eksik buldum" vs der. Tamamen evden uzak bir insan değildir.

Pandemi sürecinde tabiki değişimler yaşadık. Yaşam alanınız bir anda ev oluyor, dert edinme kısmı tabiki arttı. Eskiden iş çıkışı yürüyüş yapardım ama evde daha çok vakit geçirdikçe her şey gözünüze batıyor yaşam alanınıza bakış açınız değişiyor. Ben bu süreçte ara ara yemek yapmaya başladım. Temizlik konusunda annem çok titizdir çocukluktan beri bazı detaylar yaşamın içindeydi o nedenle temizlik kısmında durum değişmedi. Ancak mesela börek gibi hamur işleri yapmaya başladım benim için yeni bir iş kolu oldu."

Nursel hanımın annesinde de Yeliz hanımın annesine benzer bir durum görülmekte. Evin "annesi", evde yaşayan başka bireyler hatta başka kadınlar da olsa ev ile diğer bireylerden daha farklı bir ilişki kuruyor. Nursel hanım da Yeliz hanım da çalışan bireyler ve aktif çalışma hayatının içinde olmayan anneleri ev işleri konusunda gerek titizlik gerek hakimiyet konusunda daha dominant figürler. Yine burada Suna hanımın annesinden ve Öyküm hanımdan ayrılan bir durum görmek mümkün. Suna hanımın annesi de Öyküm hanım da çalışan kadınlar ve ev işlerinin tamamen kendilerine yüklenmesi tamamen kendi tercihlerine bağlı gerçekleşmemiş. Bunu Öyküm hanımın ifadelerinde de Suna hanımın anlattıklarında da görmek mümkün. Kamusal alanla olan bağlarının geçici olarak ortadan ortadan kalkması, üzerlerine yüklenen bu yükü tam anlamıyla içselleştirmelerinin önünde bir engel teşkil etmiş.

Nursel hanım ve Yeliz hanımın annelerinin çalışmıyor olmasının, kamusal alandan kopuşun bağını hafiflettiği yönünde çıkarım yapmak mümkündür. Nitekim çalışan kadınlar için özel alana dönüş, geçici bir niteliğe sahipken; çalışmayanlar için bu nitelikten söz etmek zordur. Ev içindeki çalışmayan "anne"nin ev ile kurduğu bağın kuvvetinde toplumsal cinsiyet ilişkilerinin rolüne değinmek gerek. Ataerkil toplumsal

cinsiyet rolleri anneliğin kendisine belli bağlı roller ve anlamlar yüklemektedir. Bu roller ev işlerinin annenin çekip çevirmesinden tüm ev ahalisinin annenin sorumluluğunda olmasına kadar geniştir. Anneye yüklenen yükün karşılıksız emeğe tekabül ettiğinin de altını çizmek gerek.

Ev içinde artan yük ve rollerin meşrulaştırılması ve kadınlar tarafından benimsenmesi ise ideolojik formasyonla gerçekleşmekte, anneliğin özellikle muhafazakar toplumlarda kutsanması tesadüf olmamaktadır. Bu bağlamda çalışmada incelenen, evde yetişkin çocuklara sahip annelerin, çalışan veya çalışmayan, tüm ev işi yükünü sırtlanmak zorunda kalmalarının altyapısını mevcut ataerkil toplumsal cinsiyet rollerinde bulmak mümkündür. Çalışan ve çalışmayan anneler noktasında ise mevcut farkın özel alanla kurulan bağ olduğunu görmek mümkün. Çalışan anneler, özel alan ile çalışmayan annelere göre daha az bağ kurmakta. Bütün bunlarla beraber evde yetişkin çalışan kadın olan ailelerde ev içi iş yükünün hanede yaşayan kadınlar arasında eşit bölünmediğinin ve evdeki çalışan kadınların anneye yardımcı rollerde yer aldığının altını çizmek gerek.

3.5.3 Çocuklu Kadınlar

Ulusal bir gazetede editörlük yapan Merve hanım (45), pandemiyi eşi ve ikiz çocuklarıyla geçirmiş. Merve hanım pandemide eşinin evde daha fazla vakit geçirmeye başladıkça ev işlerine olan katkısının da arttığını aktaran Merve hanımın deneyimi, görüşmecilerin çoğundan farklı ve daha olumlu bir seyirde gerçekleşmiş. Özellikle eşinin eve olan aidiyetinin arttığını ve ev işleri konusunda kendisiyle empati kurduğunu anlatıyor:

"Erkeği ne kadar sistemin dışında tutarsan o iş o kadar hallediliyor. Ev içi işleri yakından görünce eğer iyi niyetli bir insansa daha çok empati kuruyor. Eşim bu süreçte daha katılımcı oldu. Ev işi denilen şeyin zor bir iş olduğunu gördüğünde daha katılımcı oluyor. Mesela eşim pandemi öncesine göre daha fazla kahvaltı hazırlıyor sofrayı topluyor ben de

bulaşıkları yerleştiriyorum. Molalarda önceki günden yemek varsa onu ısıtıyordum. Örneğin baskı günlerinde eşim çok yoğun olduğumu bilir o nedenle daha fazla alışveriş yapar."

Bununla birlikte Merve hanım eşinin de kendisinin de geleneksel ailelerde yetiştiklerini ve bu nedenle ev işlerinin kadın sorumluluğu altında olmasını gerektiklerine dair ön kabullerle yaşadıklarını söylüyor. Pandemiye kadar yatılı yardımcı varmış ve ev işlerinin planlaması tamamen Merve hanımın sorumluluğundaymış. Ancak Merve hanım pandemi sürecinde eşinin ev işlerine birebir tanık olduğuna ve görmezden gelemeyerek kendisine yardım ettiğini anlatıyor. Bu süreçte eşinin ev işlerine katkısı yine Merve hanımın yönlendirmeleri dahilinde olmuş:

"Genel olarak hep bir yardımcımız vardı. Önceden annem yardım ediyordu, ikiz çocuklar var diye de doğduklarından beri evde hep bir yatılı yardımcı oluyordu. Ta ki pandemiye kadar. O nedenle alışveriş planlama okul işleri doktor eczane işleri hep bendeydi. Bütün temizliği çamaşırı vs. yapacak biri hala da hafta içi haftada bir gelir. Ancak eşim de ben de geleneksel bir aileden geliyoruz ve o nedenle böyle şeylerin hep kadından sorulduğu yönünde bir algıya sahibiz ikimiz de. İşin bütün planlaması bendeydi. "Evin kadını bendim ve ben yapmalıydım" diye düşünüyordum. Ancak pandemide yardımcı da annem de yoktu ve her şeyi ben tek başıma yapamayacağım için eşim de katılımcı olmak zorunda kaldı. Herkes evdeyken ben sürekli temizlik yemek vs. yaparken o kadar da görmezden gelemiyor. "Ben ne yapabilirim" diye soruyor. Ben de yönlendirme yapıyorum, mesela "çamaşırı asabilirsin, havucu rendeleyebilirsin" vs. diyorum. Pandemi öncesinde hepsi bendeydi ama pandemi sonrasında eşimin daha çok evde olmasıyla beraber bir bölüşüm oldu."

Merve hanım pandemi sürecinde eşiyle işleri bölüştüğünü anlatırken, bu bölüşümün eşit olmadığının da altını çiziyor ve bu durumun sebebini erkeklerin yetiştirilme tarzından kaynaklı ev işlerine yatkın olmamalarıyla açıklıyor. Eşinin de kendisinin de ev işlerini isteyerek değiş sorumluluk gereği yaptığını da ekleyen Merve hanım, kendisinin bu konuda daha detaylı düşündüğünü söylüyor. Örneğin kendisi çocukların sebze yemesi gerektiğini düşünüp buna göre yemek planlaması yaparken; bir hafta sonu kızını alıp şehir dışına çıktığında oğlu ve eşinin iki gece boyunca her öğünde tost, pizza ya da hamburger yediklerini görmüş. Genel olarak evde bulunmanın ev işini artırdığını ve bunun kendi üzerindeki yükü artırdığını, her ne kadar eşi bu süreçte kendisine destek olsa da durumun cinsiyetler arasında eşit olmadığını ifade ediyor. Nitekim Merve hanım, yardımcı nedeniyle pandemiden önce ev işlerini çok fazla yapmadığını ve işin planlama kısmında yer aldığını ancak pandemi sürecinde yardımcı gelemediği için bu işlerin kendisine kaldığını ve eşiyle yaptıkları bölüşümde eşinin yardımcı düzeyde kaldığını ifade ediyor. Merve hanımı zorlayan bir diğer konu da ev işlerinin yoğunluğu nedeniyle çocuklarına vakit ayıramaması olmuş:

"Evden çalışma sonrasında hep bir aradayız ama kaliteli zaman ayıramıyorum çocuklarıma. Bazen "ben bu sistemin neresindeyim" dediğim olmuştu.Yemek yapmak benim için bir zevkten işkenceye dönüştü. Erkek çok bunalınca bir şekilde basıp çıkıyor gidiyor. Erkeğin çıkıp gitmesi kadar kolay çıkamıyorsun mesela evden. Ben bazen çok bunalırsam çıkarım tamam o beni idare eder. İdare eder ama kendi iş gezisine gidecekse, zaten gider bu onun normalidir. Benim idare etmem diye bir şey söz konusu değildir."

Pandemiyi hamile olarak geçiren mimar Buse hanım (38), çocuk nedeniyle annesinin de kendileriyle beraber yaşamaya başladığını ve çocuğun sorumluluğunun annesinin üzerinde olduğunu anlatıyor. Bununla beraber çocuğa dair her şeyin kendisi tarafından düşünüldüğünü ve özbakım sorumluluğunun kendisine ait olduğunu, eşinin

ise kendisine yardımcı olarak rol aldığını anlatıyor. Örneğin çocuğun yemeğini kendisi hazırlarken, eğer Buse hanımın evden çıkması gerekiyorsa yemeği yedirme konusunda eşi devreye giriyormuş.Yine bu süreçte eşi çocuğa hazır gıda verme teklifinde bulunsa da Buse hanım yemekleri hazırlamaktan yanaymış. Buse hanımın çok yoğun olduğu süreçlerde eşi altını değiştirme gibi görevleri üstlenmiş ancak Buse hanım bu durumun nadiren gerçekleştiğini ve bölüşüm konusunda eşinin aldığı rolün yüzde 15 civarında kaldığını da ekliyor.

"İlk aylarda özellikle bu durum yüzde 5'ti diyebilirim. Daha ziyade bez almak vs gibi lojistik destek sunuyordu. Bizde de fiilen markete baba gidiyor, eskiden bunu aşmıştık kim dışarıdaysa o alırdı. Çamaşırlar ortak yıkanıyor ben ilgileniyorum o konuyla eşim nadiren asma işine yardım eder. Şimdi bakıcımız var sadece o yardımcı oluyor. Bebek doğduktan sonra ütüleri ben ya da annem yapmaya başladık şimdi de bakıcımızla beraber yapıyoruz. Eşim kendiyle ilgili her şeyi alıyor traş bıçağı vs. Ortak kişisel eşyalar ev malzemeleri konusunda da şampuanlar ayrı benimkini ihtiyacım varsa ben al dersem alıyor. Tuvalet kağıdı kağıt havlu gibi şeyleri kendi alır. Özellikle bu aralar ekonomiden dolayı indirim de kovaladığı için ben al demesem de kendi alıyor.

Çocuk olmasaydı da zorlanırdım ama çocuk olması her şeyi çok değiştirdi. Pandemi olmasaydı aynı oranda değiştirir miydi bilmiyorum ama ideal denen koşulların çok daha ötesine illkel koşullara döndük. Pandemi bu anlamda anneleri çok yalnızlaştırdı annem başlarda gelse de dışarı çıkmaya başladıkça onları çağıramadım sağlıklarını düşünerek ve yalnız kaldım bu süreçte. Ama genel olarak pandemide modern kadın miti çöktü gerçekten, ben bu ifadeye katılıyorum."

Pandemiyi eşi ve iki yaşındaki bebeğiyle karşılayan mimar Berrin hanım ise annelik izni biter bitmez iş akdi feshedilerek toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ilk elden

yaşamış. Pandemi sürecini dönemsel işler alarak geçiren Berrin hanım, eşinin ofisten çalışmaya devam bu süreçte üzerindeki görünmeyen emek yükünün çok arttığını vurguluyor. Özellikle pandeminin getirdiği bilinmezlik hali evde çocuk da olunca kendilerini çok zorlamış. Yine bu süreçte Berrin hanımı zorlayan konulardan biri şehir dışında yaşayan ailesiyle görüşememek olmuş:

"Normalde dışarıdan yemek söyleme imkanımız vardı, bu süreçte onu da yapamadık. Sürekli her öğüne yemek yapma yükü çıktı. Küçük çocuk olduğu için ona ayrı kendimize ayrı pişiriyorduk. Dışarıdan sipariş geldiğinde poşetleri dezenfekte et, sonra ellerini yıka, çocuğa öyle dokun, böyle gereksiz bir zincirleme ile geçti 2020 yılı. Çocuğun uyku saatlerinde çizim yapmaya çalışıyorum. Çocuk uyurken yaptığınız şeylerin bir handikapi oldu. Ev işleri sistemi çöktü bu sefer çünkü ben bulduğum her boş vakitte çizim ve aldığım işlerle ilgilenirken ev işlerine vakit kalmadı. Yemek yapacak zaman çocuk uyanıkken oldu. Geçiştirici yemekler yapıyordum çocuğa sebze yapmak vs lazım bu bir kısır döngü oldu. Eşim bu süreçte çocuk bakımını üstlendi. Bebekken alt değiştirmiyordu daha basit işleri yapıyordu ama birden alt değiştirme uykusunu uyutma gibi çocuğun sadece oyalayıcı değil temel ihtiyaçları da karşılayan kişi eşim olmaya başladı."

Berrin hanım, pandemiden önce eşinin mutfak işlerine dahliyetinin olmadığını ve yemek yapmayı bilmediğini aktarıyor. Bununla beraber eşi, sofra hazırlama gibi işlere yardımcı oluyormuş. Hafta sonu yapılan temizliği ise beraber yaptıklarını aktaran Berrin hanım, çocuk bakma sürecini beraber keşfettiklerini söylüyor. Berrin hanım pandemi sürecinde ise çocuk ve iş sarmalına girdiğini ve bu durumun kendisini zorladığını ifade ediyor:

"Zaman zaman ev işlerinin bana kaldığını düşündüm ama eşim bu konuda destekleyici bir tavır aldı. Hiç ben uyarmadan görüp yaptığı şeyler oldu, bunun dışında ben

uyardığım anda harekete geçiyordu. Mesela çocuğun altını değiştirebilir misin benim şu işim var vs. ya da uyku saati geldi, diyordum. O da hemen, ben uyutayım diyordu. Pandemi dışında da çok yoğun çalışıyordu ama ikimiz kendi yoğunluklarımıza göre işi bölüştük, ikimiz de rölantideysek paylaştık. Elbette bunun büyük çoğunluğu benim, şunu yapar mısın bunu yapar mısın dememle geçti. Çok yoruldum çok iş bindi üzerime ama çok sorun olmadı."

Berrin hanım eşiyle aralarındaki iş bölümünün pandemi öncesinde herkesin yetkinliğine göre gerçekleştiğini ve eşinin özellikle çocuk bakımı konusunda kendi üzerinden yük aldığını söylüyor. Bu durumun sebebini ise çocuk bakımının ev işlerinden daha kolay öğrenilebilen bir şey olmasıyla açıklıyor.

3.5.4. Sürecin Görüşmecilerde Yarattığı Duygular ve Karşılıklı Anlayış

Çalışmada görüşmeci olarak beyaz yakalıların seçilmesinin temel sebeplerinden biri, bu kesimin görece eğitimli olması ve bu nedenle toplumsal bilincinin yüksek olduğu ön kabulü idi. Bu nedenle çalışmada üzerinde durulacak konulardan biri de görüşmecilerin, pandemi sürecinde aynı evi paylaştıkları erkekler ile kurdukları toplumsal cinsiyet ilişkisi ve erkeklerin iş bölümünün eşitliğine olan bakış açısının görüşmeciye olan yansıması ve sürecin görüşmecide uyandırdığı his.

Pandemiyi eşiyle geçiren pazarlama çalışanı Gülsüm hanım, bu süreçte yaşadığı arafta kalmışlık hissini şu sözlerle ifade ediyor:

"Kendimi ev hanımı gibi hissettim malesef. Tam ev hanımı da değil, hem ev hanımı hem iş kadını ikisinin ortası o kadar kötü ki. Hem işim var çalışıyorum, bir yandan yemek pişiyor, bir yandan çamaşır makinesi çalışıyor. Ofisten çalışırken bu kadar çok evde yemek yapmıyordum hele pandeminin ilk dönemi sürekli evde yemek yaptık. Kendimi ev hanımı gibi hissetmeye devam ediyorum. Evdeyken insanın sürekli ev işi yapası geliyor. Ev tozlanmasın

diye her yere örtü sermek istiyorum artık. Ofise gidip geliyor olsam aman sonra yaparım derim ama evde sürekli silesim geliyor."

Üniversitede mimarlık profesörü olan Öyküm hanım ise yaşadığı sürecin, toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda teori ve pratikte nasıl bir tezatlık sunduğunu anlatıyor. Nitekim bu tezatlık özellikle eşiyle ya da erkek arkadaşıyla yaşayan görüşmecilerin çoğunda da mevcut:

"Herkes kağıt üzerinde inanilmaz eşitlikçi ama uygulamada yok öyle bir şey. Evde herkesin kendi çapında bir tür mazeret zırhı vardı, mesela birisi tez teslim ediyordu, diğeri benle aynı saatte teaching yapıyordu vs. herkesin kendine göre bir mazereti vardı. Her gün her saat ev işlerine dair tartışma oluyordu ama herkesin bir mazereti vardı."

Sigorta brokerı Asya hanım, erkek arkadaşıyla arasındaki temel farklardan birini "çaba" olarak tarif ediyor ve kendisini ev hanımı gibi hissettiğini söylüyor. Bu durum Asya hanımın erkek arkadaşını ev işlerine dahil etmeyerek kendi üzerine aldığı ve kendi üzerine aldıkça erkek arkadaşının ev işlerinden daha fazla çekildiği bir kısır döngüye dönüşmüş. Bununla birlikte Asya hanım bu eşitsizliğin sadece toplumsal cinsiyet kaynaklı olmadığını sorumluluk alma bilincinin de etkili bir faktör olduğunu vurguluyor:

"Onun bu işlerde birincil sorumlu olarak beni görmesinin altında, toplumsal cinsiyetin yattığını düşünüyorum. Ama mesela benim bir de abim var, abim de kendi ilişkisinde

benim tarafında O nedenle toplumsal cinsiyetten ziyade, sorumluluk alma bilincinin sorunu olduğunu düşünüyorum. Erkek arkadaşım iki erkek kardeş büyümüş ve ev işlerinden hep uzaktaymış, ancak benim annem de babam da çalışıyordu ve ev içinde sorumluluk sadece annemde değildi. Ben küçükken evde "Asya bir iş yap" dendiğinde "abim de yapsın" dediğimi hatırlıyorum."

Asya hanım, anne gibi bakım üstlenmek istemediğini ve erkek arkadaşının ev işlerini rica olmadan yapması gerektiğini söylüyor. Bu süreçte erkek arkadaşının ev işlerine yönelik farkındalığını artırmak için kısa süre ondan ayrı yaşamış. Yine bu sorunların pandemiden önce de olduğunu ama o zaman kaçmanın mümkün olduğunu ancak pandemi döneminde yüzleşmek zorunda kaldığını ve çözmeye karar verdiğini de ekliyor. Asya hanım da görüşmecilerin çoğu gibi erkek arkadaşının eşitlikçi fikirlere sahip olduğunu ancak bu durumun pratiğe yansımalarını göremediğini belirtiyor.

Şehir planlamacısı Firuze hanım, pandemiyi evden çalışarak geçirmiş ancak eşi bu süreçte ofisten çalışmaya devam etmiş. Bu durumun kendisi üzerindeki ev işi yükünü artırdığını belirten Firuze hanım, bu iş yükünün bir süre sonra psikolojik bir yüke de dönüştüğünü anlatıyor. Firuze hanımın yaşadığı bir diğer önemli zorluk ise, eşinin ev işleri konusunda eksik sorumluluk aldığını kabullenmemesi olmuş. Firuze hanım, erkeklerin ev işi yapınca takdir beklemesini de eleştirerek şunları anlatıyor:

"Tüm bu yaşananlarda toplumsal cinsiyetin etkisi olduğunu düşünüyorum. Evli olduğumuz erkekler daha eğitimli modern eşitlikçi olduğunu söylüyor. Ev işini eşit yaptığını söyleyen "ben kahvedeki adam değilim" diyen bir erkek var, ama ev işi eşit değil ve çatışma da tam bu noktada çıkıyor. Karşımdaki erkek eşit iş yaptığımızı söylüyor. Beni psikolojik olarak yoran şey, partnerimin benden daha az iş yaptığını kabul etmemesi ve bunu anlatma

çabasıydı. Toplumsal cinsiyetin şöyle bi rolü olabiliyor. Ben ev iş yapıyorm takdir görmeliyim diyor ama aslında çok iş yapmıyor."

Ev ihtiyaçları konusunda sorumluluk anlayışının eşi ile aynı olmaması, iş bölümü noktasında yapılan hesapların da uyuşmamasına sebep olmuş. Örneğin Firuze hanım, eşinin kişisel ihtiyaçlarının da sorumluluğunu üstlendiğini fark edip bu durumu eşine açtığında, "sen alışverişle benim hayatımı kolaylaştırıyorsun ben de arabayla seni bir yerden bir yere bırakıyorum" cevabını almış ve bağımlılık hissinden kurtulmak için pandemi döneminde araba sürmeyi öğrenmiş.

İş bölümünün teoride eşitlikçi ama pratikte eşitsiz geliştiğini belirten bir diğer görüşmeci de erkek kardeşiyle yaşayan mimar Elif hanım. Elif hanım kardeşinin ev işlerine olan bakış açısıyla kendisininkinin farklı olduğunu, kendisinin iş olarak gördüğü şeyleri kardeşinin gereksiz bulduğunu anlatıyor.

Pandemiyi anne baba ve erkek kardeşinden teşkil çekirdek ailesiyle geçiren Suna hanım ise, ev işi yüklerinin kendinden ziyade annesinin sorumluluğunda olduğunu ve bu nedenle kendisini ev hanımı gibi hissetmediğini ifade ediyor. Suna hanım, tek yaşadığı hayatından ailesinin evine döndüğü bu süreçte kendisini daha rahatlamış hissettiğini söylüyor. Ancak ev içinde kendisini ev hanımı gibi hissettiğini ifade eden kişi annesi olmuş. Suna hanım, *"Bu cümleyi annem direkt kurdu. "Kendimi ev hanımı gibi hissediyorum" dedi. 30 yıldan fazladır çalışan biri, her gün işe gidiyor ve birden hayatı değişti."* ifadesini kullanırken, kendisi açısından ise yaşlılık hissi oluştuğunu ve iş bölümü konusunda esas anlaşmazlığı erkek kardeşiyle yaşadığını anlatıyor:

"Kendi açımdan sürekli "ne yiyeceğiz, ne yapacağız" gibi kaygıları olmayan, dışarıda yiyen ya da basit şeyler yiyen biriydim. Birden akşam yemeği için çok uğraşmaya başladım, hiç pasaklılık hakkım olmadı. Kardeşim mesela, kendisi odayı hiç temizlememesine

ve genelde benim temizlememe rağmen odayı sürekli benim kirlettiğimi iddia etmeye başladı. "Sen geldin oda kirlendi, odayı temizle" gibi şeyler söylemeye başladı. Kendisi asla odayı temizlemiyordu toplamıyordu. Sanki odayı temizleme görevi annemden bana geçmişti. Ben kendimi yaşlı bir kadın gibi hissetmeye başlamıştım."

Suna hanımın deneyiminde, annesinin evin tüm yükünü alması buna karşılık anneye yardım etmesi gereken figürün evdeki yetişkin kız çocuğu olması gerekliliği dikkat çekiyor.

SONUÇ

COVID-19 pandemisi tüm dünyada önemli değişimler ve dönüşümleri beraberinde getirdi. Çalışmanın ortaya çıktığı Haziran 2023 tarihiyle pandemi artık geride kalmış olsa da getirilerini tamamen geride bırakmak yakın vadede mümkün görünmüyor. Pandemi süreci sağlık çalışanları başta olmak üzere neredeyse tüm kesimlerin çalışma hayatını derinden etkiledi. Bu kesimlerden biri de evden çalışmaya geçen beyaz yakalılar oldu. Evden çalışma, beyaz yakalılar için başlangıçta rahat gibi görünen olanaklar sunsa da zaman içerisinde gerek çalışma saatlerinin esnekleşmesi, gerek ev ve iş hayatının birbirine karışması gerekse hastalığın getirdiği kaygı haliyle birlikte bir süre sonra çalışanlar için çeşitli zorluklar teşkil etmeye başladı. Özellikle kadın çalışanlar açısından durumun daha büyük bir tehlike arz ettiğini söylemek mümkün. Çünkü toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle neredeyse bulundukları her alanda karşılaşan kadınlar için kamusal alandan özel alana dönmek ev içi iş yükünün de eşitsiz bölüşülmesi ihtimali taşımaktadır.

Bu çalışmada da, beyaz yakalı kadın çalışanların evden çalışmaya başladıktan sonra karşı karşıya kaldıkları zorlukların, toplumsal cinsiyet eşitsizliği temeline dayanıp dayanmadığı ve artan ev içi iş yükünün cinsiyetler arasındaki bölüşümünün nasıl bir değişim geçirdiği incelenmektedir. Çalışmada, pandemi sürecini İstanbul'da evden çalışarak ve en az bir erişkin erkekle beraber yaşayarak geçirmiş 15 kadınla derinlemesine mülakat yapılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde beyaz yakalıların sınıfsal pozisyonu, ikinci bölümünde toplumsal cinsiyet rejimi ve ev içi emek kavramı incelenmiş, üçüncü ve son bölümünde ise görüşmeler değerlendirilmiştir.

Beyaz yakalıların sınıfsal konumu, günümüzde hala çok tartışmalı bir konudur. Bu tartışma dallanmış olsa da temelinde *sınıf,* kavramından ne anlaşıldığı yatmaktadır. Marx ve ardılları toplumsal sınıfları üretim aletlerinin mülkiyetine göre konumlandırırken, Weber ve onu izleyen isimlerde bu konumlandırmanın statü, gelir, eğitim gibi farklı dinamiklere dayandırıldığı görülmektedir. Beyaz yakalıları bu denli tartışmalı kılan ise ücretli çalışan olmalarına karşın, eğitim seviyeleri, yaptıkları işin niteliği ve tüketim alışkanlıkları bakımından mavi yakalı işçilerle taban tabana zıt olmalarıdır. Bu çalışmada beyaz yakalılar, eğitim seviyeleri ve yaptıkları işin niteliği

ne olursa olsun, bir patrona bağlı ücretli çalışan olmaları gereği, işçi sınıfı olarak değerlendirilmiştir. Beyaz yakalıların işçi sınıfına dahil edilmesindeki ayırt edici nokta, artık değerlerine el konması ve çalıştıkları kurumun kar payına ortak olmamalarıdır. Bunun yanında, beyaz yakalıların mavi yakalılardan hayatlar sürdüğü de göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir. Sınıfsal olarak işçi konumunda bulunan bu kesimin kültürel olarak orta sınıflara daha yakın olsa da bu durum, sınıfsal bir yanılsamaya sebep olmamalıdır.

Ev içi emek tartışmaları ise çalışmada toplumsal cinsiyet rejimi bağlamında ele alınmıştır. Kadınlar hem özel hem de kamusal alanda toplumsal cinsiyet eşitsiziğiyle karşı karşıya kalmaktadır ve bu eşitsizliğin temelinde *ataerki* olarak adlandırılan ilişkiler sistemi yatmaktadır. 21. yüzyılda toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın mücadelesi sonucu pek çok alanda gerilemiş olsa da tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Kadınlar hala iş yaşamı başta olmak üzere pek çok alanda erkeklerin gerisine itilmekte, türlü eşitsiz uygulamalarla karşı karşıya kalmaktadır. Pandemi süreci ise kadınlar için yeni zorlukları beraberinde getirmiştir. Kamusal alanda kabul görme mücadelesi süren kadınların bir anda özel alana hapsedilmesi, şiddetin denetimsizliği tehdidini beraberinde getirirken, kadınlar için önemli tehditlerden biri de ev içi işlerdeki eşitsiz bölüşümün artması olmuştur.

Ev içi karşılıksız emek ya da *görünmeyen emek,* ev içinde yapılan işlerin cinsiyetler arasında kadınlar aleyhine eşitsiz bölüşümüne ve kadınların bu işleri karşılık almadan yapıyor olmasına dikkat çekmek için kullanılan bir kavramdır. Kapitalizm öncesinde mevcut olan ataerkil eşitsizlikler, kadınların kamusal alanda çalışmaya başladığı kapitalist süreçte, sermayenin ev içi emekten artı değer elde etmesiyle yenilenmiş, bu sayede ataerki ve kapitalizm arasındaki çelişki, uzlaşıya dönüşmüştür. Günümüzde ev içi iş bölümündeki eşitsizliğin tam anlamıyla denetimini yapmak mümkün değildir. Ancak özellikle pek çok teme ihtiyacın dışarıdan ücret karşılığı gideriliyor olması nedeniyle çalışan kadınların bu bakımdan çalışmayanlara nazaran daha az ev içi iş yüküyle karşı karşıya kaldığı varsayımını yapmak mümkündür.

Pandemi süreci ve evden çalışma ise kamusal alan ile özel alan ayrımını ortadan kaldırdı. Kamusal alandan özel alana dönüş, özellikle kadınların hayatını derinden etkiledi, toplumsal cinsiyet eşitsizliği derinleşti. Bununla beraber bu derinleşmenin herkes için eşit seviyede olduğu söylenemez.

Çalışmada yer alan görüşmecilerin büyük bir kısmı, evden çalışmayla beraber mesai saati kavramının neredeyse ortadan kalktığını ve bu süreçte iş yüklerinin arttığını belirtmiştir. Bu durumun doğrudan cinsiyetler arasında belirgin bir farklılık gösterdiğine dair ise bir bulgu bulunanamıştır. Bununla birlikte görüşmecilerin bir kısmı, mesai saatleri artmış olsa bile evden çalışmanın İstanbul gibi bir şehirde yolda geçirilen süreyi ortadan kaldırdığı için ofise göre tercih edilebilir olduğunu ve pandemi yasaklarının olmadığı bir ortamda ofise dönmektense evden çalışmayı tercih edeceklerini dile getirmişlerdir. Yine de görüşmecilerin yarıdan fazlasının ofise dönmeyi istediklerini de vurgulamak gerekmektedir.

Sosyal hayat ve kendilerine ayrılan zaman konusunda özellikle hastalıktan korunmak için sosyal izolasyonun temel önlemlerin başında yer alması, pek çok insan gibi beyaz yakalıların da sosyal hayatını derinden etkilemiştir. Görüşmeciler arkadaşlarıyla görüşmek için çevrimiçi platformları kullandıklarını, ve insanlardan bu kadar izole olmanın kendilerini zorladığını aktarmıştır. Görüşmecilerin bir kısmı ise sosyal izolasyonun kendilerinde kalıcı etkilerde bulunduğunu ve sosyalleşmenin serbest olduğu süreçte de eski az sosyal hayatlarına devam ettiklerini belirtmiştir.

Evden çalışma sürecinde görüşmecilerin kendilerine ayırdıkları kişisel zaman ve hobiler konusunda belirgin değişimler gözlenmiş, görüşmecilerin çoğu bu süreçte yeni hobiler edindiğini belirtmiştir. Bu hobilerin çeşitliliği ve sürekliliğinde mesai yoğunluğu, ev içi işlerin yoğunluğu, ev içinde yeterli alan olması gibi çeşitli etmenler yer almaktadır. Ev içinde sahip olunan özel alan konusunda ise temel belirleyen ekonomik yeterlilik olmakla beraber, özellikle iki tarafında çalıştığı evli ya da sevgili çiftler içinde, cinsiyetler arası eşitsizlik göze çarpmaktadır. Görüşmecilerin çoğu (yani kadınlar), partnerlerinin ev içinde kendilerinden daha geniş çalışma ya da hobi alanına sahip olduklarını, kendilerinin ise geriye kalan odalardan kişisel alan oluşturmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Bu durum bazı örneklerde partnerlerinin mesleki gerekliliği

ile açıklansa da cinsiyete göre eşitsiz bir dağılım olduğu gerçeğini göz ardı edememiştir. Nitekim erkeklerin evde hobilere daha fazla zaman ayırabiliyor olmalarının da sahip oldukları kişisel alanın genişliğinden bağımsız olmadığı görülmektedir.

Pandeminin görüşmeciler üzerinde yarattığı psikolojik etkilere bakıldığında, bu sürecin kadınlar üzerinde erkeklere göre daha olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir. Görüşmeciler, psikolojik anlamda yaşadıkları olumsuzlukların temel sorumlusu olarak evden çalışma ve pandemi sürecini göstermemiş ancak mevcut sorunların bu süreçte arttığını söyleyerek, pandemiyi sorunları gün yüzüne çıkarma noktasında bir tetikleyici olarak tariflemiştir. Görüşmecilerin sadece biri bu süreçte psikiyatrik ilaç kullanımına başladığını söylerken üçü de psikolojik tedaviye başladığını, ancak bunun tamamen pandemiden kaynaklandığını düşünmediklerini belirtmiştir. Fizyolojik olarak ise farkı oluşturan temel ayrım noktasının cinsiyet değil, evden çalışma ve ofisten çalışma arasında olduğu görülmektedir. Evden çalışan görüşmecilerin tamamına yakını bel ve sırt ağrıları olduğundan, bilgisayara bakmanın gözlerini de kötü etkilediğinden bahsetmiştir.

Ev içi iş bölümü noktasında ise görüşmeciler, pandemiyi evde tek kadın olarak geçirenler, anne ve babanın dahil olduğu çekirdek aileyle geçirenler ve çocuklu kadınlar olmak üzere 3 kategoride incelenmiştir. Pandemiyi evde tek kadın olarak geçiren görüşmeciler bu süreçte içi iş bölümünün eşitsiz olduğunu ve çoğu yükün kendi üzerlerinde olduğunu belirtmiştir. Özellikle kendi evden çalışan ancak beraber yaşadıkları erkek ofisten çalışmaya devam eden kadınlarda bu yükün daha fazla olduğu gözlenmiştir. Bununla beraber pandemiyi partneriyle geçiren görüşmecilerde eşitsizliğin daha derin olduğu ve karşı taraftan da eşit bir iş bölümü beklemeleri nedeniyle durumun yer yer gerginliklere yol açtığı da gözlenmenen bir diğer sonuçtur.

Yine erkeklerin ev işleri konusunda kadınlara göre daha az farkındalığa sahip olduğu ve bu nedenle daha az sorumluluk alma eğiliminde oldukları gözlenmiştir. Bu durumun toplumsal cinsiyete dayalı yetiştirilme tarzından kaynaklandığı ise görüşmeciler tarafından sıklıkla tekrarlanmıştır. Ev işlerinin organizasyonu kadınlar tarafından gerçekleşmiş erkeklerin ev işlerine katılımı kadınların direktifleri sonucu

olmuş, kadınların bu süreçte yoğun bir duygusal emek harcadığı görülmüştür. Kadınlar mesai saatleri sırasında verdikleri molaları ev işlerine ayırırken erkekler için böyle bir durum gözlenmemiştir. Özellikle beraber yaşadıkları erkekler evden çalışmayan kadınlar için, tüm gün evde olmak ev işlerini psikolojik olarak da bir yük haline getirmiştir.

Genel olarak evde tek kadın olarak yaşayan kadınlar kapanma sürecinde artan ev içi iş yükünün kendi üzerlerine kaldığını belirtmiştir. Yine pandemi öncesinde ev işlerine dahil olan erkekler bu süreçte kadınların daha fazla sorumluluk almasıyla kendilerini yavaş yavaş ev işlerinden çekmeye başlamış, bu durumu ise *becerememe* gibi bahanelerle gerekçelendirmişlerdir. Yine kadınlar yemek, temizlik gibi konularda daha detaylı düşünürken; erkeklerin daha basit yemekler yapma, temizlik konusunda daha az detaylı düşünme eğilimi vardır. Bir diğer dikkat çeken husus ise mevcut iş bölümünde kadınların temizlik, erkeklerin ise yemek sorumluluğunu almasıdır. Aşcılığın genellikle erkekler tarafından yapılan, temizlikçiliğin ise kadınların ağırlıklı olduğu meslekler olduğu düşünüldüğünde iş bölümündeki bu ayrımın da münferit olmadığı görülmektedir.

Süreci anne ve babalarının dahil olduğu çekirdek aileleriyle geçiren görüşmeciler açısından ise durum farklılık göstermektedir. Bu görüşmecilerde iş yükünün evin annesinin üzerine kaldığı ve evdeki erişkin kız çocuklarının (görüşmeciler dahil) ciddi bir iş yükü artışıyla karşı karşıya kalmadığı gözlenmiştir. Bu noktada *anneliğin* toplumsal anlamının devreye girdiği görülmektedir. Pandemiyi en az bir erkeğin yanında anneleriyle geçiren görüşmeciler kendi yüklerinin de annelerine yüklendiğini ve bu nedenle hafiflediğini söylemiştir. Ev içi işler yine toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden bağımsız şekilde ilerlememiş, ancak bu sefer anneler ve kız çocukları arasında da eşitsizlik gözlenmiştir.

Kadınlar ve erkekler arasındaki iş bölümüne dair dikkat çeken bir diğer nokta da kadınların tüm iş yükünü tercihen sırtlanması ve erkeklerin iş yapmasına izin vermemesidir. Burada kadınların yetiştirilme tarzı gereği ev işlerine daha yatkın olmaları ve erkeklerin yetiştirime tarzı gereği sahip oldukları beceri yoksunluğu dikkat

çekmektedir. Yine kadınların, özel alanla kurdukları bağın erkeklere göre daha güçlü olduğu ya da öyle olmak zorunda kaldığı görülmektedir.

Çocuklu ailelerde ise pandemi sürecinde bakıcı tutamamak çocuğun sorumluluğunun tamamen ebeveynlere yüklenmesine yol açmıştır. Bu sorumluluğun büyük kısmı kadınlara yüklenmiş, erkekler daha yardımcı rollerde ya da çocuklarla oyun oynama gibi daha hafif yüklü işlerde yer almıştır. Çocuklu ailelerde özellikle kadınların, çocuklara yönelik sağlıklı yiyecekler hazırlama eğilimi gözlenirken erkekler hazır gıdaları tercih etmiştir. Çalışan anne olmak hali hazırda zorken hem ev işlerinin artması hem de çocukların bakım yükünün yardımcı olmaksızın kadınlara yüklenmesi bu süreçte kadınları zorlayan unsurların başında gelmektedir.

Sonuç olarak, pandemi sürecinde evden çalışmayla beraber kamusal alanda özel alana dönüş, beyaz yakalı kadın çalışanların ev içi karşılıksız emeğini artırmıştır. Bu süreçte kadınlar kendilerini *ev hanımı* gibi hissederken beraber yaşadıkları erkeklerin eşitlikçi düşünce yapısına ya da söylemlere sahip olmaları, mevcut iş bölümünün eşitsizliğini değiştirmemiş, pandemi sürecinde bu eşitsizlik artmıştır.

KAYNAKÇA

Acar Savran Gülnur, Yaman, Melda: *"Kapitalizm ile Ataerkinin Kesişiminde Kadın Emeği"*, **Praksis**, No: 52, 2020-1.

Akcan, Hasan, Kürşat: *"Yanılsamalı Sınıf Pozisyonu: "Yeni Orta Sınıf Hareketliliği"*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013.

Arslan, Ali: *"Temel Sorunları ve Açılımları ile Sınıf Teorisi, Sınıf Bilinci ve Orta Sınıflar"*, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No:8, 2004, s.126-143.

Aygüneş, Aslı, Ok, Oğuz: *"COVID-19 Pandemisi Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları İzleme Raporu"*, **Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi,** İstanbul, Aralık 2020.

Aydın, Kemal: *"Max Weber, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma"*, **Journal of Economy Culture and Society**, No:57, 2018.

Bain, George Sayers, Price, Robert: *"Who is a White-Collar Employee?"* **British Journal of Industrial Relations**, Vol.X, Num.3, November 1972, pp. 325-338.

Bekmen, Ahmet: *"MARKSİZM: 'Praksis'in Teorisi"*, **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, Haz. Belgin Çınar, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 9. bs., 2016.

Benston, Margaret: *"The Political Economy of Women's Liberation"*, **Monthly Review,** September 1969, (Online)

https://monthlyreview.org/2019/09/01/the-political-economy-of-womens-liberation/ ,01.09.2019.

Bhasin, Kamla: **Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller**, Yay.haz. Kadav Kolektif, Çev. Kader Ay, Zeycan Sarıhacıoğlu, 2. bs., y.y., Kadav Yayınları, 2015

Boratav, Korkut: *"Toplumsal Sınıflar"*, **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, Yay. Haz. Gökhan Atılgan, E. Atilla Aytekin, 3. bs., 6. bsk., y.y., Yordam Kitap, 2017

Bryson, Valerie: **Feminist Political Theory: An Introduction**, Ed. by Jo Campling, 2nd Ed., w.place, Palgrave Macmillan, 2003.

Callinicos, Alex: *"Yeni Orta Sınıf" ve Sosyalist Siyaset"*, **Neo-liberalizm ve Sınıf: İşçi Sınıfı Değişti mi**, Ed. Alex Callinicos, Chris Harman, Çev. Osman Akınhay, y.y., Salyangoz Yayınları, 2006.

Çakır, Serpil: *"Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi"*, **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Ed. Birsen Örs, Yay. Haz.: Belgin Çınar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 9. Bs. İstanbul, 2016.

Dahrendorf, Ralf: **Class and Class Conflict in Industrial Society**, 2nd Ed., California, Stanford University Press, 1972.

Dalla Costa, Mariarosa, James, Selma: **The Power of Women and the Subversion of the Community**, w.where, Pétroleuse Press, w.date.

Delphy, Christine: *"Baş Düşman"*, **Kadının Görünmeyen Emeği**, Ed. Gülnur Acar-Savran, Nesrin Tuna Demiryontan, 3. bs., y.y., 2016.

DİSK 8 Mart 2021 Raporu, Mart 2021, (Çevrimiçi) https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/03/8-MART-2021-Kad%C4%B1n-%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BCn%C3%BCn-Durumu-Raporu.pdf, 7.03.2021.

DİSK GENEL-İŞ Emek Araştırma Dairesi, **Kadın Emeği Raporu**, Mart 2022, s.2. (Çevrimiçi) https://www.genel-is.org.tr/emar-kadin-emegi-raporu,2,47156#.Yh8VcRNBxUN, 21.03.2022.

DİSK, KESK, TMMOB, TTMB, **#Kadına Yönelik Şiddete Son**, (Çevrimiçi) https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/DISK-KESK-TMMOB-TTBli-kad%C4%B1nlar.pdf, 02. 05.2022.

Donovan, Josephine: **Feminist Teori**, Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, 8. bs., İstanbul, İletişim, 2014.

Duménil, Gérard, Löwy, Michael, Renault, Emmanuel: **Marksizmin 100 Kavramı**, Çev. Gözde Orhan, 3. bs., y.y., Yordam Kitap, 2018.

Eisenstein, Zillah R.: *"Developing a Theory of Capitalist Patriarchy and Socialist Feminism"* **Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism**, New York, Monthly Review Press, 1979.

Engels, Friedrich: **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni** Çev. Kenan Somer, 9. bs., y.y., Sol Yayınları, 1990

Engels, Friedrich: **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**, Çev, Yurdakul Fincancı, Ankara, Sol Yayınları, 1997.

Erdayı, Utku: *"Beyaz Yakalıların Tanımlanması Üzerine"*, **"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, C.XIV, No:3, Temmuz 2012, s.65-80.

Faulkner, Neil: **Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere** Çev. Tuncel Öncel, Şükrü Alpagut, İstanbul, Yordam Kitap, 2014.

Firestone, Shulamith: **Cinselliğin Diyalektiği**, Çev. Yurdanur Salman, 2. bs.,y.y., Panel Yayınları, 1993.

Giddens, Anthony: **İleri Toplumların Sınıf Yapısı: Marksist Yaklaşımın Eleştirisi**, Çev. Ömer Baldık, y.y., Birey Yayıncılık, 1999.

Hartmann, Heidi: *"Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği"*, **Kadının Görünmeyen Emeği**, Ed. Gülnur Acar-Savran, Nesrin Tuna Demiryontan, 3. bs., y.y., 2016.

Hill, Christopher: **İngiltere'de Devrim Çağı, 1603-1714**, Ed. Kerem Ünüvar, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016**.**

Hobsbawm, Eric: *"Feodalizmden Kapitalizme",* **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş**, Ed. Rodney Hilton, Çev. Müge Gürer, Semih Sökmen, 3. bs., y.y., Metis Yayınları, 1984

Kandiyoti, Deniz: **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal** Dönüşümler, Yay. Haz., Beril Eyüboğlu, Müge Gürsoy Sökmen, Çev.: Aksu Bora vd., 6. bs., İstanbul, Metis, 2019

Kollontai, Alexandra: **Marksizm ve Cinsel Devrim**, y.y., Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1992.

Marx, Karl: **1844 El Yazmaları**, Çev. Murat Belge, 8. bs., İstanbul, Birikim Yayınları, 2013.

Marx, Karl, Engels, Friedrich: **Alman İdeolojisi**, Çev.: Tonguç Ok, Olcay Geridönmez, Evrensel, 2013, İstanbul, s. 56.

Marx, Karl, Engels, Friedrich: **Komünist Manifesto**, Çev. Nail Satlıgan, 2. bs., y.y., Yordam Kitap, 2014**.**

Marx, Karl: **Fransa'da Sınıf Savaşımları: 1848-1850**, Çev.: Sevim Belli, Sol Yayınları, 3. bsk, 1988, Ankara.

Marx, Karl: **Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Birinci Cilt: Sermayenin Üretim Süreci**, Ed. Nail Satlıgan, Oktar Türer, Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, y.y., Yordam Kitap, 2011.

Marx, Karl: **Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i**, Çev.: Sevim Belli, Sol Yayınları, 4. bsk, 1976, Ankara.

Miliband, Ralph: **The State in Capitalist Society**, , y.y.,w. publisher, 1969, (Online) https://legalform.files.wordpress.com/2019/04/miliband-state-in-capitalist-society.pdf.

Millet, Kate: **Sexual Politics**, 4th Ed., Chicago, University of Illinois Press, 2000.

Mills, C., Wright: **Marksistler**, Çev. T. Hasan, İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1996.

Mills, C., Wright: **White Collar: The American Middle Classes**, 3rd Ed., NewYork, Oxford University Press, 1969.

NTV,(Çevrimiçi) https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/dso-duyurdu-covid-19-artik-kuresel-bir-acil-durum-degil,G42D4UV3wkKbvUlFVu9kTg, 05.05.2023.

Oakley, Ann: **Sex, Gender and Society**, 7th Ed., w.place, Gover Publishing Company, 1985.

Oppenheimer, Martin: **White Collar Politics**, New York, Monthly Review Press, 1985.

Öngen, Tülin: *"Marx ve Sınıf",* **Praksis**, No: 8, 2002, s. 9-28.

Öngen, Tülin: **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı**, Düzeltme: Volkan Alıcı, Yordam Kitap, 2014.

Poulantzas, Nicos: **Classes in Contemporary Capitalism**, Trans. by David Fernbach, 2nd Ed., London, NLB,1975.

Sağlık Bakanlığı (Çevrimiçi) https://covid19.saglik.gov.tr/, 05.06.2023.

Savran, Sungur: *"Sınıfları Haritalamak: Sınıflar Birbirinden Nasıl Ayrılır?",* **Devrimci Marksizm,** No:6-7, 2008, (Çevrimiçi) http://www.eatonak.org/siniflar/downloads/index.html

Sohn-Rethel, Alfred: **Zihin Emeği Kol Emeği: Epistemoloji Eleştirisi**, Ed. Özge Çelik, Tuncay Birkan, Çev. Ayşe Deniz Temiz, y.y., Metis Yayınları, 2011.

Sweezy, Paul: *"Feodalizmden Kapitalizme Geçiş"*, Der.: Rodney Hilton, **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş** Ed. Rodney Hilton, Çev. Müge Gürer, Semih Sökmen, 3. bs., y.y., Metis Yayınları, 1984.

TMMOB: **TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu Kadın Komisyonu Raporu**, Temmuz 2020, (Çevrimiçi) http://www.mimarist.org/muhendis-mimar-sehir-planci-kadinlarin-gozunden-pandemi-sureci-raporu, 5.08.2020.

Vogel, Lise: **Marksist Teoride Kadın**, Çev. Mine Öngören, 2. bs., y.y., Pencere Yayınları, 2003.

Vogel, Lise: *"The Earthly Family"*, **Radical America**, Vol.7, Num. 4&5, July-October 1973.

Weber, Max: **Economy and Society: An Outline Of İnterpretive Society**, Ed. by Guenther Roth, Claus Wittich, Trans. by Ephraim Fischoff et. al., 2nd Ed., w.place, University Of California Press, 1978.

Weber, Max: **Sosyoloji Yazıları** Çev. Taha Parla, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Yıldız, Gizem, Erbil, Nilüfer: *"COVID-19 Pandemisi ve Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet"*, **Androloji Bülteni,** No: 24, 2022 s.230.